

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ІНСТИТУТ**

ПРОБЛЕМИ ПРАВознавства ТА ПРАВОохоронної діяльності

Збірник наукових праць
№ 1 (59) 2017

Виходить 4 рази на рік
Заснований у березні 1998 р.

Кривий Ріг 2017

УДК 34+351.74] (082)

*Рекомендовано до друку вченою радою ДЮІ МВС України,
протокол № 8 від 31 березня 2017 року*

ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗНАВСТВА ТА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ № 1 (59) 2017

Виходить 4 рази на рік Заснова-
ний у березні 1998 р.

Збірник включено
до переліку фахових видань,
у яких можуть публікуватися ре-
зультати дисертаційних робіт
на здобуття наукових ступенів
доктора і кандидата юридичних
наук (Бюлетень ВАК України. —
2010. — № 4).

Перереєстровано (Додаток 9 до
наказу Міністерства
освіти і науки України 09.03.2016
№ 241).

У збірнику розглядаються загаль-
нотеоретичні
та історичні аспекти держави і
права, висвітлюються актуальні
питання адміністративного, крими-
нального, трудового
та господарського права, проблеми
боротьби зі злочинністю

Ø Відповідальність за точність
поданих термінів, фактів, цитат,
цифр і прізвищ несуть автори
матеріалів

Ø Редакційна колегія не завжди
по-діляє думку авторів

Ø До друку приймаються статті,
відредаговані належним чином,
із дискетою 3,5 WinWord 98

Ø Розсилається до наукових
бібліотек України, вищих навча-
льних
закладів системи МВС

Засновник та видавець:
Донецький юридичний інститут
Свідоктво про державну
реєстрацію
ДК № 3573 від 3 вересня 2009 р.

Адреса редакції та видавця:
Дніпропетровська обл., м. Кривий Ріг,
вул. Степана Тільги, 21
Тел.: (056) 495 09 69

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор — Бесчастний В. М., ректор Донецького юридичного
інституту МВС України (далі — ДЮІ МВС України), доктор наук з держа-
вного управління, професор, заслужений юрист України;

Заступник головного редактора — Зозуля Є. В., професор кафедри загально-
правових дисциплін ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, доцент;

відповідальний секретар — Іванов І. В., завідувач кафедри загально-
правових дисциплін ДЮІ МВС України;

технічний секретар — Рутвян О. І., завідувач редакційно-видавничого
відділення;

члени редколегії:

– Назимко Є. С. — перший проректор ДЮІ МВС України, доктор
юридичних наук, старший науковий співробітник;

– Волобуєв А. Ф. — професор кафедри кримінально-правових дисци-
плін та судових експертиз ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук,
професор;

– Одерій О. В. — професор кафедри кримінально-правових дисциплін
та судових експертиз ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, доцент;

– Алфьоров С. М. — професор кафедри державно-правових дисциплін
та міжнародного права ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, про-
фесор, заслужений юрист України;

– Халимон С. І. — професор кафедри державно-правових дисциплін та
міжнародного права ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, доцент;

– Кононенко Т. В. — професор кафедри соціально-гуманітарних дис-
циплін ДЮІ МВС України, доктор філософських наук, доцент;

– Титаренко Д. М. — професор кафедри соціально-гуманітарних дис-
циплін ДЮІ МВС України, доктор історичних наук, доцент;

– Туренко О. С. — доцент кафедри загально-правових дисциплін ДЮІ
МВС України, доктор філософських наук;

– Волобуєва О. О. — завідувач кафедри кримінально-правових дисци-
плін та судових експертиз ДЮІ МВС України, кандидат юридичних наук,
доцент;

– Михайлов Р. І. — декан факультету підготовки фахівців для
підрозділів Національної поліції України ДЮІ МВС України, кандидат
юридичних наук;

– Мердова О. М. — завідувач кафедри адміністративно-правових дис-
циплін ДЮІ МВС України, кандидат юридичних наук;

– Пашутін В. В. — доцент кафедри загально-правових дисциплін ДЮІ
МВС України, кандидат юридичних наук, доцент;

– Князькова Л. М. — доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
ДЮІ МВС України, кандидат юридичних наук, доцент;

– Новікова О. О. — доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
ДЮІ МВС України, кандидат філологічних наук;

– Рутвян О. І. — завідувач редакційно-видавничого відділення відділу
організації наукової роботи ДЮІ МВС України.;

ЗМІСТ

Розділ I
ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА.
КОНСТИТУЦІЙНЕ
ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Гришко Вікторія Іванівна

Окерешко Марія Володимирівна

Романюк Іванна Іванівна

РЕЦЕПЦІЯ СИСТЕМИ ПОКАРАНЬ СТАРОДАВНЬОГО РИМУ
В УКРАЇНСЬКЕ ЗАКОНОДАВСТВО 6

Іванов Олександр Юрійович

ЗМІНА ПРАВОВОГО СТАТУСУ КРИМСЬКОЇ ОБЛАСТІ У 1954 р.:
ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ 13

Крупнова Любов Василівна

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ВИКОНАВЧОГО
ПРОВАДЖЕННЯ У ПЕРІОД X – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ 20

Туренко Олег Станіславович

СУТНІСТЬ І ВІДПРАВНІ ОЗНАКИ ДЕРЖАВИ В ДОКТРИНІ ХОСЕ
ОРТЕГІ-І-ГАСЕТА 27

Розділ II
ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО

Данилевська Юлія Олександрівна

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПРАВОВОГО СТАТУСУ НАУКОВИХ ПРАЦІВНИКІВ ... 35

Клемпарський Микола Миколайович

Назимко Олена Вікторівна

НОРМИ СУЧАСНОГО МІЖНАРОДНОГО ТРУДОВОГО ПРАВА
ПРО БЕЗПЕКУ ПРАЦІ ТА ГІГІЄНУ ПРАЦІ 44

Шульженко Ігор Владиславович

ЮРИДИЧНІ ГАРАНТІЇ ДЛЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ
У ГАЛУЗІ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН: ПРОБЛЕМИ
РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ 53

Суюсанов Лут Ікрамович

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ТА БЕЗПЕКА ПРАЦІ 61

Розділ III
АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО.
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Вітвицький Сергій Сергійович

ПУБЛІЧНА ІНФОРМАЦІЯ В КОНТЕКСТІ КОНТРОЛЮ ГРОМАДЯН
ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ДЕРЖАВИ..... 66

Поляков Олександр Петрович

УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АСПЕКТІ
СПРАВЛЯННЯ ТУРИСТИЧНОГО ЗБОРУ В Україні..... 73

Тернов Сергій Олексійович

Бескровний Олексій Іванович

ЗАСТОСУВАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
У ПРОЦЕСІ МОДЕЛЮВАННЯ ВІЗУАЛЬНОГО ПРОСТОРУ ДОРОЖНЬО-
ТРАНСПОРТНОЇ СИТУАЦІЇ..... 78

Чишко Катерина Олександрівна

ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ ПУБЛІЧНИХ ДЕЛІКТІВ, ОБ'ЄКТОМ
ПОСЯГАННЯ ЯКИХ Є ГРОМАДСЬКИЙ ПОРЯДОК І ГРОМАДСЬКА
БЕЗПЕКА 84

Розділ IV
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ

Бесчастний Віктор Миколайович

Назимко Єгор Сергійович

Лосич Сергій Васильович

КРИМІНОЛОГІЧНІ ТЕОРІЇ: ЗАГАЛЬНЕ ПОНЯТТЯ
ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ НАПРЯМІВ 91

Джужа Анастасія Олександрівна

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ
ВІКТИМОЛОГІЇ ЯК НАУКИ ПРО ЖЕРТВУ ЗЛОЧИНУ 105

Кондратов Дмитро Юрійович

Дегтярьов Сергій Євгенович

ІНСТИТУТ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА УХИЛЕННЯ
ВІД УТРИМАННЯ НЕПРАЦЕЗДАТНИХ БАТЬКІВ: СУЧАСНИЙ
ПРАВОВИЙ ДОСВІД ДЕРЖАВ ДАЛЕКОГО СХОДУ 112

Лень Валентин Валентинович

ЗЛОЧИНИ, ПРЕДМЕТОМ ЯКИХ Є ДЕРЖАВНІ НАГОРОДИ:
ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ 121

Рибчинський Михайло Михайлович

ФАКТОРИ ЗРОСТАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ В СЕРЕДОВИЩІ
БІЖЕНЦІВ І НЕЛЕГАЛЬНИХ МІГРАНТІВ 127

Софія Пилат

ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА ВАНДАЛИЗМ В ЗАРУБЕЖНОМ
И УГОЛОВНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ МОЛДОВА:
СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ 138

Розділ V

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА.
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Войтюк Роман Віталійович

КРИМІНАЛЬНА ПРОЦЕСУАЛЬНА ФУНКЦІЯ ЗАПОБІГАННЯ
КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У ДІЯЛЬНОСТІ ДЕТЕКТИВА
НАЦІОНАЛЬНОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО БЮРО УКРАЇНИ 146

Маруцак Олександр Анатолійович

Сало Олександр Петрович

ДО ПРОБЛЕМИ РОЗСЛІДУВАННЯ УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ
ПОДАТКІВ, ЗБОРІВ (ОБОВ'ЯЗКОВИХ ПЛАТЕЖІВ) У ЗОНІ
ПРОВЕДЕННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ 151

ВИМОГИ ЩОДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ,
ЯКІ ПУБЛІКУЮТЬСЯ У ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ
«ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗНАВСТВА ТА ПРАВООХОРОННОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ» 158

Розділ I ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 343.2.01(377477)

Гришко Вікторія Іванівна,
кандидат педагогічних наук
(Національний університет
водного господарства та природокористування)

Окерешко Марія Володимирівна,
асистент кафедри спеціальних юридичних дисциплін
(Національний університет
водного господарства та природокористування)

Романюк Іванна Іванівна,
студентка I курсу
(Національний університет водного господарства та приро
докористування)

РЕЦЕПЦІЯ СИСТЕМИ ПОКАРАНЬ СТАРОДАВНЬОГО РИМУ В УКРАЇНСЬКЕ ЗАКОНОДАВСТВО

Статтю присвячено дослідженню особливостей рецепції інституту покарань Стародавнього Риму в українське законодавство. Встановлено, що у Стародавньому Римі покарання були антилюдськими та антигуманними (смертна кара, вигнання, тілесні покарання), саме тому ці види покарань утратили своє значення у сучасному суспільстві. На основі аналізу римського та українського законодавства з'ясовано, що однаковими видами покарань є: штрафи, громадські роботи, ув'язнення та конфіскація майна. Доведено, що покарання було і залишається примусовим заходом, необхідним для здійснення ефективної боротьби зі злочинністю.

Ключові слова: інститут покарань, Україна, Стародавній Рим, кримінальне право, законодавство.

Постановка проблеми. Побудова та розвиток незалежної України зумовлює необхідність формування відповідної правової системи. Від того, наскільки правова система буде відповідати реально існуючим економічним, політичним, соціальним умовам життя населення, залежить майбутнє України як правової, демократичної, соціальної держави.

Нині Україна, намагаючись відповідати вимогам часу, проводить низку правових реформ, що повинні кардинально змінити існуюче соціально-економічне та політичне ста-

новище в країні. Серед правових реформ надзвичайне значення має удосконалення інституту покарань, оскільки саме покарання впливає не лише на особу засудженого та його найближче оточення, а й на низку соціальних процесів у країні. Проте задля правильного проведення таких реформ, потрібно враховувати минулий досвід. Різні історичні епохи по своєму визначали ті діяння, які відносяться до злочинних, але традиційно головним засобом у боротьбі зі злочинністю завжди було покарання. Змінювалися лише їх види і система залежно від того, у якій суспільно-економічній формації перебувало суспільство. Вважаємо, що саме римське право мало грандіозний вплив на формування інституту покарань Європи в цілому та України зокрема, адже воно пройшло складні етапи рецепції і заклало основу законодавства Західноєвропейських країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням історії розвитку змісту покарання та його застосування за вчинені злочини досліджувались такими вченими: Г. Тираспольським, М. Бажановим, Ю. Шемшученком та ін. Різноманітні аспекти становлення та розвитку інститутів покарань у Давньому Римі аналізувалися у наукових працях Г. Трофанчука, Н. Хоми, Б. Тищика, О. Омельченка та ін. Розвиток системи покарань в Україні став об'єктом дослідження М. Яцишина, Т. Пашук, І. Митрофанова, В. Маляренко тощо. Незважаючи на значні дослідження інституту покарань, на сьогодні не існує ґрунтовного аналізу його рецепції з римського права в українське законодавство.

Мета статті. Дослідити особливості рецепції інституту покарань Стародавнього Риму в українське законодавство за допомогою історично-порівняльного методу.

Становлення і науковий розвиток інституту кримінального покарання належить юристам Стародавнього Риму, оскільки їх кримінальне право характеризувалось найбільш розвиненою системою законодавства. Кримінальне право у цей час ще не виділилося в окрему галузь права, зберігало певні риси родового ладу, залишалось тісно пов'язаним із релігією. Звичай та традиції були пріоритетними при встановленні покарання за злочини. За звичай правопорушення розглядалися у порядку приватного обвинувачення, однак почалося розрізнення злочинів публічного та приватного характеру.

До першої групи належали злочини проти римської держави та релігії: опір владі, зрада, заколот, богохульство, змова, чаклунство тощо; до другої — злодійство, посягання на особистість, знищення й ушкодження майна, злочини проти моралі — подружня зрада, полігамія, зґвалтування; злочини проти особи — вбивство, підпал, крадіжка рабів, нічна крадіжка чи крадіжка зі зломом, брехливі свідчення в суді тощо [1, с. 56].

Так, Закони XII таблиць трактували та визначали покарання тільки за приватні правопорушення, які стосувалися приватних осіб. Громадські, або публічні, правопорушення, що стосувалися інтересів держави, спочатку не були передбачені законодавством. З'ясування того, що є публічним правопорушенням, а також визначення покарання за нього було компетенцією магістратів [2, с. 360].

Позитивне (об'єктивне) кримінальне право України — це сукупність правових норм, що визначають загальні принципи, умови та підстави кримінальної відповідальності; коло діянь, які внаслідок високого рівня суспільної небезпеки визнаються злочинами; види і розміри покарання та інші види кримінально-правового впливу, що застосовуються до осіб, які визнані винними у їх скоєнні, а також підстави та умови звільнення від відповідальності та від покарання [8].

Завдання кримінального права — правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довілля, конституційного ладу від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам. Відповідно до статті 12 Кримінального кодексу України злочини класифікують залежно від ступеня тяжкості: злочини невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі [4].

Покарання в Давньому Римі були двох видів: тяжкі та легкі. До тяжких відносили вигнання з позбавленням громадянства, смертну кару. До легких — штрафи та тілесні кари [5, с. 178]. Натомість в Україні, відповідно до статті 51 ККУ, судом можуть бути застосовані такі види покарань, як штраф, позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, конфіскація майна, арешт, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі [4].

Головною метою покарання в Давньому Римі було саме залякування особи. Людей карали публічно та жорстоко, це підвищувало вплив на правову свідомість громадян. Крім страти як такої, застосовувалися також роботи на каторзі, вигнання з держави, вислання, штрафи, ув'язнення, тілесні покарання та конфіскація майна. Однак в Україні покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засудженого, запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами. Покарання не повинно завдавати фізичних страждань чи приниження людської гідності [4].

Специфічними формами покарання, які не передбачені Кримінальним кодексом України, у Давньому Римі були: смертна кара, вигнання, тілесні покарання. Саме ці види покарань утратили своє значення в сучасному суспільстві через антигуманне ставлення до людини. Тому рецепціювати такі покарання Україна відмовилася.

Із давніх часів у Давньому Римі застосовувалася смертна кара. У Законах XII таблиць сказано, що особа, яка буде підбурювати інших нападати на Рим або віддасть громадянина Риму чужинцю, підлягає смертній карі [5, с. 178]. Зазвичай вирок виконувався мечем. Якщо звернути увагу на час виконання смертної кари, то у період республіки страчували відразу після винесення вироку. За часів існування імперії традиційною стала відстрочка виконання вироку від тридцяти днів до одного року [10, с. 91]. Якщо хтось убивав власних батьків, то його спочатку сікли палицями, а далі кидали в море зашитим у мішку разом із півнем, собакою, мавпою та змією. Однак рабів за будь-які злочини зазвичай кидали з Терпейської скелі прямо у прірву.

Починаючи з II ст. до н.е., смертну кару змінили вигнанням лише для римських громадян, однак уже в період громадянської війни страта була відновлена і часто застосовувалася разом із конфіскацією майна. Через масові виступи рабів смертну кару проводили у більш жорстокий метод — розп'яття на хресті. Кваліфікована страта у Давньому Римі вважалася особливо ганебною і традиційно включала: спалення, розірвання звірами, розп'яття на хресті, умертвіння на фурці (*fursā*) — станку для катувань і страт, утоплення в шкіряному мішку, закопування живим у землю [6, с. 37–39]. Поміркована страта (*liberā facultas mortis*) застосовувалася лише з дозволу правителя. Суть її полягала в тому, що під наглядом офіційних осіб засудженому надавалася можливість здійснити акт самогубства. За які злочини особа підлягала такій страті, з джерел не відомо, проте присуджувалася вона лише сановникам та їх близьким. «Позбавлення вогню та води» — саме так називали в Римі вигнання. Завжди воно поєднувалося із втратою римського громадянства. Зазвичай римляни для того, щоб уникнути смертної кари, могли піти у вигнання. Однак його повернення у Рим означало для нього захоплення в рабство або смерть.

За розпорядженням вищих магістрів накладалося тілесне покарання. Основними видами такого покарання були: побиття різками, батогами, але коли застосовувався таліон, то були калічніцькі кари — відрізання пальців, вух тощо, замурування у стіні (щодо жінок — жриць богині Вести або пізніше черниць за порушення релігійних приписів чи норм суспільної моралі) [5, с. 178].

Таке покарання, як позбавлення римського громадянства, застосовувалося за посадові злочини, порушення моральних підвалин співжиття у суспільстві тощо. Позбавлення римського громадянина *Status civitatis* могло бути максимальним (злочинець повністю й остаточно позбавлявся статусу римського громадянина шляхом вигнання з громади назавжди, продажу в рабство «за Тибр» — поза римську територію).

Як вияв помсти, рівнозначної покаранню, за Законами XII таблиць, спалення застосовували за підпал. Розірванням звірами карали рабів та військовополонених. За збройний виступ проти влади доволі поширеним було розп'яття на хресті, і це вважалося найбільш ганебним покаранням.

Таким чином, характерними для Давнього Риму були антигуманні та антилюдські покарання. Україна ж, у свою чергу, увібрала в себе м'якші покарання (в порівнянні з Давнім Римом).

Однаковими покараннями, які існують у сучасній Україні та були в Давньому Римі, є: штрафи, громадські роботи, ув'язнення та конфіскація майна. Усі ці покарання залишилися із давніх часів майже без змін.

У Давньому Римі штрафи накладали магістри. Спочатку штраф платили зазвичай худобою, і його верхньою межею було 2 вівці і 30 биків. Однак уже з кінця V ст. штрафи сплачували грішми з розрахунку вартості вівці (10 асів) та бика (100 асів). Магістр не міг штрафувати на суму, яка б перевищувала половину майна винного, однак, якщо траплялося таке рішення, то його можна було оскаржити на Народних Зборах.

У Кримінальному кодексі України є таке покарання, як штраф — це грошове стягнення, що накладається. Розмір штрафу визначається судом залежно від тяжкості вчиненого злочину та з урахуванням майнового стану винного — в межах від тридцяти до п'ятдесяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Штраф може застосовуватися як основний, так і як додатковий вид покарання [4].

Наступним однаковим покаранням для двох держав є громадські роботи. У Давньому Римі зберігся інститут «громадських робіт». Цензор давав від імені держави підряди на громадські роботи, стежив за якістю їх виконання, давав на відкуп збір податків, спостерігав за збиранням мита на митницях, за надходженням податків із провінцій. Існувало два основних види примусових робіт: а) праця на копальнях (за злочини проти римського народу, за військові злочини тощо); за ступенем суворості вона вважалася наступним покаранням після страти; б) використання в школі гладіаторів як інструктора, бійця, «ляльки» для тренувань тощо; цей вид примусових робіт був сприятливішим для засудженого, оскільки давав потенційну можливість за «професійного успіху» одержати звільнення від покарання. У сучасній Україні громадські роботи полягають у виконанні засудженим у вільний від роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт, вид яких визначають органи місцевого самоврядування. Вони встановлюються на строк від 60 до 240 годин і відбуваються не більш як чотири години на день [4].

Ув'язнення у Давньому Римі застосовувалося лише до рабів. Зазвичай їх ув'язнювали за різні дрібні делікти: відмова від свідчень, непослух тощо. В'язниць на той час не існувало, в основному це були колишні храмові приміщення або підземні приміщення при цирках, школах гладіаторів тощо.

Конкретні терміни ув'язнення нормами права не передбачалися. Можна припустити, що визначення таких строків залежало у кожному випадку від адміністративної практики, що склалася. Згідно зі статтями 60, 61, 63, 64 Кримінального кодексу України, існує у декілька видів ув'язнення (залежно від умов): арешт, обмеження волі, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі.

Арешт — це тримання засудженого в умовах ізоляції, встановлюється на строк від 1 до 6 місяців. Обмеження волі — це тримання особи в кримінально-виконавчих установах

відкритого типу без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за нею нагляду з обов'язковим залученням до праці, встановлюється на строк від 1 до 5 років. Позбавлення волі на певний строк — ізоляція засудженого та поміщення його на певний строк до кримінально-виконавчих установ закритого типу. Довічне позбавлення волі — покарання, що встановлюється за вчинення особливо тяжких злочинів і застосовується у виняткових випадках [4].

У Стародавньому Римі конфіскація майна застосовувалася переважно як додаткове покарання, а в Україні цей вид покарання полягає в примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, яке є власністю засудженого.

Під час другого періоду існування республіки простежується значний розвиток не лише інституту покарань, але й інших інститутів кримінального права. З'являються такі поняття, як умисел, необережність, вина, випадок. Саме тому були різними покарання. Спробу вчинити злочин і вчинення злочину не розрізняли, і відповідно покарання були однаковими. У збережених пам'ятках писемності Стародавнього Риму є відомості щодо практичного використання медичних обстежень для допомоги ведення суду і слідства. Наприклад, ще в 44 р. до н.е. у Римі під час обстеження вбитого у ході дворцевого перевороту Юлія Цезаря придворним лікарем Антистієм було встановлено, що з 27 ран, виявлених на тілі імператора, тільки одна, що проникла у грудну порожнину, була смертельною. Це яскравий приклад формування судової медицини, що в подальшому дало поштовх об'єктивному застосуванню покарань [7].

Навіть у період пізньої республіки зберігалися залишки самосуду. Батько міг бути безкарним після убивства заміжньої дочки з її коханцем. Чоловік такого права не мав, крім випадків, якщо коханець був особою низького походження.

Висновки та перспективи подальшого розвитку у даному напрямі. Таким чином, характерними для Давнього Риму були покарання, що є антигуманними та антилюдськими. Специфічними формами покарання, які не передбачені Кримінальним кодексом України, у Давньому Римі були: смертна кара, вигнання, тілесні покарання. Саме ці види покарань утратили своє значення у сучасному суспільстві через антигуманне ставлення до людини. Тому рецепціювати такі покарання Україна відмовилася. Однаковими покараннями, які існують в сучасній Україні та були в Давньому Римі, є: штрафи, громадські роботи, ув'язнення та конфіскація майна. Усі ці покарання залишилися з давніх часів майже без змін.

Отже, покарання було і залишається примусовим заходом, історично мінливим, але необхідним для здійснення ефективної боротьби зі злочинністю. Детального вивчення, аналізу та історико-правового порівняння, на наш погляд, потребують ті види покарань, які Україною запозичені із законодавства Стародавнього Риму, оскільки саме вони стали фундаментом для трансформації розгалуженої системи покарань у злагоджений інститут кримінально-виконавчого законодавства.

Список використаних джерел

1. Трофанчук Г. І. Історія держави і права зарубіжних країн світу: навч. посіб. / Г. І. Трофанчук. — Київ : Юрінком Інтер, 2013. — С. 56.
2. Тищик Б. Й. Історія держави і права країн Стародавнього світу : навч. посіб. / Б. Й. Тищик. — Львів : Світ, 2001. — С. 360.
3. Омельченко О. А. Римское право : учебник / О. А. Омельченко. — Москва : Эксмо, 2005. — С. 91.
4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341 III / [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

5. Хома Н. М. Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посіб. / Н. М. Хома // Новий Світ-2000. — 2012. — С. 178.

6. Тираспольский Г. И. Беседы с палачом. Казни, пытки и суровые наказания в Древнем Риме / Г. И. Тираспольский. — Москва : Интрада, 2003. — С. 37–39.

7. Григус І. М. Судова медицина та судово-медичні експертизи / І. М. Григус, В. О. Самороков, В. І. Цимбалюк, О. В. Цимбалюк. — Львів : Новий Світ-2000, 2014. — С. 6.

8. Вереша Р. В. Кримінальне право України <http://westudents.com.ua/glavy/62678-1-ponyattya-ta-predmet-kriminalnogo-prava.html>.

Гришко Виктория Ивановна,
кандидат педагогических наук
(Национальный университет
водного хозяйства и природопользования)

Окерешко Мария Владимировна,
ассистент кафедры специальных юридических дисциплин
(Национальный университет
водного хозяйства и природопользования)

Романюк Ивана Ивановна,
студентка I курса
(Национальный университет
водного хозяйства и природопользования)

РЕЦЕПЦІЯ СИСТЕМИ НАКАЗАНИЙ ДРЕВНЕГО РИМА В УКРАЇНСЬКОЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО

Статья посвящена исследованию особенностей рецепции института наказаний Древнего Рима в украинское законодательство. Установлено, что в Древнем Риме наказания были антигуманными (смертная казнь, изгнание, телесные наказания), именно поэтому эти виды наказаний утратили свое значение в современном обществе. На основе анализа римского и украинского законодательства установлено, что одинаковыми видами наказаний являются: штрафы, общественные работы, заключения и конфискация имущества.

Ключевые слова: институт наказаний, Украина, Древний Рим, уголовное право, законодательство.

Grishko Viktoria Ivanovna,
PhD, senior lecturer Special legal disciplines
(National University of Water and Environmental Engineering)

Okereshko Maria Vladimirovna,
Department of Special legal disciplines assistant
(National University of Water and Environmental Engineering)

Romaniuk Ivanna Ivanovna,
student of I year of teaching and research institute of law
(National University of Water and Environmental Engineering)

RECEPTION OF PUNISHMENT OF ANCIENT ROME IN UKRAINIAN LEGISLATION

The article studies the features reception punishment Institute of Ancient Rome in Ukrainian legislation.

The authors found that among legal reform is extremely important improvement of the institute punishment, because punishment affects not only the person convicted and his inner circle, but also a number of social processes in the country. However, for the proper conduct such reforms should take into account past experience. Different historical periods in his own determined the works relating to the crime, but traditionally the main tool in the fight against crime was always punished. Changed only their types and the system depending on which social and eco-

nomie structure were society. Believes that Roman law had a tremendous influence on the formation of the Institute of Europe of penalties in general and Ukraine in particular, because it has passed difficult stages of reception and laid the foundation of Western European legislation.

Article found that the formation and development research institute criminal punishment belongs lawyers ancient Rome as their criminal law characterized by the most developed system of law. Criminal Law at this time has not stood out in a separate branch of law, preserves certain features of tribal remained and was closely associated with religion. Customs and traditions are a priority in determining punishment for crimes.

Found that in ancient Rome penalties were anti-human and anti-human (death penalty, expulsion, corporal punishment) is because these penalties have lost their importance in modern society. Based on the analysis of Roman and Ukrainian legislation found that common penalties are: fines, community service, imprisonment and confiscation of property. Proved that the punishment was and still is a forced measure necessary in implementing an effective fight against crime.

Key words: *Institute of penalties, Ukraine, Ancient Rome, criminal law, legislation.*

Надійшла до редколегії 15.01.2017

УДК 340.15

Іванов Олександр Юрійович,
викладач кафедри теорії та історії держави і права
(Національна академія Служби безпеки України)

ЗМІНА ПРАВОВОГО СТАТУСУ КРИМСЬКОЇ ОБЛАСТІ У 1954 Р.: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

У статті розглядаються юридичні, політичні та економічні передумови зміни правового статусу Кримської області у 1954 р. Окрім формально-юридичного аналізу процесу зміни правового статусу Кримської області, досліджуються також історичні передумови такого рішення радянського керівництва. Розвінчуються найпоширеніші міфи російської історіографії щодо передумов та правового обґрунтування факту передачі Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР у 1954 р.
Ключові слова: Кримська область, М. Хрущов, зміна правового статусу, передумови передачі Кримської області, фальсифікації історії.

Постановка проблеми. У світлі здійснення Російською Федерацією протиправної анексії території Автономної Республіки Крим як невід'ємної складової частини України російські можновладці та науковці все частіше вдаються до спроб обґрунтування правомірності своїх дій шляхом пошуку історичного зв'язку Росії та Криму. Наріжним каменем у цій риториці виступає юридична, економічна та політична природа факту передачі Кримської області Першим секретарем ЦК КПРС М. Хрущовим зі складу РРФСР до УРСР у 1954 р. За таких умов набувають актуальності дослідження з цієї тематики саме в історико-правовому аспекті, чому і присвячена наша стаття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням передумов та процесу передачі Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР у 1954 р. займалися такі вчені, як О. Бажан, В. Буткевич, В. Возгрін, С. Кульчицький, В. Сергійчук та ін. Однак недостатньо залишається вивченість цих питань саме в історико-правовому аспекті.

Метою статті є з'ясування історико-правових передумов зміни правового статусу Кримської області у 1954 р. та надання юридичної оцінки цьому факту з позицій чинного на той час законодавства СРСР, УРСР та РРФСР, на основі чого спростування найпоширеніших міфів російської історіографії з цих питань.

Виклад основного матеріалу. Загалом Російська Федерація та держави, правонаступницею яких вона себе вважає, протягом усього періоду існування здійснювали спроби заволодіння територією Кримського півострова. Так, правителі Московського царства та Російської імперії неодноразово намагалися захопити та приєднати територію Кримського ханства. Інтереси російської самодержавної монархії щодо кримських земель дістали вперше документальне закріплення у 1767 р., коли для імператриці Катерини II при сходженні на престол була підготована доповідь — записка «О Малой Татарии». У ній йшлося не лише про те, що війська кримського хана вчиняли регулярні спустошливі набіги на південні кордони імперії, але і про стратегічне значення території півострова для розвитку російської економіки, опис сприятливих кліматичних умов для ведення сільського господарства. Після приєднання Криму до Російської імперії у 1783 р. князь Голіцин опублікував доповідь під назвою «Сколь славно приобретенье», де називав Крим перлиною у короні Росій-

ської імперії. З ліквідацією Російської імперії у 1917 р. Тимчасовим урядом була видана Декларація прав народів Росії, яка передбачала право їх вільного національно-державного самовизначення, і на території Криму почали утворюватись самопроголошені уряди. За III Універсалом Української Центральної Ради 1917 р., за Українською Народною Республікою закріплювалася територія колишньої Таврійської губернії, за винятком Криму. Але у 1918 р. гетьман П. Скоропадський дипломатичними способами відновив права Української держави на Крим.

Після проголошення на територію України радянської влади у 1918 — 1919 рр. більшовики почали проводити у Криму політику «червоного терору», яка полягала у боротьбі з противниками нового політичного режиму. У 1920 р. між радянськими Росією та Україною було укладено господарсько-політичну угоду, яка фактично поклала початок створенню СРСР. Російська влада, претендуючи на провідну роль у загальносоюзному управлінні, мала подбати про забезпечення прихильності населення всіх територій новоствореної держави. Саме тому кримській політичній верхівці був запропонований варіант автономії, однак з умовою, що це можливо лише у складі Росії. До Криму було повернуто тисячі кримських татар, яких за імперських часів примусово виселили до Далекого Сходу. Так у 1921 р. була створена Кримська АСРР у складі РСФРР. До юридичного оформлення створення СРСР у 1922 р. керівництво РСФРР прийняло спершу рішення про доцільність перебування Криму у складі РСФРР з огляду на національний склад населення, а потім, враховуючи досвід існування самопроголошених урядів на території Криму у повоєнний час, вирішило надати цій території статус автономної республіки для здобуття прихильності місцевого населення. Однак географічне положення Кримської АСРР сприяло формуванню тісних економічних зв'язків із сусідніми південними областями УРСР, а також із підприємствами та установами інших українських регіонів [1, с. 289]. Зрештою, у 1945 р. після депортації у 1944 р. через визнання «нелояльними» до влади кримських татар, греків, болгар та німців з Кримської АРСР на цьому місці було утворено Кримську область [2].

Історико-правовий аналіз процесів включення Криму до складу Російської імперії, а потім радянської Росії, та політики російської влади щодо корінного населення півострова дозволяє виділити такі етапи у зміні національного складу населення Криму: 1774 — 1779 рр. — створення передумов для добровільної еміграції кримських татар, насильницьке знищення окремих населених пунктів, підкуп місцевої влади з метою сприяння процесам виселення корінного населення та заселення цих територій етнічними росіянами; 1783 р. — початок XIX ст. — розподіл кримських земель між російськими та іноземними «колоністами» та звільнення з цією метою земель від корінних жителів; 1854 — 1856 рр. — період Кримської війни; 1870-і рр. — створення передумов для добровільної еміграції до Туреччини; 1921 р. — переселення кримських татар на історичну Батьківщину з метою формування політико-правових підстав для утворення національно-територіальної автономії; 1937 — 1944 рр. — заміна корінного населення російським; 1944 — 1953 рр. — переселення росіян та українців для відбудови економіки [3, с. 28 — 44]. Зазначене розвінчує російські міфи про нібито «споконвічно російський» характер Криму.

У перші десятиліття перебування Криму у складі Російської імперії чисельність «колоністів», які одержували землі на присьданих територіях, перевищувала кількість корінних жителів, які обслуговували маєтності цих відставних офіцерів [4, с. 62 — 63]. Попри відсутність формальної заборони на діяльність Курултаю та Меджлису як органів національного самоврядування кримських татар, за Городовим положенням 1785 р. на територію Криму поширювалась єдина система місцевого самоврядування Російської імперії. За міською реформою 1870 р. зроблено більш масштабну спробу русифікації місцевих органів влади та управління у Криму. Відтепер до влади могли прийти лише представники знатних верств населення, у більшості проросійських. Торгівля на ринках опинилася цілком

під контролем російського великого капіталу. Ці та інші обставини спричинили нову хвилю еміграції кримських татар до Європи та Туреччини.

Втім, безпосереднє обґрунтування доцільності рішення Хрущова про зміну правового статусу Кримської області слід шукати в економічних зв'язках останньої з Українською РСР, що склалися у відбудовний період після Другої Світової війни. Так, знелюднілі після масових депортацій кримських татар, греків, німців, болгар та представників інших народів та спустошені внаслідок радянської тактики «випаленої землі», спрямованої на запобігання можливому поверненню депортованих громадян на Батьківщину, населені пункти Криму потребували як нових робочих рук, так і значної кількості продукції різноманітних видів промисловості — від важкої до легкої. Потужний потенціал місцевих галузей сільського господарства підлягав відновленню, яке вимагало значних зусиль [5, с. 131 — 133].

Оскільки природні умови центральних та південних регіонів УРСР були близькими до кримських і місцеві мешканці звикли саме до таких особливостей ведення господарства, у перші повоєнні роки активізувалося масове переселення українців на півострів з метою відбудови місцевого сільського господарства [6, с. 67]. В окремих областях навіть склалися плани таких переселень, і до Криму переїжджали цілі родини. Причому переселенню підлягали в основному досвідчені представники сільськогосподарської галузі, які могли б використовувати накопичений досвід під час роботи у Криму. Росіяни ж, яких також масово направляли до Криму, не були звичними до таких умов роботи і в основному швидко поверталися додому.

Українські підприємства постачали до Криму ряд найменувань сільськогосподарського устаткування, техніки, мінеральних добрив та будівельних матеріалів, призначених як для відродження сільського господарства, так і для відбудови практично винищених населених пунктів. Наукові установи УРСР розробляли плани щодо поліпшення інфраструктури області, нові технології сільськогосподарського та промислового виробництва для потреб регіону [7, с. 96]. Саме у перші повоєнні роки з'явилися, зокрема, і проекти будівництва зрошувального каналу, який би з'єднав водні артерії материкової республіки з територією Кримської області. Однак через складність механізму фінансування таких проєктів, яке мала б здійснювати РРФСР за прямим підпорядкуванням, будівництво каналу було відкладено майже на півтора десятиліття.

Редактор газети «Кримська правда» М. Кур'янов у своїй статті, надрукованій у випуску мистецького вісника «Вітчизна», присвяченому «величному акту дружби народів», наводить важливі дані щодо економічної взаємодії Криму та України у повоєнні роки. За радянської доби, за словами М. Кур'янова, між Кримською областю та УРСР було прокладено шляхи сполучення залізничним, водним та повітряним видами транспорту, що сприяло розвитку обміну промисловою продукцією. За різними підрахунками, Україна постачала до повоєнного Криму до кількох сотень найменувань промислової продукції. Машини для сільськогосподарського виробництва у Криму також були переважно українськими [8, с. 128 — 129].

У свою чергу Кримська область постачала до України продукцію будівельної промисловості та чорної металургії, зокрема сировину для підприємств півдня України, вироблену на Керченському залізорудному комбінаті. Машинобудівні підприємства Криму виробляли на експорт кілька десятків найменувань продукції. Важливе значення мала також продукція ливарної, хімічної та харчової галузей промисловості. Однак економічний розвиток Криму суттєво гальмувала відсутність власних прісноводних артерій. Місцеве партійне керівництво розробляло проєкти створення Херсонського економічного району з метою створення умов для допомоги кримському населенню у відбудові свого регіону. Однак кримська політична верхівка розглядала такі кроки, як применшення ролі Криму на

радянській політичній арені, та не була схильною до співпраці у цьому напрямі. Така ситуація додатково доводила необхідність установа прямого підпорядкування між Кримською областю та центральною владою УРСР.

У 1952 р. у Сімферополі засідала Об'єднана наукова сесія відділень історії, філософії та економіки Академії наук СРСР, на яку покладалося завдання перегляду кримської історії у світлі ідеологічних гасел праць Й. Сталіна. На цій же сесії науковці одержали вказівку дослідити історичні зв'язки між російським та українським «братніми» народами. Акцентувалась увага на нібито значних економічних здобутках Криму після його приєднання до Російської імперії у 1783 р. [9, с. 183].

Незадовго до юридичного оформлення передачі Кримської області до складу УРСР Перший секретар ЦК КПРС М. Хрущов виголосив з трибуни Верховної Ради СРСР доповідь про спільну історичну долю українського та російського народів. Незважаючи на те, що ця доповідь містила значні фальсифікації ряду фактів з історії України, метою її було продемонструвати «братні» зв'язки між двома народами. Якщо взяти до уваги думки істориків про те, що влада РРФСР намагалася схилити представників УРСР до прийняття до свого складу проблемного в економічному аспекті регіону, то можна припустити, що саме така історична фальсифікація була одним із способів такого переконання. У той же час історики цілком достовірно встановили факти зв'язків між запорізькими козаками та Кримським ханством, а саме союзницький характер цих зв'язків. Між козацькою та ханською державами сформувалися не лише торговельні відносини, а й уклалися союзи для боротьби проти спільних зовнішніх ворогів.

У період 1950 — 1954 рр. радянська влада проводила експеримент із розукрупнення середніх за розмірами адміністративно-територіальних утворень. Передбачалось укріплення економічних та політичних позицій нових обласних центрів. Саме у контексті такої політики і було здійснено передачу Кримської області до складу УРСР. Традиційно історики виділяють у процесі юридичного оформлення передачі Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР такі етапи: прийняття рішення Комісією Ради Міністрів РРФСР про доцільність передачі Кримської області до складу УРСР та направлення запиту до Верховної Ради РРФСР; надання Верховною Радою РРФСР згоди на передачу Кримської області до складу УРСР та направлення звернення до Верховної Ради УРСР; розгляд Верховною Радою УРСР звернення Верховної Ради РРФСР із пропозицією щодо передачі Кримської області та надання згоди на такі дії; направлення Верховними Радами УРСР та РРФСР звернень із проханням про зміну кордонів республік до Верховної Ради СРСР; розгляд Верховною Радою СРСР цього питання по суті та ухвалення за результатами розгляду Указу Президії про передачу Кримської області до складу УРСР як «акт дружби двох братніх народів» та з огляду на тісні історичні, соціально-економічні та культурні зв'язки Криму з УРСР; внесення змін до Конституції СРСР та Конституції УРСР і РРФСР щодо нових кордонів цих республік.

Саме такий порядок зміни кордонів республік передбачався нормами чинної на той час Конституції СРСР 1936 р. з подальшими змінами та доповненнями. Однак окремі дослідники (здебільшого російські) стверджують, що питання про передачу Кримської області до складу УРСР мало вирішуватись на референдумі. Обстоюючи офіційну позицію Кремля, ці науковці не враховують того, що, насамперед, інституту референдуму радянське законодавство на 1954 р. іще не знало. До того ж подібні питання в інших республіках вирішувалися без референдумів і у такий же конституційний спосіб [10, с. 288]. Окремі дослідники характеризують таку конституційну процедуру, як «порівняно демократичну», оскільки Верховна Рада республіки діяла як представницький орган громадян цієї республіки і, відповідно, мала висловлювати згоду цих громадян на проведення територіальних змін. Зокрема, ст. 22 Конституції УРСР 1937 р. та ст. 23 Конституції РРФСР 1937 р. закріплюва-

ли положення про те, що до повноважень Верховної Ради входило здійснення повноважень, віднесених союзною Конституцією до сфери відання кожної з республік в особі її вищих органів влади та управління.

Сучасний російський історик права В. Томсінов, шукаючи правове обґрунтування визнанню анексії Автономної Республіки Крим Російською Федерацією у 2014 р. актом «сецесії», вдається до філологічного тлумачення положень ст. 157 Конституції СРСР 1936 р., яка регламентувала порядок внесення змін до цієї Конституції. На думку В. Томсінова, у цьому випадку вищий законодавчий орган Союзу РСР мав ухвалити нормативно-правовий акт під назвою «рішення», як прямо зазначалось у тексті цієї статті, а не «закон» [11, с. 21 — 24]. Саме цей факт дослідник розглядає як підставу визнання рішення Верховної Ради СРСР нелегітимним та таким, що не створило правових наслідків. Чіткого переліку нормативно-правових актів, які могла приймати Верховна Рада СРСР на реалізацію своїх рішень, законодавчо закріплено не було. У той же час серед конституційних повноважень цього органу значилося прийняття законів. Закони Верховна Рада СРСР мала приймати з питань загальносоюзного значення, до числа яких, зокрема, відносились і територіальні зміни. Тому із твердженням В. Томсінова, на нашу думку, погодитись не можна.

Інші ж ідеологи кремлівської пропаганди стверджують, що при приведенні законодавства УРСР та РРФСР у відповідність до Указу Президії Верховної Ради СРСР вищі представницькі органи цих республік перевищили свої конституційні повноваження. На їх думку, Верховні Ради УРСР та РРФСР не були наділені повноваженнями вносити до республіканських конституцій поправки щодо зміни кордонів між республіками, оскільки у переліку повноважень цих органів прямо такого пункту зафіксовано не було. Дійсно, повноважень представницьких органів республік на внесення до республіканських конституцій поправок щодо зміни кордонів республік ні Конституція УРСР, ані Конституція РРФСР прямо не закріплювали. Так, у ст.ст. 13, 19 та 22 Конституції УРСР 1937 р., якими визначалося коло повноважень Верховної Ради УРСР, таке положення відсутнє. Не закріплено такої норми і у відповідних ст.ст. 13, 19 та 23 Конституції РРФСР. Вищим представницьким органам республік надано повноваження самостійно визначати лише межі своїх адміністративно-територіальних утворень. Повноваження ж на зміну кордонів між республіками згідно з пунктом «д» ст. 14 та ст. 31 Конституції СРСР мала лише Верховна Рада СРСР шляхом прийняття законів. Однак пунктом «а» ст. 19 обох Конституцій Верховним Радам республік було надано повноваження вносити зміни до республіканських Конституцій самостійно. У той же час ст. 16 Конституції УРСР та ст. 17 Конституції РРФСР закріплювали обов'язковість дії законів СРСР на території республік. Оскільки питання зміни кордонів між республіками визначалися на рівні законів СРСР, прийнятих Верховною Радою СРСР, то положення цих законів були обов'язковими до виконання на території УРСР та РРФСР.

За таких умов положення Конституцій УРСР та РРФСР щодо адміністративно-територіального устрою цих республік виявилися такими, що не відповідають положенням Конституції СРСР. Тому вищі представницькі органи УРСР та РРФСР були зобов'язані привести свої основні закони у відповідність до загальносоюзного законодавства. Повноваження на внесення змін до Конституцій, як зазначалось вище, цим органам були надані прямо. По суті відбулася імплементація загальносоюзних норм у республіканське законодавство, а самостійних рішень щодо зміни кордонів між республіками Верховні Ради УРСР та РРФСР не приймали. Тому, на нашу думку, юридичне оформлення процесу перепідпорядкування Кримської області в аспекті його імплементації на республіканському рівні не суперечило чинному на той час законодавству СРСР, УРСР та РРФСР.

Висновки. Таким чином, передача Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР у 1954 р. була закономірним кроком у світлі історико-правових передумов, які скла-

лись у попередні історичні періоди. Факт зміни правового статусу Кримської області цілком перебував у межах правового поля, окресленого тогочасним законодавством СРСР, УРСР та РРФСР. Відтак, у політичного керівництва Російської Федерації відсутні будь-які підстави для оспорування як правомірності зміни статусу Кримської області у 1954 р., так і своїх «історичних прав» на ці території.

Список використаних джерел

1. Крим: шлях крізь віки. Історія у запитаннях і відповідях / НАН України. Інститут історії України. Відп. ред. В. А. Смолій. — К. : Ін-т історії України НАН України, 2014. — 456 с.
2. Депортовані кримські татари, болгари, вірмени, греки, німці: збірник документів (1941–1998). — К., 1999. — 120 с.
3. Чумак В. А. Україна і Крим: спільність історичної долі: монографія / В. Чумак. — К. : ВПЦ АМУ, 2013. — 180 с.
4. Магочій П.-Р. Крим: наша благословенна земля / П.-Р. Магочій. — Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2014. — 160 с.
5. Крим: шлях до України. — Сімферополь : Таврія, 2006. — 320 с.
6. Полянский Д. За дальнейший подъем хозяйства и культуры Крыма / Д. Полянский // Коммунист Украины. Киев : Изд-во ЦК КПУ «Радянська Україна». — 1954. — № 5. — С. 66 — 75.
7. Сергійчук В. І. Український Крим / В. Сергійчук. — Київ: Українська Видавнича Спілка, 2001. — 304 с.
8. Кур'янов М. Величний акт дружби російського і українського народів / М. Кур'янов // «Вітчизна»: Київ. Держлітвидав України. — 1954. — № 5. — С. 126 — 133.
9. Альтман В. Сессия по истории Крыма / В. Альтман // «Вопросы истории». — Москва: Изд-во «Правда». — 1948. — № 12. — С. 175 — 184.
10. Аджубей А. Те десять лет / А. Аджубей // Никита Сергеевич Хрущёв: Материалы к биографии / Сост. Ю. В. Аксютин. — М. : Политиздат, 1989. — С. 287 — 347.
11. Томсинов В. А. «Крымское право» или юридические основания для воссоединения Крыма с Россией / В. Томсинов // Вестник Московского университета. Серия 11 «Право». — Москва: 2014. — С. 3 — 32.

Иванов Александр Юрьевич,
преподаватель кафедры теории и истории государства и права
(Национальная академия Службы безопасности Украины)

ИЗМЕНЕНИЕ ПРАВОВОГО СТАТУСА КРЫМСКОЙ ОБЛАСТИ В 1954 Г. : ИСТОРИКО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ

В статье рассматриваются юридические, политические и экономические предпосылки изменения правового статуса Крымской области в 1954 г. Кроме формально-юридического анализа процесса изменения правового статуса Крымской области, исследуются также исторические предпосылки такого решения советского руководства. Вскрываются наиболее распространённые мифы российской историографии относительно предпосылок и правового обоснования факта передачи Крымской области из состава РСФСР в состав УССР в 1954 г. На основании проведённого анализа даётся заключение по поводу правомерности изменения правового статуса Крымской области в 1954 г.

Ключевые слова: Крымская область, Н. Хрущёв, изменение правового статуса, предпосылки передачи Крымской области, фальсификации истории.

Ivanov Alexander,

teacher of the department of theory and history of state and law
(National Academy of Security Service of Ukraine)

THE LEGAL POSITION OF THE CRIMEAN REGION IN 1954: HISTORICAL AND LEGAL ANALYSIS

The article deals with legal, political and economic preconditions of the Crimean oblast's legal status changes in 1954. Those changes meant Crimean oblast' territory transfer from the Russian Soviet Federative Socialist Republic to the Ukrainian Soviet Socialist Republic. Special attention has been drawn to the importance of those issues in the focus of modern political relations between Ukraine and Russian Federation. General goals of the article are definition of historical legal preconditions of the Crimean oblast's legal status changes in 1954, analysis of that act according to the Soviet legislation and disproof of the most popular Russian myths about those issues.

The article contains profound description of the historic preconditions of the Crimean oblast' legal status changes in 1954. Russian attempts to occupy the Crimean peninsula under the earlier periods have been characterized. Special attention has been also drawn to the changes in national structure of the Crimean population as the means for artificial russification of those territories. Tight economic relations between the Crimean oblast and the Ukrainian Soviet Socialist Republic before 1954 have been examined profoundly. Due to those circumstances Russian myth about Khrushchev's "present" to the USSR has been disproved. Profound analysis of the legitimacy of the Crimean oblast's legal status changes in 1954 has also been made. Constitutional acts concerning those issues have been examined. All the stages of the state borders' changing process legitimating between Soviet republics have been characterized. Russian arguments on the non-legitimacy of the following process have been criticized and totally disproved.

In the conclusion it is stated that the Crimean oblast's legal status changes in 1954 had been caused with the profound historical legal preconditions formed during previous historical periods. Those changes were made in accordance with legal acts of the Union of Soviet Socialist Republic, the Ukrainian Soviet Socialist Republic and the Russian Soviet Federative Socialist Republic. That's why Russian state bodies have no arguments to prove their rights for the following territories.

Key words: *the Crimean oblast, M. Khrushchev, legal status changes, preconditions of the Crimean oblast' transfer, historical falsifications.*

Надійшла до редколегії 15.01.2017

УДК 351.85(477)

Крупнова Любов Василівна,

кандидат юридичних наук, доцент

(Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука)

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ У ПЕРІОД X – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

Досліджено історичні етапи становлення та розвитку інституту примусового виконання рішень у період X – початку XX століття. Кожен із шести етапів проаналізовано окремо з індивідуалізацією основних підходів до виконання рішень, становища сторін виконавчого провадження, а також засобів правового регулювання. Приділено увагу вирішенню питання про конституційність інституту примусового виконання завдяки дослідженню цієї проблеми через призму ідеологічних основ феодалізму.

Ключові слова: виконавче провадження, боржник, стягувач, історичний етап, становлення та розвиток, правовий інститут, примусове виконання.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Удосконалення будь-якого правового інституту потребує чіткого розуміння етапів його становлення та тенденцій, що визначали формування відповідних засобів правового регулювання. Історіографія також дозволяє відстежити генезу суспільного призначення цього інституту та його місце у системі влади. В умовах суттєвого реформування інституту виконавчого провадження в Україні, що відбулось у минулому році, важливим питанням є дослідження історичного аспекту його становлення і розвитку, адже еволюція має певні закономірності, які відображають праворозуміння окремих явищ та процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. У вітчизняній юридичній науці аналізу окремих аспектів становлення та розвитку інституту виконавчого провадження присвячені праці І. Д. Мартисевича, В. П. Пастухова, А. Й. Пашук, Л. В. Скоморохи, В. В. Худенко та інших учених. Однак спеціального комплексного дослідження історичних етапів становлення цього правового інституту не проводилося, що також підтверджує актуальність обраної теми дослідження.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Питання конституційності виконавчого провадження пов'язане з примусовим характером цього правового інституту. За таких умов аналіз історії становлення та розвитку системи примусового виконання допоможе з'ясувати доречність цього питання, спростувати або підтвердити окремі припущення.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у детальному аналізі історичних етапів становлення та розвитку інституту виконавчого провадження у період X — початку XX століття.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. На початку дослідження слід виокремити одну принципову особливість, яка виділяє виконавче провадження серед інших правових інститутів. Справа в

тому, що історичний аспект, як правило, аналізується на підставі праць учених-істориків або фахівців у сфері політичних та правових вчень. У цьому аспекті нормативно-правовий рівень використовується лише як джерело законодавчих та підзаконних актів, які вже втратили чинність, однак свого часу вплинули на становлення правового інституту. Виконавче провадження є винятком із правил, адже на підзаконному рівні надається інтерпретація історичного процесу, що визначав становлення системи примусового виконання юрисдикційних рішень.

Мова йде про Роз'яснення Міністерства юстиції України від 13 січня 2011 року «Історико-правова природа правового регулювання прав стягувача у виконавчому провадженні» [1]. Зазвичай у практиці виконавчо-розпорядчої діяльності роз'ясненню підлягають практичні аспекти реалізації окремих форм та методів адміністративно-правового регулювання, а не історичні проблеми становлення правового інституту. Вважаємо, що така потреба виникла у зв'язку з численними питаннями, які виникають щодо співвідношення системи примусового виконання рішень та інституту захисту прав людини. Тому для уникнення зайвих спекуляцій навколо цього питання центральний орган виконавчої влади, який реалізує відповідну державну політику, пояснив природу походження виконавчого провадження, навівши аргументи на користь законності цієї системи.

У вказаному вище документі зазначено, що загалом у процесі розвитку та становлення інституту примусового виконання рішень, відповідно до рівня регламентації діяльності судових виконавців та кодифікації норм права, можна виділити такі етапи: ябедняківський (X — XI ст.), мечниківський (XII ст.), приставський (XIII — XV ст.), магдебурзький (XV — початок XVIII ст.), капітано-ісправський (XVIII — початок XIX ст.), судово-приставський (друга половина XIX ст. — 1917 рік) [1]. Пропонуємо проаналізувати перші шість етапів, адже радянський період та період сучасної української державності потребують окремої уваги, що обумовлено їхньою змістовністю.

Ябедняківський етап (X — XI ст.). Цей етап пов'язаний із формуванням витоків системи виконавчого провадження, які містяться у так званій «Руській Правді». Реформи, запроваджені у ці часи княгинею Ольгою, сприяли поступовому переходу від інституту кровної помсти до запровадження грошових стягнень із боржника та введення державних представників — обетників або ябедників. Саме вони і стали прообразом виконавців та забезпечували представництво інтересів стягувачів у суді. Одночасно із уведенням такої посади відбулося закріплення у феодальному праві системи заходів, спрямованих на захист ябедників від посягань на їхнє життя при виконанні рішень суду чи князя [2, с. 126].

Слід звернути увагу на той факт, що ябедники виконували не тільки рішення суду, а й рішення князя, який у ті часи здійснював функції суб'єкта публічної адміністрації і, відповідно, мав право на ухвалення рішень, які є обов'язковими до виконання. Саме на цьому етапі з'являється практика відпрацювання боргу перед стягувачем, яка була закріплена у ст.ст. 68–69 «Руської Правди». Норми вказаних статей передбачали право стягувача забрати до себе на відпрацювання боргу не тільки боржника, а і членів його сім'ї (якщо борг був дуже значним). Не дивно, що в умовах класового суспільства, яке притаманне феодалізму, стягувачами здебільшого виступали багатії, а боржниками — збіднілі міщани та селяни.

Історичні пам'ятки права свідчать, що стягувач мав набагато більше прав, ніж боржник, та міг впливати на ситуацію, використовуючи свій авторитет та матеріальне становище. Наприклад, стягувачеві надавалося право самостійно здійснювати стягнення боргу з боржника, що передбачалося ст. 34 «Руської Правди». Саме тому наприкінці цього етапу ябедники виконували лише рішення на користь держави, тобто князя. Завершення цього етапу також характеризується реформою інституту судового виконавця, зокрема вони втратили статус військового та стали державними чиновниками [1].

Мечниківський етап (XII ст.). Існуючи в межах одного століття, що за історичними мірками не так уже і багато, цей етап зіграв важливу роль у становленні інституту виконавчого провадження. Мечниками були особи, які виконували рішення держави, тобто князя. Цей етап характеризується достатньо радикальними поглядами на становище боржника, наприклад у другій половині XII ст. з'явилася третя редакція «Руської Правди» — «Скорочена». Із тексту Новгородської та Псковської судних грамот вбачалося, що стягувач отримував право претендувати на рухоме і нерухоме майно боржника, і навіть на саму особу боржника. Зокрема, у Псковській грамоті зазначалось, що до боржника може бути застосовано також смертну кару, якщо стягувач проти цього не заперечує. Однак більшість боржників за відсутності можливостей виконання зобов'язань перед стягувачем каралися ув'язненням [3, с. 90].

Попри певну дискримінацію боржника, яка, безумовно, неприпустима в сучасних умовах, позитивним стало визначення механізмів забезпечення виконання боржником своїх зобов'язань перед стягувачем у примусовому порядку. Зокрема, утвердилася практика стягнення рухомого та нерухомого майна як альтернатива добровільному виконанню рішення. Утримання мечників провадилося не за рахунок князівської платні, а за принципом «кормління», тобто за рахунок місцевого населення Давньої України-Русі. Князь, посилаючи у міста та волості підлеглих для виконання адміністративно-судових функцій, зобов'язував населення їх утримувати (кормити) упродовж усього періоду служби, причому «корм» брався натурою або у вигляді різних поборів [4, с. 10]. Цей факт указує на те, що виконавче провадження у ті часи здійснювалося за місцем знаходження боржника або його майна, однак сама система виконавців — мечників — існувала на державному рівні без будь-якого представництва на містах. Це затягувало процес виконання судового рішення або рішення князя, що і обумовлювало невисоку ефективність цього правового інституту.

З поступовим розвитком ремесла та торгівлі відбувається становлення сфери цивільного обігу, що призводить до трансформації відповідальності боржника. Від покарань, пов'язаних із примусовою працею та смертною карою, влада поступово переходить до майнової відповідальності боржника, яка стає основним видом у примусовому виконанні. Стягнення звертаються на рухоме і нерухоме власність боржника, а на саму особу — лише в разі неможливості звернути стягнення на її майно. З посиленням державної влади зростає її представництво при проведенні стягнень [5, с. 93]. У порівнянні з тодішнім досвідом європейських країн, вітчизняна система виконавчого провадження характеризувалася стрімким переходом від радикальних до більш гуманних форм та методів впливу на боржників.

Приставський етап (XIII — XV ст.). Інститут судових приставів, які примусово виконували рішення судів, з'являється в Московії. Уперше про судових приставів згадується у договорі Великого Новгорода з великим князем Ярославом Ярославовичем (1270 рік), у якому зазначається, що пристави були службовими особами і призначались на службу князем. На відміну від мечників та ябедників, судові пристави, окрім виконання рішення, повинні були затримувати боржника на вимогу стягувача, а також забезпечувати явку осіб, які викликалися до суду. Важливою подією цього етапу стало затвердження у Новгородській судовій грамоті порядку виконання судових рішень, який передбачав доволі прогресивні для тих часів новації [6, с. 94].

Незважаючи на домінування у цей час фізичних покарань боржників, були і позитивні моменти, а саме: становлення системи способів виконання судових рішень, яка передбачала звернення стягнення на рухоме і нерухоме майно боржника, відрахування із жалування (стосується військових) тощо. Одночасно з цим починає формуватися і процедура призначення приставів на посаду, яка передбачала видачу свідоцтва на посаду, особистий знак і печатку. Знак судового пристава мав такий вигляд: бронзовий висріблений, у вигляді овалу, із заокругленими у верхній і нижній частині невеликими кутами; у середині знака —

герб судового відомства, окреслений надписом «судовий пристав 1864 року 20 листопада. Цей знак носився на шиї на бронзовому висрібленому ланцюжку. При цьому існувала складна процедура призначення приставів, яка передбачала встановлення відповідності цензам, проходження кваліфікаційної атестації, підтвердження ділових і моральних якостей у рамках іспитового строку [7, с. 9].

Магдебурзький етап (XV — початок XVIII ст.). Цей етап пов'язаний з дією на території України на початку XVII століття Литовських статутів та Магдебурзького права. У цьому сенсі визначальними були Березневі статті 1654 року, відповідно до яких Гетьманщина на правах автономії входила до складу Росії. Внаслідок цього у Гетьманщині була закріплена правова система, яка склалася у період народно-визвольної війни 1648-1654 років і стала поєднанням норм Литовських статутів, Магдебурзького права, нормативних актів гетьманської влади та звичаєвого права. Становище боржника на цьому етапі суттєво не змінилося. До нього також застосовувалися заходи, які передбачали відпрацювання боргу, а кредитор отримував право викупати боржників, які не здатні виконати свої зобов'язання. Натомість позитивним кроком у напрямі лібералізації інституту примусового виконання стала відмова від застосування фізичного насильства, яке було замінено висланням у Сибір.

У цей час починає формуватися практика примусового продажу майна боржника для виконання зобов'язань перед стягувачем. До того ж відбувається вдосконалення інституту відрахування від жалування, яке тепер поширювалося не тільки на військових, а й на усіх осіб, що перебувають на державній службі і за рішенням суду є боржниками. Разом з цим відбувається розмежування боржників на певні касти, в основу якого було покладено соціальний стан особи. Наприклад, примусова розстрочка, як вид стягнення, була своєрідним привілеєм для представників панівного класу, що позбавляла їх від боргового затримання. Для інших осіб «звання подлаго» передбачало направлення в «работные дома», відкриті за Указом Сенату від 31 січня 1783 р. у всіх губерніях [1].

Найбільш незахищеними у такій ситуації залишалися звичайні селяни, які у повному обсязі відчували на собі дію апарату примусового виконання рішень. Відповідно до положень «Статуту Благочиння 1782 р.», посада пристава була скасована, а органами виконання судових рішень стали управи благочиння, тобто поліція, представники якої забезпечували виконання рішень. Також з'являється посада судового виконавця, який вибирався суддею з-поміж вільних громадян та мав право брати забезпечення, заарештовувати, накладати заборони щодо будь-якої людини та її майна, коли він уповноважений до того судовим рішенням, і отримував заробіток за рахунок боржників [8, с. 79].

В умовах розподілу території України на Правобережну та Лівобережну існували відмінності щодо реалізації примусового виконання рішень, які були обумовлені політико-правовими традиціями. Так, на Лівобережній Україні на початку XVIII ст. функції органів виконання здійснював посильний суду, що прибував до місця виконання рішення про стягнення майна в присутності не менше ніж трьох шляхтичів, котрих запрошувала особа, на чию користь виконувалась постанова. Якщо боржник чинив опір, то посилали двох посильних і запрошували п'ятьох шляхтичів, а коли й так не вдавалося досягти успіху, то до боржника застосовували примус у вигляді тримання під вартою з подальшим висланням у Сибір [9, с. 142].

Капітано-ісправський етап (XVIII — початок XIX ст.). Цей етап характеризується суттєвими організаційними змінами у структурі органів, які здійснювали примусове виконання рішень, а також розширенням майнових санкцій, що застосовувалися до боржників. У ці часи основним покаранням для них стає конфіскація майна. Управління конфіскованим майном, яке перейшло у власність держави, було вкрай неефективним, зокрема дуже багато чиновників використовували його у власних потребах. Для уникнення такої ситуа-

ції Петром II у 1729 році був прийнятий Указ про створення Канцелярії конфіскації, яка завідувала конфіскованими маєтками. За імператриці Анни Іоанівни у 1730 року була затверджена інструкція для цієї Канцелярії, до якої вносилися доповнення у 1740 році. Але цей орган також виявився малоефективним та проіснував до 1780 року [10, с. 170].

Найбільш визначальною подією цього етапу стала кодифікація українського права, що відбувалася на Лівобережній Україні та завершилася у 1743 році, внаслідок якої з'являється проект кодексу українського права «Права, за якими судиться малоросійський народ». Питання виконавчого провадження в цьому документі були регламентовані досить чітко, зокрема мова йде про систему примусових заходів та систему сплати боргів. Важливою зміною, що запроваджувалася проектом кодексу, стало відокремлення виконавчого провадження від судової влади з подальшим делегуванням цих повноважень загальній поліції. На цьому етапі відбувається деталізація інституту відстрочки виконання рішення, яка тепер використовувалася з обов'язковим зазначенням строків та підстав її застосування. При цьому боржник не мав права на відстрочку у таких випадках: коли його майно за несплату по інших боргах продавалось з публічного торгу; коли він ставав неспроможним; якщо він підлягав штрафу за непокору; коли боржник знаходився у в'язниці; якщо були підстави підозрювати, що боржник не виконає ухвалу суду [11, с. 278].

Судово-приставський етап (друга половина XIX ст. — 1917 рік). Цей етап є одним із найбільш визначальних, оскільки формування інституту виконавчого провадження у ці часи проходило доволі стрімко, що пов'язано з масштабною судовою реформою, яку розпочав Олександр II. Саме на цьому етапі запроваджується посада судового пристава, яка отримує своє нормативно-правове закріплення та методологічне забезпечення. Важливе значення мало закріплення у судових статутах 1864 року базового принципу забезпечення прав стягувача, тобто диспозитивності, яка полягала у тому, що судові рішення підлягали виконанню лише у випадку ініціювання цієї процедури стягувачем. Він звертався до суду з проханням про видачу виконавчого листа, з яким стягувач звертався до голови суду з проханням призначити судового пристава. Останній негайно приступав до виконання рішення, повідомляючи голову суду про усі виконавчі дії, які він провів або планує провести по відношенню до боржника. При цьому тільки від стягувача залежав і спосіб виконання рішення, і перелік майна боржника, яке його цікавило [1].

Доволі прогресивним досвідом на той час стало впровадження інституту попереднього виконання рішень, тобто рішень окружних судів, які ще не вступили в законну силу. Це було певною гарантією прав стягувачів, яку вони отримали внаслідок проведення судової реформи. Така практика була обов'язковою у двох випадках: коли воно було потрібне при виконанні заочного рішення та коли попереднє виконання дозволялося з урахуванням того, що згодом рішення суду могло стати нездійсненим або позивач міг зазнати великих збитків [1].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Теоретичний аналіз окремих етапів становлення та розвитку інституту виконавчого провадження дозволяє зробити декілька важливих висновків, а саме:

1. Встановлено, що на ранніх етапах розвитку інституту виконавчого провадження становище боржника було майже безправним, на відміну від стягувача, який мав повну владу над боржником та міг вирішувати його подальшу долю і навіть долю його сім'ї. Така ситуація була обумовлена феодальним устроєм, який передбачав класовість суспільства. На цих етапах застосування фізичних покарань до боржників було нормою та домінувало над іншими засобами примусового стягнення, які переважно мали додатковий характер.

2. Визначено, що в межах досліджених етапів відбулося становлення системи примусових заходів, а також організаційної основи функціонування спеціальних суб'єктів, які здійснюють виконання рішень. Інститут примусового виконання починає позиціонуватися

як самостійний інститут державного апарату примусу. Суспільством цей інститут, на жаль, сприймався неоднозначно через ті примусові заходи, які передбачали застосування фізичного насилля над боржником.

3. Доведено, що у сучасному вимірі інститут виконавчого провадження у період Х — початку ХХ століття важко назвати конституційним із позиції розуміння прав і свобод людини. Однак він повністю відповідав тодішнім уявленням про домінування стягувача над боржником, які формувалися під впливом феодальної ідеології. Подальша лібералізація інституту виконавчого провадження стала своєрідним кроком у напрямі інституціональних змін у розумінні правового статусу людини і повністю вписувалася в концепцію природного права.

4. Враховуючи той факт, що в рамках цього дослідження були проаналізовані лише ранні етапи становлення інституту виконавчого провадження, то перспективним напрямом подальшого наукового пошуку залишається аналіз більш пізніх етапів (радянський етап та етап незалежної України).

Список використаних джерел

1. Історико-правова природа правового регулювання прав стягувача у виконавчому провадженні: роз'яснення Міністерства юстиції України від 13 січня 2011 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0011323-11>.

2. Памятники русского права. Памятники права феодально-раздробленной Руси XII — XV вв. Псковская и Новгородская судны грамоты / под ред. С. В. Юшкова. — М. : Госюриздат, 1953. — 442 с.

3. Мартысевич И. Д. Псковская судная грамота. Историко-юридическое исследование / И. Д. Мартысевич. — М. : Юрид. лит., 1951. — 138 с.

4. Худенко В. В. Участники исполнительного производства : автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Василий Васильевич Худенко. — Саратов : Саратовский юрид. ин-т им. Д. Курского, 1992. — 22 с.

5. Памятники русского права. Памятники права периода укрепления русского централизованного государства XV — XVII вв. / под ред. Л. В. Черепнина. — Москва: Госюриздат, 1956. — 284 с.

6. Скомороха Л. В. Державна виконавча служба: історія і сучасність / Л. В. Скомороха // Право України. — 2002. — № 8. — С. 94 — 98.

7. Пастухов В. П. История законодательства об исполнении судебных решений в Украинской ССР: дис... канд. юрид. наук / В. П. Пастухов. — Киев : Киевский ордена Ленина гос. ун-т им. Т. Г. Шевченко, 1970. — 285 с.

8. Малышев К. Курс гражданского судопроизводства / К. Малышев. — СПб. : Тип. Стасюлевича, 1876. — 444 с.

9. Пашук А. Й. Суд і судочинство на Лівобережній Україні в 17 — 18 ст. 1648 — 1782 / А. Й. Пашук. — Л. : Вид-во Львів. ун-ту, 1967. — 179 с.

10. Андреевский И. Канцелярия Конфискации. 1729-1780 // Русская старина. — 1881. — № 19. — С. 167 — 186.

11. Свод Законов Российской Империи, повелением Государя Императора Николая Первого составленный. В 16 томах. — СПб. : Тип. Второго Отд. Собственной Его Императорского Величества Канцелярии. Т. IV : Уставы о повинностях, Изд. 1857 г. — 248 с.

Крупнова Любовь Васильевна,
кандидат юридических наук, доцент
(Международный экономико-гуманитарный университет
имени академика Степана Демьянчука)

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ИНСТИТУТА ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО ПРОИЗВОДСТВА В ПЕРИОД X – НАЧАЛА XX ВЕКА

Исследованы исторические этапы становления и развития института принудительного исполнения решений в период X — начала XX века с индивидуализацией основных подходов к исполнению решений, положения сторон исполнительного производства, а также способов правового регулирования. Уделено внимание разрешению вопроса о конституционности института принудительного исполнения, исследуя эту проблему через призму идеологических основ феодализма.

Ключевые слова: исполнительное производство, должник, взыскатель, исторический этап, становление и развитие, правовой институт, принудительное исполнение.

Krupnova L. V.,
candidate of legal sciences, associate professor, associate professor
of Criminal Law and Justice department
(International Economics and Humanities University named after
Academician Stepan Demianchuk)

FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE INSTITUTION OF EXECUTIVE PROCEEDINGS IN THE PERIOD OF – EARLY XX CENTURY

The author of the article has studied the historical stages of formation and development of the institution of compulsory execution of decisions in the period of the X — early XX century. Special attention has been paid to the fact that the historiography allows to track the genesis of social purpose of the institution of executive proceedings and its place in the government. Everything indicated is important considering the substantial reform of the institution of executive proceedings, which took place in Ukraine in 2016. The author has analyzed six historical stages of executive proceedings with the individualization of the main approaches to the execution of decisions, determining the situation of the parties of the executive proceedings, as well as the means of legal regulation. It has been concluded that the debtor's situation at early stages of the development of the institution of executive proceedings was almost powerless, unlike the plaintiff's situation, which had complete authority over the debtor and could decide his further fate and even the fate of his family. Special attention has been paid to addressing the issue on the constitutionality of the institution of compulsory execution, in particular this problem was studied in the light of the ideological foundations of feudalism. It has been found out that in today's measurement the institution of executive proceedings in the period of the X — early XX century could be hardly called constitutional from the point of view of understanding human rights and freedoms. However, it was fully consistent with the ideas of the plaintiff's dominance over the debtor at that time, which were formed under the influence of feudal ideology. It has been found out that there was the formation of the system of compulsory measures within the researched stages and the organizational foundations of special subjects functioning that carry out execution of decisions. Herewith this institution of compulsory execution is going to be positioned as an independent institution of the state apparatus of compulsion. The author has defined the feature that distinguishes the executive proceedings out of other legal institutions, namely consolidation of the interpretation of the historical process at the regulatory level, which determined the formation of the system of compulsory execution of jurisdictional decisions. It has been proved that such a need has arisen in connection with the problems that exist at the correlation of the system of compulsory execution of decisions and the institution of protecting human rights.

Key words: executive proceedings, institution of executive proceedings, a debtor, a creditor, historical stages, compulsory execution.

Надійшла до редколегії 15.01.2017

УДК 147.1

Туренко Олег Станіславович,
доктор філософських наук, доцент
(Донецький юридичний інститут МВС України)

СУТНІСТЬ І ВІДПРАВНІ ОЗНАКИ ДЕРЖАВИ В ДОКТРИНІ ХОСЕ ОРТЕГІ-І-ГАСЕТА

У статті розкривається соціально-історичне підґрунтя держави – її сутність і відправні ознаки в доктрині Х. Ортегі-і-Гасета. Увага приділяється наступним положенням доктрини. Держава виступає як духовний феномен, який потребує створення нової реальності. Ідеальне уявлення про державу втілюється завдяки нормативному насиллю, знайденому консенсусу між стилем життя зрілого народу, його свободою і креативною наснагою «кращих». Держава – це інтегруюча сила, яка стримує ієрархічний порядок цінностей і балансує духовні рухи з матеріально-речовою стабільністю. Завдяки реалізації державної мети зберігається злагода суспільних верств населення, утверджується стійкий цивілізаційний рівень держави, історична спадковість суспільства. Як історична альтернатива, протистоїть і загрожує існуванню прогресивного типу держави бунт мас, варварський режим правління, стан одержавлення суспільного життя, його технонізація, панування вульгарно-застиглих уявлень, неспроможність «кращих» до креативної діяльності на користь суспільства.

Ключові слова: держава, нормативне насилля, креативна уява, ієрархічний порядок, місто, аристократія, маси, одержавлення.

Важко означити причину того факту, що філософські візії Х. Ортегі-і-Гасета не отримали належної розвідки в українській науці. Втім, концепти мадридця (теорія масового суспільства і його бунт, що веде до суспільно-культурної кризи (нового варварства) і кризи європейської цивілізації в цілому, теорія еліт, її значення для визначення прогресуючої мети будь-якого суспільства) для постгеноцидного українського суспільства болісно вказують на причини його кризи — слабкий розвиток громадянського життя «молодого народу» і архаїчне уявлення про державу. Іспанський філософ не тільки аналізував стан індустріального суспільства — його ціннісні уявлення, історію і стан держави, але побачив можливі шляхи подолання кризових явищ, указав на ментально-історичні коріння хибних процесів. Саме останнє спонукає автора на розвідку одного з концептів Ортегі — держави.

Метою статті є виявити соціально-історичну обумовленість держави — її сутність і відправні ознаки в Ортеговій доктрині. У своєму дослідженні автор спирається на праці Я. Білика, П. П. Гайденко, П. С. Галана, О. В. Журавльова, А. Б. Зікоєвої, С. Корнева, Т. Кушерець, Ф. В. Лазарєва, Х. Маріаса, О. М. Портнова, О. В. Пронкевича, В. Табачковського та інших.

Розвиваючи свою теорію раціовіталізму, іспанський філософ розпочинає розгляд концепту держави з визначення сутності людини і суспільства, їхнього взаємозалежного буття, своєрідні принципи якого формують унікальні народні культури, що історично поєднуються в цивілізацію. У виявленні людського ества мислитель виходить із вислову Миколи Кузанського, що людина є «вільною істотою, є творцем, подібно Богу, тобто є сущим, що творить свою власну сутність» [1, с. 461]. Ця оптимістично-ренесансна характеристика

не стільки визначає людське буття, скільки вказує на імперативну ідею — через активно-креативні стосунки зі світом людина мусить визначити своє власне призначення, самотвердитись як одинична можливість і усвідомлювати цю мету [2, с. 35, 48]. Отак, людина приречена на «фатальний примус користуватися свободою, вирішувати, чим будемо в цьому світі» [Там само, с. 40].

В Ортеговім ідеалі потенційно вільна і розумна людина мусить стати знаним (*nobilis*) — славетним у справі, тим, хто дав знати про себе іншим народам, епохам; тим, хто перевищив анонімну масу і підійнявся над темрявою часу. Через шляхетність — «напружене життя, що постійно прагне перевершити себе, відірватися від старих досягнень до намічених обов'язків і вимог», кожен може стати *nobilis* — реалізованим у Всесвіті, займатись роздумами (*meditadores*), жити концептами «у вимірі глибин» [3, с. 98]. Протидіє *nobilis* полярна суспільна верства — маси. Її ключовою ознакою є задоволення собою такою, якою вона є. Її представник відчуває себе досконалим, завершеним суб'єктом, це розпещена бажаннями дитина, що віддалася насолоді своїх відчуттів і не здатна надати собі аргументованої оцінки. Людина маси не бажає зустрічати жодного обмеження своїм прагненням і, одночасно, не здатна зробити зусилля над собою. У неї немає життєвих програм — маси живуть почуттями (*sensuales*), пливають по поверхні вражень [Там само, с. 97]. Урівноважує і надихає маси на культурне існування цивілізаційний вибір, вольові уявлення *nobilis*.

Отак, як прихильник консерватизму, Ортега вважає, що здорове суспільство має ієрархічний характер, де головує аристократія — вона пропонує суспільству ідеальні уявлення, взірці. Якщо ж суспільство втрачає свою аристократичність, губить наявність аристократії, спроможність генерувати ідеї, звільняється від ієрархічних відносин і цінностей, то воно впадає в стан варварства. У варварському стані відсутні принципи і норми, на які можна було б поклатися індивіду в колективному житті, нема можливості апеляції [2, с. 56]. Отак, аристократизм зберігає здорові ознаки і креативно примножує культурні надбання. Завдяки цьому за своєю природою суспільство є апаратом удосконалення людини, бо нав'язані *nobilis* принципи, норми, звичаї зумовлюють успішне співіснування всіх суспільних корпорацій і верств. «Імпульс наслідування певних зразків, існуючих у суспільстві, — помічає мадридець, — робить його суспільством» [1, с. 182].

На ще одну консолідуючу суспільство ознаку звертає увагу іспанський мислитель. Для нього апріорним є те, що індивідуальне життя неодмінно залежить від колективного буття. Людина «не може зорієнтуватися у Всесвіті, хіба що тільки через ту расу, до якої вона належить, бо в ній вона розчиняється, як крапля води у мандрівній хмарі» [4, с. 109]. Колективне буття відзначається філософом не тільки як співжиття індивіда в суспільстві, але і як імперативне існування людини в єдиному тілі народу або нації. Народ, за його визначенням, є затвердженим стилем життя, який «полягає в певній простій і диференційованій видозміні, яка організує матерію довкола себе» [Там само, с. 112]. Притому народ «не може вибирати між різними стилями життя: він або живе згідно зі своїм власним, або не живе» [1, с. 188]. Якщо народу властива солідарність верств, то колективно позитивне визначає пануючий тип людини, стиль життя, звичай, програми сумісного життя [2, с. 40]. Саме співіснування індивідуальних воць і колективної програми формує існуючий суспільний світ, який становить те, чим ми можемо бути, нашу життєву потенціальність [Там само, с. 35]. Отак, народ — це унікальна культура, що історично формує певні погляди — ідеї, оцінки, бажання і наміри. Останні поєднуються в поняття — стратегічний план використання природних речей, організації навколишнього світу, традицію. Поняття долають хаос життя, формують зачаровану завісу, шанці, завдяки яким людина може «дивитися життю в очі» [Там само, с. 115].

Якщо ж народ утрачає солідарність верств і корпорацій, відмовляється від традиційних понять і уявлень, то цей народ має тенденцію уподібнення до стану варварства — без нормативного стану. Отак, будь-яке суспільство, народ або нація, за розумінням Ортегі, постійно знаходиться в стані хиткого балансу між креативно квітучим положенням і кризою; стан застою або стабільності є свідченням наближення варварства, бо цей стан не надає нових уявлень, а лише використовує старі. Щоб інертні маси не спрямували суспільство до кризи, народ виробив право на застосування насилля — засіб, «до якого вдавався той, хто перше вичерпав всі інші засоби в обороні рації та справедливості, які, мовляв, на його боці» [Там само, с. 58], — зазначає мислитель.

На переконання автора «Бунту мас», насильство — це культурний феномен. Це рація, доведена до нестями, де спрямована сила одночасно є останнім і першим аргументом (лат. *ultima ratio* і *prima ratio*). Кожен народ у своїй історичній ході (зовнішньо і внутрішньо) застосовує насильство. Але тільки той народ стає цивілізацією, який досяг рівня обмеження сили *ultima ratio*. Той народ стає цивілізованим, який у своєму стилі життя затвердив уявлення про процедуру, норму, ввічливість, посередні звичаї, справедливість, громадянство і сконцентрував уявлені поняття в одному соціокультурному, рівноправному для всіх просторі співжиття (первісно у місті). І навпаки, якщо народ залишив насильство в колективному житті як *prima ratio*, то це та норма, яка перекреслює всяку норму: вона формує варварський режим життя.

Насильство, за концепцією Ортегі, має прогресивно-історичне значення — «без нього не було б нічого з того, що ми найбільше цінуємо в минулому, а якщо його вилучити з майбутнього, то годі уявити, який безлад запанує у світі» [5, с. 144]. Втім, прогресивне насильство, як велика політична хірургія, мистецтво, мусить упроваджуватися з креативною уявою, стратегічним планом. Саме цей принцип відрізняє історичні псевдооб'єднання Чінгісхана, Тимура, Івана Грозного від великих цивілізацій Олександра, Цезаря, Наполеона. В останніх насильство не лише несе в собі ідею, але й виконує суспільне завдання. Первісна спільнота формується заради втілення в реальність пануючого колективного уявлення, а насильство виконує внутрішню і зовнішню функцію інтегратора, тобто залучає до об'єднання спільноти і народи. Свою тезу мадридець підтверджує Римською історією — завойовницькою ходою прищеплення інших народів до латинського древа. На його думку, римляни вперше об'єдналися з визначеною метою — завоювання народів і нових територій. Це стало історичним прикладом для інших народів. А завойовані народи, які хоч і силою були приєднані до імперії, усвідомлювали себе співпрацівниками завойовників, адже вони долучались до великої ідеї. Тому завойовані народи вбачали, що для них відкрилась нова перспектива розвитку — їх мета виявлялася в принципі не жити в купі, а бути в купі і робити щось разом [Там само, с. 145].

Таким чином, за теорією Ортегі, завдяки насильству, підкоренню і союзам із завойованими народами (спочатку палатінська і квірінальні громади, потім етруски, самніти, а далі Галлія та інші народи Середземномор'я) латиняни поширили ідею «Великого міста», об'єдналися і сформували наддержаву. Вони стали пануючим народом імперії. Їхній стан панування оцінюється мадридцем як позитивне цивілізаційне явище, як вольове нав'язування новітніх уявлень, ідеальних зразків про порядок, спрямування історично зрілого народу до цивілізаційної мети «молодих народів» — народів без власних ідей. Мислитель зазначає, що панування — це «дати людям заняття, поставити їх на своє місце, за своїм призначенням; покласти край їхнім химерам, які ведуть до байдикування, пустого життя та відчаю» [2, с. 100]. Тож насилля, сповнене креативною ідеєю історично зрілого народу, є цивілізаційним рухом до нового етапу досконалості всіх, хто залучений у сферу уявленого порядку, у римському прикладі це ідеальна програма життя в місті-державі. Та-

ка програма життя є державоформуючою платформою, що поєднує в собі уявлення, яке втілюється в реальні форми силою насилля.

Імперські міркування мадридця розкривають сутність держави. Однією з її ознак і первісна причина виникнення є право застосовувати силу, яка поєднується з уявленням порядком. Процес державотворення і право на насильство легітимізується звичаями, культурою пануючого народу, а зразкова ідея виникає, і впроваджують її ієрархічним вишколом *pobilis*. Завдяки насильству суспільство «творить собі державу, як знаряддя для кращого життя суспільного тіла» [Там само, с. 89] — проголошує іспанський філософ. Таким чином, позитивна держава виникає завдяки синтезу насилля, ідеального уявлення, розповсюдження народного стилю життя і звичаю пануючого народу та завдяки креативній волі «кращих».

Волевиявлення *pobilis*, на думку мадридця, є, з історичної точки зору, прогресивною формою влади — вона отримує «священний» характер, бо вона базується на релігійних уявленнях, а релігійні уявлення завжди є першою формою, під якою з'являється те, що пізніше стане духом, ідеєю, думкою; словом, нематеріальне і метафізичне» [Там само, с. 93]. З іншої точки зору, історія знає, що є держави, які сформовані без ідеальних взірців і уявлень, пронизані насиллям як першим і єдиним аргументом. Це варварські держави (імперії), об'єднання «молодих народів», які не мають власних заповідей, і тому «маскуються» за чужими ідеями — вони не виходять за межі природно-рослинного ритму життя і залежать від зову крові. Їхні епіцентри культури — міста — не підіймаються над природним, у них немає громадського життя. Варварські міста, за висловом римлян, — це *seder agatorum*, тобто поселення хліборобів.

Завдяки вагомому значенню у формуванні держави ідеї, уявлення про порядок виступають у доктрині Ортегі окремим компонентом державотворення. Цю концепцію він розкриває на прикладі феномена міста-поліса — політико-громадського епіцентру європейської цивілізації. Місто-поліс (або його римський різновид — Вічне місто) є певним утіленням ідеалу, динамічних змагань кланів, еліт та народу. Це усталені форми статичного співжиття, що виникають у стародавній історії Греції та Риму, — історії, яка, починаючи від Олександра Македонського і Цезаря, «полягає в безнастанній боротьбі між двома просторами: між раціональним містом і рослинним полем, між законодавцем і хліборобом, між *ius* і *rus* (міськими законами і селянськими звичаями)» [Там само, с. 112, 113].

Місто-держава є наслідком історичного процесу об'єднання малих-родових спільнот, що прагнуть створити нову реальність — визволитися від природи, вийти з кровних ритмів співжиття, сформувати новий стиль життя, де народ поділяється ні на чоловіків і жінок, а на рівноправних громадян. Держава постає лише тоді, «коли певний народ відкине традиційну структуру однієї форми співжиття і вигідає другу, доти незнану форму. Тому це є справжня творчість. Отож держава спочатку є завжди плодом вільної уяви. Уява — це визвольна сила, що дана людині. Народ спроможний створити державу лише в міру своєї власної уяви» [Там само, с. 114].

Виходячи з цього, античне місто є першим раціональним проектом давніх греків і римлян. Втім, це ідеальне втілення має свою межу — простір поширення, який не виходив за мури міста-полісу. Антична людина уявляла державу в обмеженому образі — у формі міста, і поширювала цей образ на всю відому ойкумену. Будь-яка інша уява руйнувала античних світогляд, і тому її пропагандисти приречені на знищення. На думку Ортегі, саме так завершилась політична кар'єра і життя Цезаря — він пропонував інше, більш складне уявлення, у якому держава визволялась від міста, місто Рим втрачав монопольне право єдиного центру політичного життя імперії [Там само, с. 114].

На переконання мадридця, антична уява про державу вціліла до Середньовіччя, коли «той корабель (держава) не був нічим показним: він майже не мав вояків, майже не мав

бюрократів, майже не мав грошей. Його збудував у середніх віках клас людей, дуже відмінних від буржуа, — шляхтичі, люди гідні подиву за їхню відвагу, за їхній хист володарства, за їхнє почуття відповідальності. Без них не існували б нації Європи» [Там само, с. 87]. Таким чином, первісне уявлення про державу поступово розвинулось у значно більший за своїм масштабом проект — територіальну державу доби станових монархій. До цього часу у європейських народів панувала проста (але не примітивна) ідея, яку можна бачити власними очима — антична «державо-місто».

Слід також зазначити, що в доктрині мадридця первісно місто-поліс постає як політико-громадянська сфера. Це місце громадських зборів, простір, призначений для виконання громадських функцій. Ключовим місцем життя поліса стає форум або агора, де постійно відбувалася процедура підтвердження угоди громадян міста жити разом — синоїкізм [Там само, с. 112]. Саме завдяки колективно-індивідуальному рішенню громадян у містах-полісах формувалася влада, яка, у свою чергу, була носієм авторитету. У свою чергу, авторитет у всі часи спирається на громадську думку. Ця теза для мислителя є універсальним законом для будь-якого часу і типу політичного режиму. У цьому контексті він зазначає, що «ніколи ніхто не панував на землі, спираючи свою владу в істоті на щось інше, ніж на громадську думку». Завдяки громадській думці панівні кола спокійно можуть користуватися владою, бо «всупереч наївним і мелодраматичним поглядам, панування не так питання кулака, як сидіння. Словом, держава — це утримування опінії, утримування рівноваги, стативи» [Там само, с. 93], — проголошує Ортега.

Внутрішня рівновага держави досягається владою однаково як насиллям, так і авторитетом. Останній є духовною потугою, перевагою певного погляду в суспільстві, яка спирається на динамічний внутрішній і зовнішній обмін ідей і дій між правителями, кращими і масою. Втім, досягнута солідарна статика держави із внутрішніми потугами суспільства і зовнішніми важелями існує як умова для виконання визначальної мети держави — здійснювати план дій, виконувати програму співпраці, досягнути уявленого ідеалу. У цьому ракурсі держава завжди мусить закликати людей робити щось спільне — те, що є загальною метою, загальним благом, яке не обмежене ніякими фізично-матеріальними кордонами. Мета держави, на думку автора «Бунту мас», визначає її наступну ознаку: це «не річ, а рух. Вона постійно «приходить звідкись» і «йде кудись». Як усякий рух, вона має *terminus a quo* і *terminus ad quem* (лат. початок і кінець). Розітніть у будь-який момент життя держави, яка справді є державою, і ви знайдете єдність співжиття, позірно засновану на тій чи іншій матеріальній прикметі: крові, мові, «природних кордонах». Статична школа вважає це за суть держави. Але ми скоро помічаємо, що це людське угруповання займається не тільки внутрішніми справами: воно завойовує інші народи, закладає колонії, федерується з іншими державами, себто постійно переборює те, що, здавалося б, є матеріальною засадою його єдності. Це — *terminus ad quem* (лат. кінцевий пункт), це і є справжня держава, єдність якої полягає в переборюванні всякої даної єдності. Коли завмирає це прагнення до подальшої мети, держава автоматично підупадає, і дана єдність, нібито заснована на матеріальній базі — расі, мові, природних кордонах — ні в чому не допомагає: держава розпадається» [Там само, с. 120].

Отак, держава в доктрині Ортегі є заданим імперативним сенсом, що втілюється в політичну реальність, а вже потім стає статично-фізичною річчю. Адже її сутністю є постійне спрямування до мети — до ідеальних образів. Вона являє собою вільний рух, динаміку злетів і падінь. Держава уособлює свободу, яка «виправдовується тільки як перехід від недосконалого порядку до порядку досконалішого ... Необхідно йти далі, до створення *nouveau regime* (фр. нового режиму) — нового порядку, нової соціальної структури, нової ієрархії» [6, с. 171]. Держава виявляється в інтенсивності духу «кращих», у вільному дусі її творців, і тому є запрошенням, кооперативною долею поєднаних груп, щоб «спільно здій-

снювати якийсь почин. Цей почин, хоч які були б його проміжні етапи, полягає... у створенні певного типу суспільного життя. Держава, з одного боку, і проект життя, програма суспільної дії, з другого, є нероздільною єдністю. Різні державні форми постають із тих різних форм, якими ініціативна група нав'язує співпрацю з іншими групами» [2, с. 125].

Втім, фізичний стан держави має тенденцію до ієрархічної застигlosti, завершеності свободи, яка є ознакою кризи. Стан державного занепаду має свій початок у прагненні правлячого класу, бюрократії одержавити суспільство — перетворити його у вторинність, знищити суспільно-історичної спонтанності, опанувати творчий пошук ідеальних образів та уявлень про спільне благо, знизити політичні ризики і громадські змагання. Опанування державою суспільства відбувається завдяки поширенню техніки. Потяг до одержавлення має прихильників у масах, які уникають динамічно-напруженого удосконалення і тягнуться до вульгарно-застиглому стилю життя.

Одержавлення суспільства, за концепцією філософа, має історичне коріння. Вперше європейський тип держави входить у кризу завдяки неспроможності римського панівного класу прийняти нову ідею — проект Цезаря. Завдяки цьому за часів Антонінів (II ст.) «держава мертвою зверхністю тяжить над суспільством. Суспільство впадає в рабство і вже не вміє жити інакше, як на службі у держави. Усе життя бюрократизується. Що тоді відбувається? Бюрократизація життя призводить до його занепаду, і до того ж в усіх ділянках. Зменшується багатство і плідність жінок. Тоді держава, щоб забезпечити свої власні потреби, ще більше формує бюрократизацію людського життя. Бюрократизація другого ступеня — це мілітаризація суспільства» [Там само, с. 89].

Отак, завдяки відмові від панування ідей, духовної динаміки суспільство одержавлюється, остигає в стабільному становищі. У цьому стані держава не прагне ідеальної досконалості і має мету в самій собі. Уявлення про державу застигло в статично-механізованому образі — з духовного уявлення вона перетворюється в техніку. Через це держава вже не є знаряддям впровадження загального блага, удосконалення загального життя, а навпаки — суспільство, у якому індивіди мусять жити для держави. На крайній випадок для закріплення свого зверхнього положення над суспільством держава потребує служби чужинців, які «опановують державу, а решта суспільства, первісного населення, мусять жити як їхні раби — раби людей, із якими вони не мають нічого спільного. Ось до чого може призвести втручання держави: народ обертається в м'ясо, яким живиться людське твориво — державна машина. Кістяк пожирає своє ж живе тіло. Риштовання стає власником і мешканцем хати [Там само, с. 90]. Держава обертається в мертвою техніку і усвідомлюється як причина самої себе (лат. *causa sui*).

Тож сталі уявлення, насильницькі, антидемократичні методи її контролю порушували рівновагу між Сенатом і народом, пануючих і опанованими, центром і периферією. Тому правлячі кола Римської республіки вже не могли розраховувати на патріотизм громадян і були вимушені відокремитись від народу і оборонятися від нього бюрократичним, адміністративним та військовим апаратом держави [Там само, с. 119]. Це звеличило вплив державних інституцій на суспільне життя.

Після падіння античної форми держави тенденція одержавлення суспільства в середньовічній і сучасній формах то вгасає, то знов набирає сили. У сучасній (буржуазній) державі одержавлення набуває нових масштабів і форм. У цьому сенсі мадридець зазначає, що сучасна держава стала «велетенською, яка працює з гідною подиву дієвістю, завдяки багатству й точності її засобів. Вона стоїть у центрі суспільства, і досить натиснути на пружину, щоб її величезні важелі пішли в рух і блискавично скерувалися в будь-яку частину суспільного організму». Отак, сучасна держава — це передусім техніка «громадського ладу і адміністрації» [Там само, с. 87, 88].

У той же час сучасна держава є новою ідеєю — уявленням, яке пододало античний образ. У сучасній державі «найрізноманітніші народи співпрацюють, з нею вони зв'язані почуттям солідарності. Це не центр, що наказує, і окраїна, що кориться, а велетенський суспільний організм, де кожний складник є рівним членом. Словом, це наша сучасна держава, передбачена футуристичним генієм Цезаря. Але створення її вимагало б позаримської і антиаристократичної влади, яка стояла б високо над республіканською олігархією і над її правителем, що був лише першим серед рівних» [Там само, с. 119].

Найпрогресивнішою формою модерної держави, що втілила найвище бажання співжиття різноманітних спільнот, на думку Ортегі, є ліберальна демократія. Цей режим дозволяє толерантно враховувати багато інших політичних питань. Лібералізм, на думку мислителя, «це засада політичного права, згідно з якою державна влада, незважаючи на свою всемогутність, обмежує себе і намагається, навіть власним коштом, лишити місце в країні, якою вона править, щоб могли жити ті, що думають і відчують інакше, себто інакше, як найсильніші, як більшість. Лібералізм — є найвищою великодушністю: це право, за якого більшість визнає меншості, отже, це найшляхетніший клич, що пролунав на цій планеті. Він проголошує рішення співжити з ворогом, тим паче зі слабим ворогом» [Там само, с. 59].

Незважаючи на певний консервативний ідеалізм і ознаки історизму, концепт держави Х. Ортегі-і-Гасета має вагомий теоретичний значення для кількох соціальних наук. У концепті мадридця держава виступає як духовний феномен, це уявлена потенція (*nomos*), яка наполегливо потребує створення нової реальності. Ідеальне уявлення втілюється завдяки нормативному насиллю, знайденому консенсусу між стилем життя зрілого народу, його свободою і креативною наснагою «кращих». Держава — це інтегруюча сила, яка стримує ієрархічний порядок цінностей і балансує духовні рухи з матеріально-речовою стабільністю. Завдяки реалізації державної мети зберігається злагода суспільних верств населення і народів, затверджується стійкий цивілізаційний рівень держави, історична спадковість суспільства. Як історична альтернатива, протистоїть і загрожує існуванню прогресивного типу держави бунт мас, варварський режим правління, стан одержавлення суспільного життя, його технонізація, панування вульгарно-застиглих уявлень, неспроможність «кращих» до креативної діяльності на користь суспільства.

Список використаних джерел

1. Ортега-и-Гассет Х. История как система / Хосе Ортега-и-Гассет // Вопросы философии. — 1996. — № 6. — С. 79–103.
2. Ортега-и-Гассет Х. Бунт мас / Ортега-и-Гассет Вибранні твори / Перекл. з ісп. В. Бурггардта, В. Сахна, О. Товстенко / Хосе Ортега-и-Гассет. — К. : Основи, 1994. — С. 15–139.
3. Ortega y Gasset, J. Meditaciones sobre la literatura y el arte. (La manera española de ver las cosas). — Madrid: Castalia, 1987. — 394 p.
4. Ортега-и-Гассет Х. Роздуми про Дона Кіхота / Хосе Ортега-и-Гассет. — К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2012. — 216 с.
5. Ортега-и-Гассет Х. Безхребетна Іспанія / Ортега-и-Гассет Х. Вибранні твори / Перекл. з ісп. В. Бурггардта, В. Сахна, О. Товстенко / Хосе Ортега-и-Гассет. — К. : Основи, 1994. — 420 с. — С. 140–195.
6. Ортега-и-Хасет Х. Musicalia / Ортега-и-Хасет Х. Эстетика. Философия культуры / Вступ. ст. Г. М. Фридлендера; сост. В. Е. Багно / Хосе Ортега-и-Хасет. — М. : Искусство, 1991. — С. 163–175.

Олег Станиславович Туренко,
доктор философских наук, доцент
(Донецкий юридический институт МВД Украины)

СУЩНОСТЬ И ОТПРАВНЫЕ ПРИЗНАКИ ГОСУДАРСТВА В ДОКТРИНЕ Х. ОРТЕГИ-И-ГАССЕТА

В статье раскрываются социально-исторические основы государства — её сущность и отправные признаки в доктрине Х. Ортеги-и-Гассета. Внимание уделяется следующим положениям доктрины. Государство выступает как духовный феномен, который требует создания новой реальности. Идеальное представление о государстве воплощается благодаря нормативному насилию, найденному консенсусе между стилем жизни зрелого народа, его свободой и креативным воодушевлением «лучших». Государство — это интегрирующая сила, которая сдерживает иерархический порядок ценностей и балансирует духовные устремления с материальной стабильностью. Благодаря реализации государственной цели сохраняется согласие общественных слоев населения, утверждается устойчивый уровень цивилизации, историческая преемственность общества. Как историческая альтернатива, противостоит и угрожает существованию прогрессивного типа государства бунт масс, варварский режим правления, состояние огосударствления общественной жизни, его технологизация, господство вульгарно-застывших представлений, невозможность креативной деятельности «лучших» в интересах общества.

Ключевые слова: государство, нормативное насилие, креативное представление, иерархический порядок, город, аристократия, массы, огосударствление.

Turenko Oleh,
doctor of philosophy
(Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs)

THE ESSENCE AND STARTING POINT OF THE STATE IN THE DOCTRINE OF H. ORTEGA Y GASSET

The socio-historical foundations of the state are revealed - its essence and starting signs in the doctrine of H. Ortega y Gasset. The state, in the theory of the Spanish philosopher, appears as a spiritual phenomenon that requires the creation of a new social reality. The ideal representation is embodied through normative violence, a consensus found between the lifestyle of a mature nation, its freedom and the creative enthusiasm of the "best." The state is an integrating force that restrains the hierarchical order of values and balances spiritual aspirations with material stability. Thanks to the realization of the state goal, the consent of the social strata of the population is preserved, a stable level of civilization is established, the historical continuity of society is established. As a historical alternative, the mutiny of the masses, the barbarous regime of government, the state of publicization of public life, its technologization, the dominance of vulgarly stagnant notions and the possibility of "best" in creative activity in the public interest threatens the existence of a progressive type of state.

The prototype of the state in the concept of madrid is the city. Civilization city is moving synthesis of spiritual and materialistic aspirations commune, a perfect synthesis of representation (draft order) and normalized violence. If the ballast forces violated city sign gets barbarian settlements - where there is no idealistic idea where consolidating community foundation serving the desire of wealth and lust dominating miles assert its authority on the basis of irregular violence. The materialist paradigm of development inherent in the settlement of farmers who have adapted their lifestyle to the natural rhythms. Spiritual civilization paradigm town opposite imperatively requires the commune rise above the natural approve generic and innovative, civic lifestyle. Self-sufficient community tradition civilized city-states is based on complex, acknowledged credibility, competitiveness miles, the confrontation of ideas, the presence of election procedures and the definition of common purpose.

Key words: state, normative violence, creative representation, hierarchical order, city, aristocracy, masses, statehood.

Надійшла до редколегії 15.01.2017

Розділ II ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО

УДК 349.2 (477)

Данилевська Юлія Олександрівна,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
(Донецький юридичний інститут МВС України)

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПРАВОВОГО СТАТУСУ НАУКОВИХ ПРАЦІВНИКІВ

У статті проаналізовано нормативно-правові акти, які регулюють професійну діяльність наукових працівників, а також охарактеризовано правовий статус наукового працівника, зокрема його права та обов'язки. Досліджуються особливості атестації наукових працівників, регулювання робочого часу та відпусток наукових працівників, системи пільг та доплат для цієї категорії працівників. На підставі проведеного дослідження вказується на окремі неузгодженості між нормативно-правовими актами, які впорядковують професійну діяльність наукових працівників та їхній правовий статус.

Ключові слова: науковий працівник, наукова діяльність, учений, кваліфікація, атестація, правовий статус.

Постановка проблеми. Удосконалення нормативно-правової бази у галузі вищої освіти та науки, зокрема прийняття Законів України від 1 липня 2014 року № 1556 «Про вищу освіту» (далі — Закон «Про вищу освіту») [1] та від 26 листопада 2015 року № 848 «Про наукову та науково-технічну діяльність» (далі — Закон «Про наукову та науково-технічну діяльність») [2], можна розглядати як сприятливі фактори розвитку вітчизняної науки. Проте не менш важливим є фактична реалізація положень цих документів, зокрема щодо державної підтримки наукової діяльності та, власне, тих, хто нею займається — науковців. Так, як свідчать статистичні дані, державна підтримка наукової діяльності в Україні з кожним роком скорочується: якщо в 1991 році наукоємність внутрішнього валового продукту (частка сукупних національних витрат на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи у внутрішньому валовому продукті) становила 2,4 %, в 2004 році — 1,2 %, то в 2015 році — лише 0,6 % [3]. Беззаперечно, це не сприяє популяризації вітчизняної науки, а отже, і спільнота фахівців, які б хотіли професійно займатися науковою діяльністю, з кожним роком стає меншою.

Аналіз останніх досліджень. Вивчення наукових джерел з окресленого питання свідчить, що переважна більшість публікацій присвячена правовому регулюванню професійної діяльності та правового статусу науково-педагогічних працівників, зокрема праці Г. О. Барабаш, Н. М. Демченко, М. Д. Ждана, І. Б. Жилиєва, Т. В. Красюк, О. Л. Петрик, В. І. Сергієнка, М. Л. Смолярової, В. І. Торкатюка та інших. Разом із цим дослідження правового регулювання професійної діяльності наукових працівників та їхнього правового

статусу з урахуванням змін, які відбулися внаслідок прийняття Законів «Про вищу освіту» [1] та «Про наукову та науково-технічну діяльність» [2], майже відсутні. Тому **метою цієї статті** є дослідження правового регулювання професійної діяльності наукових працівників та їхнього правового статусу, насамперед нормативно-правових актів, якими впорядковано цю діяльність.

Виклад основного матеріалу. Професійна діяльність наукових працівників, крім Кодексу законів про працю України, регулюється галузевим законодавством, яке визначає її особливості. Так, відповідно до п. 20 ст. 1 «Основні терміни та їх визначення» Закону «Про наукову та науково-технічну діяльність» [2] науковий працівник — вчений, який має вищу освіту не нижче другого (магістерського) рівня, відповідно до трудового договору (контракту) професійно провадить наукову, науково-технічну, науково-організаційну, науково-педагогічну діяльність та має відповідну кваліфікацію незалежно від наявності наукового ступеня або вченого звання, підтверджену результатами атестації у випадках, визначених законодавством. З наведеного визначення можна виокремити такі ознаки наукового працівника (як певного статусу):

- а) вчений (фізична особа, яка проводить фундаментальні та (або) прикладні наукові дослідження і отримує наукові та (або) науково-технічні (прикладні) результати);
- б) наявність вищої освіти певного рівня;
- в) здійснення трудової діяльності на підставі трудового договору (контракту);
- г) здійснення трудової діяльності певного виду — наукової, науково-технічної, науково-організаційної або науково-педагогічної;
- г) відповідна кваліфікація.

Як бачимо, визначення наукового працівника надається через родові поняття — вчений, тлумачення якого наведене нами вище та закріплено в п. 4 ст. 1 «Основні терміни та їх визначення» Закону «Про наукову та науково-технічну діяльність» [2]. Що стосується такої ознаки, як вища освіта не нижче другого (магістерського) рівня, то зауважимо, що відповідно до п. 2 ч. 2 розділу XV «Прикінцеві та перехідні положення» вказаного Закону до вищої освіти ступеня магістра також прирівнюється вища освіта за освітньо-кваліфікаційним рівнем спеціаліста (повна вища освіта).

Здійснення трудової діяльності науковим працівником на підставі трудового договору (контракту) відповідає вимогам Кодексу законів про працю України [4], згідно з яким трудовий договір може укладатися як усно, так і в письмовій формі, строково або безстроково. Законом «Про наукову та науково-технічну діяльність» [2] передбачені такі форми трудової діяльності наукового працівника як наукова, науково-технічна, науково-організаційна або науково-педагогічна діяльність, визначення кожного з виду якої наведено у ст. 1 «Основні терміни та їх визначення» розглядуваного Закону.

На нашу думку, під кваліфікацією (мається на увазі професійною) слід розуміти ступінь придатності, підготовленості до певного виду праці. Визначення ж академічної кваліфікації наведено у п. 12 ч. 1 ст. 1 «Основні терміни та їх визначення» Закону «Про вищу освіту» [1], де кваліфікацію визначають як офіційний результат оцінювання і визнання, який отримано, коли уповноважена установа встановила, що особа досягла компетентностей (результатів навчання) відповідно до стандартів вищої освіти, що засвідчується відповідним документом про вищу освіту. Особливістю вимог до кваліфікації наукового працівника є те, що наявність наукового ступеня або вченого звання не звільняє особу від проходження такої процедури, як атестація, для підтвердження кваліфікації.

Аналіз чинного законодавства дозволяє дійти висновку, що правові підстави атестації наукових працівників закріплені в ст. 29 «Атестація наукових працівників» Закону «Про наукову та науково-технічну діяльність» [2], якою передбачені періодичність проведення атестації та її мета, а також є вказівка на те, що Положення про атестацію наукових

працівників розробляється Національною радою України з питань розвитку науки і технологій та затверджується Кабінетом Міністрів України за поданням центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері наукової і науково-технічної діяльності.

На сьогодні чинною залишається постанова Кабінету Міністрів України від 13 серпня 1999 року № 1475 «Про затвердження Положення про атестацію наукових працівників» [5], у якому визначається порядок проведення атестації наукових працівників державних науково-дослідних, дослідно-конструкторських, проектно-конструкторських, технологічних і проектно-пошукових установ (у тому числі тих, що входять до складу науково-виробничих об'єднань), вищих навчальних закладів III — IV рівнів акредитації та науково-дослідних підрозділів вищих навчальних закладів III — IV рівнів акредитації (далі — наукові установи), що повністю або частково фінансуються за рахунок державного бюджету (п. 1 Загальної частини).

До речі, можна відмітити відмінність між проходженням атестації науковими працівниками наукових установ та науковими працівниками, які працюють у вищих навчальних закладах. Так, якщо в першому випадку, відповідно до вищезазначеного Закону [2] та Положення про атестацію наукових працівників [5], останні проходять атестацію для підтвердження своєї кваліфікації, то для наукових працівників, які працюють у вищих навчальних закладах, згідно з Законом «Про наукову та науково-технічну діяльність» [2], вимога проходити атестацію для підтвердження своєї кваліфікації відсутня. У вказаному законі закріплена лише вимога щодо проходження державної атестації вищими навчальними закладами в частині провадження ними наукової (науково-технічної) діяльності (ст. 19 «Наукова і науково-технічна діяльність у системі вищої освіти»).

Натомість, як зазначалося вище, необхідність проходження атестації саме науковими працівниками, які працюють у вищих навчальних закладах, передбачена лише в п. 1 загальної частини Положення про атестацію наукових працівників, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 13 серпня 1999 року № 1475 [5], тобто підзаконним нормативно-правовим актом така вимога закріплена, а на рівні профільного закону у сфері наукової діяльності — відсутня. У цьому випадку, на нашу думку, слід керуватися все ж таки положеннями Закону «Про наукову та науково-технічну діяльність» [2].

У контексті сказаного вище зазначимо, що розв'язання питання процедури атестації є важливим з огляду на положення ст. 19 «Атестація наукових працівників» Закону «Про наукову та науково-технічну діяльність» [2] — на наукових та науково-педагогічних працівників, які працюють у вищих навчальних закладах, поширюються гарантії наукової (науково-технічної) діяльності, визначені цим Законом для наукових працівників, а також гарантії забезпечення наукової (науково-технічної) діяльності, визначені цим Законом для наукових установ, лише якщо вищі навчальні заклади пройшли державну атестацію в частині провадження ними наукової (науково-технічної) діяльності. Серед таких гарантій слід зазначити, наприклад, право наукового (науково-педагогічного) працівника, який працює у вищому навчальному закладі, на пенсію згідно з Законом України «Про наукову та науково-технічну діяльність» [2].

Відповідно до ч. 3 ст. 19 «Наукова і науково-технічна діяльність у системі вищої освіти» Закону «Про наукову та науково-технічну діяльність» [2] вищі навчальні заклади в частині провадження ними наукової (науково-технічної) діяльності підлягають державній атестації в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. Йдеться про постанову Кабінету Міністрів України від 7 квітня 1998 року № 469 «Про затвердження Положення про державну атестацію науково-дослідних (науково-технічних) установ» [6], у п. 15 якого зазначено, що державна атестація університетів, академій та інститутів у частині їх наукової та науково-технічної діяльності проводиться відповідно до цього Положення.

Якщо ж звернутися до положень Закону «Про вищу освіту» [1], то в ньому взагалі відсутні будь-які застереження щодо залежності між правами наукових та науково-педагогічних працівників, які працюють у вищих навчальних закладах, і будь-якими правовими процедурами. Так, згідно з ч.ч. 2 та 3 ст. 57 «Права науково-педагогічних, наукових і педагогічних працівників» зазначеного Закону на науково-педагогічних і наукових працівників вищих навчальних закладів поширюються всі права, передбачені законодавством для наукових працівників наукових установ. Указані особи також мають право на пенсійне забезпечення відповідно до Закону «Про наукову та науково-технічну діяльність» [2].

Також слід зауважити, що простежується певна неузгодженість між визначенням наукового працівника, закріпленим у Законі «Про наукову та науково-технічну діяльність» [2], та дефініцією, яка міститься в ч. 3 ст. 53 «Науково-педагогічні, педагогічні та наукові працівники вищих навчальних закладів» Закону «Про вищу освіту» [1]. Згідно з останнім, наукові працівники — це особи, які за основним місцем роботи та відповідно до трудового договору (контракту) професійно здійснюють наукову, науково-технічну або науково-організаційну діяльність та мають відповідну кваліфікацію незалежно від наявності наукового ступеня або вченого звання. Як бачимо, серед видів діяльності не зазначена науково-педагогічна, на відміну від Закону «Про наукову та науково-технічну діяльність» [2], де серед видів діяльності, якими професійно займається науковий працівник, крім вищезазначених, указана й науково-педагогічна діяльність.

Розглядаючи правове регулювання професійної діяльності наукового працівника, слід відмітити особливості врегулювання робочого часу цієї категорії працівників. Так, згідно зі ст. 6 «Науковий працівник» Закону «Про наукову та науково-технічну діяльність» [2] для наукових працівників і спеціалістів наукових установ та вищих навчальних закладів може встановлюватися гнучкий режим робочого часу, відповідно до якого встановлюється режим праці із саморегулюванням часу початку, закінчення і тривалості робочого часу впродовж робочого дня, з дотриманням вимог ст.ст. 50 — 52 та ст. 56 Кодексу законів про працю України [4].

Крім цього, для наукових працівників і спеціалістів наукових установ та вищих навчальних закладів може запроваджуватися дистанційний режим праці. Як зазначається в Законі «Про наукову та науково-технічну діяльність» [2], і гнучкий режим робочого часу, і дистанційний режим праці застосовуються, якщо вони передбачені в колективному договорі або запроваджуються рішенням керівника наукової установи (вищого навчального закладу) за погодженням з виборним органом первинної профспілкової організації. Конкретний перелік професій і посад наукової установи (вищого навчального закладу), на яких можуть застосовуватися гнучкий режим робочого часу та дистанційний режим праці, погоджується вченою (науковою, науково-технічною, технічною) радою наукової установи (вищого навчального закладу).

Що ж стосується видів наукової (науково-технічної) роботи, а також методичної, експертної, консультаційної, організаційної роботи для наукових працівників наукової установи (вищого навчального закладу), то вони, відповідно до ст. 6 «Науковий працівник» Закону «Про наукову та науково-технічну діяльність» [2], визначаються керівником відповідної установи (закладу). У той же час зауважимо, що Законом «Про вищу освіту» [1] передбачений інший порядок визначення видів робіт для наукового працівника. Так, у ч. 3 ст. 56 «Робочий час науково-педагогічних, наукових і педагогічних працівників» Закону «Про вищу освіту» [1] зазначається, що рекомендований перелік видів навчальної, методичної, наукової та організаційної роботи для науково-педагогічних, наукових і педагогічних працівників встановлюється центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки.

Статус наукового працівника, як сукупність прав, свобод та обов'язків суб'єкта правовідносин, що гарантуються державою й закріплюються нормативно-правовими акта-

ми, які регулюють його поведінку у суспільстві шляхом забезпечення гарантованих прав і свобод, має певні особливості порівняно з правовими статусами інших працівників. Так, права наукового працівника закріплені, перш за все, у Законі «Про наукову та науково-технічну діяльність» [2]. Згідно з ч. 3 ст. 6 «Науковий працівник» цього Закону науковий працівник має право:

- бути членом і брати участь у діяльності професійних спілок, громадських об'єднань і політичних партій;
- прийняти вмотивоване рішення про відмову від участі в науковій (науково-технічній) діяльності, результати якої можуть порушити права самого наукового працівника або іншої людини, суспільства, завдати шкоди навколишньому природному середовищу або порушити етичні норми наукового співтовариства;
- на матеріальну підтримку виконуваних досліджень за рахунок коштів державного бюджету та інших джерел фінансування відповідно до законодавства України;
- на іменні та інші стипендії, а також премії, що встановлюються державою, юридичними та фізичними особами;
- на об'єктивну оцінку своєї діяльності та отримання матеріальної винагороди відповідно до кваліфікації, наукових результатів, якості та складності виконуваної роботи, а також на одержання доходу чи іншої винагороди від реалізації наукового або науково-технічного (прикладного) результату своєї діяльності;
- провадити науково-педагогічну діяльність, надавати консультативну допомогу, а також бути експертом відповідно до законодавства України;
- працювати за сумісництвом, зокрема на керівних наукових та науково-педагогічних посадах, за умови забезпечення уникнення конфлікту інтересів;
- провадити підприємницьку діяльність відповідно до законодавства України;
- підвищувати свою кваліфікацію.

З цього можна зробити висновок, що особливістю впорядкування прав наукового працівника є те, що його основні трудові права закріплені та деталізовані на рівні окремого акту — Закону «Про наукову та науково-технічну діяльність» [2]. Наприклад, ст. 36 «Оплата і стимулювання праці наукового працівника» передбачає, що оплата праці наукового працівника повинна забезпечувати достатні матеріальні умови для його ефективної самостійної творчої діяльності, підвищення престижності професії наукового працівника, стимулювати залучення талановитої молоді до наукової і науково-технічної діяльності та підвищення кваліфікації наукових працівників.

Відповідно до цієї норми заробітна плата наукових працівників складається з посадових окладів (ставок), премій, доплат за наукові ступені, вчені звання, надбавки за стаж наукової, науково-педагогічної роботи та інших надбавок, доплат та винагород, передбачених законодавством у сфері наукової і науково-технічної діяльності. Система доплат до посадового окладу наукового працівника так само упорядкована як на рівні закону, так і в підзаконних актах. Так, наказом Міністерства освіти і науки України від 26 вересня 2005 року № 557 «Про впорядкування умов оплати праці та затвердження схем тарифних розрядів працівників навчальних закладів, установ освіти та наукових установ» [7] передбачені надбавки, у тому числі науковим працівникам, доплати, наприклад, за науковий ступінь та вчене звання. До речі, указані доплати для наукових працівників, які працюють у вищих навчальних закладах, передбачені ще й у ст. 59 «Гарантії науково-педагогічним, науковим, педагогічним та іншим працівникам вищих навчальних закладів» Закону «Про вищу освіту» [1].

Окремо слід зупинитися на такій гарантії для наукового працівника, як надбавка за стаж наукової роботи, яку, на нашу думку, можна розглядати як стимул для заняття науковою діяльністю професійно, адже розмір цієї надбавки залежить від кількості років, яку

пропрацював науковий працівник на одній із посад, віднесених до посад наукових працівників.

Так, згідно з ч. 1 Порядку виплати надбавки за стаж наукової роботи, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2004 року № 494 [8], надбавка за стаж наукової роботи виплачується науковим працівникам державних наукових установ, організацій та вищих навчальних закладів III — IV рівнів акредитації, які працюють на посадах, зазначених у переліку посад наукових (науково-педагогічних) працівників підприємств, установ, організацій, вищих навчальних закладів III — IV рівнів акредитації, перебування на яких дає право на призначення пенсії та виплату грошової допомоги у разі виходу на пенсію відповідно до ст. 24 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 4 березня 2004 року № 257.

Наведена вище інформація засвідчує: для наукових працівників передбачена можливість обрахування не лише страхового стажу, а й стажу наукової роботи. Указаний стаж дає право науковим працівникам на виплату не лише надбавки за стаж наукової роботи, а й право на так звану «наукову пенсію»: згідно з ч. 1 ст. 37 «Пенсійне забезпечення наукового (науково-педагогічного) працівника» Закону «Про наукову та науково-технічну діяльність» [2] держава встановлює для наукових (науково-педагогічних) працівників, які мають необхідний стаж наукової роботи, пенсії на рівні, що забезпечує престижність наукової праці.

Принагідно зауважимо, що держава закріплює на рівні закону не лише рівень пенсійного забезпечення наукового працівника, який підтримує престижність його праці, а й гарантує встановлення ставок (окладів) науковим працівникам державних наукових установ (вищих навчальних закладів), виходячи з розрахунку посадового окладу молодшого наукового співробітника на рівні не нижче подвійної середньої заробітної плати у промисловості в цілому по Україні (ч. 2 ст. 36 «Оплата і стимулювання праці наукового працівника» Закону «Про наукову та науково-технічну діяльність» [2]). Не дивлячись на те, що ця норма, відповідно до абзацу 1 ч. 1 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» вказаного Закону, набирає чинності лише з 1 січня 2020 року, наведене можна розглядати як визнання державою важливості наукової діяльності для її подальшого розвитку.

Законодавчо задекларовані й інші соціальні гарантії науковим працівникам. Так, окремим категоріям наукових (науково-педагогічних) працівників за переліком, визначеним Кабінетом Міністрів України, можуть надаватися службові житлові приміщення, також держава забезпечує надання науковим (науково-педагогічним) працівникам на будівництво (реконструкцію) і придбання житла пільгових довгострокових кредитів та створює умови для забезпечення молодих вчених житлом шляхом пріоритетного пільгового молодіжного кредитування на будівництво (реконструкцію) і придбання житла, першочергового надання службового житла (ст. 38 «Соціальний захист наукового працівника» Закону «Про наукову та науково-технічну діяльність» [2]). Аналогічні соціальні гарантії закріплені й у ст. 57 «Права науково-педагогічних, наукових і педагогічних працівників» Закону «Про вищу освіту» [1].

Розглядаючи трудові права наукових працівників, не можна оминати увагою й таке гарантоване Конституцією України право, як право на відпустку. Так, у ч. 3 ст. 36 «Оплата і стимулювання праці наукового працівника» Закону «Про наукову та науково-технічну діяльність» [2] зазначено, що тривалість щорічної відпустки наукового працівника залежить від посади, наукового ступеня та місця роботи і затверджується Кабінетом Міністрів України.

Схожа норма міститься в ч. 6 ст. 6 «Щорічна основна відпустка та її тривалість» Закону України від 15 листопада 1996 року № 504 «Про відпустки» [9] — науковим праців-

никам надається щорічна основна відпустка тривалістю до 56 календарних днів у порядку, затвердженому Кабінетом Міністрів України. У Законі «Про вищу освіту» [1] не зазначені особливості тривалості відпустки ні для наукових працівників, які працюють у вищому навчальному закладі, ні для науково-педагогічних та педагогічних працівників.

Відповідно до розділу VIII «Науково-дослідні та інші наукові установи і організації. Науково-дослідні та наукові підрозділи установ, організацій, підприємств» Порядку надання щорічної основної відпустки тривалістю до 56 календарних днів керівним працівникам навчальних закладів та установ освіти, навчальних (педагогічних) частин (підрозділів) інших установ і закладів, педагогічним, науково-педагогічним працівникам та науковим працівникам, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 14 квітня 1997 року № 346 [10], науковим працівникам, які обіймають різні посади в науково-дослідних або наукових установах, організаціях, підприємствах чи в науково-дослідних або наукових підрозділах установ, організацій, підприємств, надається щорічна основна відпустка тривалістю від 56 до 28 календарних днів.

Зазначимо, що з урахуванням вищенаведеного для наукових працівників, які обіймають різні посади у вищих навчальних закладах, тривалість щорічної основної відпустки є аналогічною. Як бачимо, для наукових працівників законодавчо передбачена більша тривалість щорічної основної відпустки, порівняно з такою відпусткою, гарантованою Кодексом законів про працю України для всіх категорій працівників.

Обов'язки наукового працівника, як складова змісту його правового статусу, так само, як і права, передбачені Законом «Про наукову та науково-технічну діяльність» [2]. Зокрема, у ч. 4 ст. 6 «Науковий працівник» зазначено, що науковий працівник зобов'язаний проводити наукові дослідження та (або) науково-технічні (експериментальні) розробки відповідно до укладених договорів (контрактів); представляти результати наукової і науково-технічної діяльності шляхом наукових доповідей, публікацій тощо; проходити в установленому порядку атестацію на відповідність займаній посаді; постійно підвищувати свою кваліфікацію; додержуватися етичних норм наукового співтовариства. Також слід відмітити, що обов'язки наукових працівників, які працюють у вищих навчальних закладах, поряд з обов'язками науково-педагогічних та педагогічних працівників, закріплені в ст. 58 Закону «Про вищу освіту» [1], проте аналіз цієї норми свідчить, що її приписи розраховані, у першу чергу, на науково-педагогічних працівників.

Висновки. Викладене вище дає підстави стверджувати, що особливістю правового регулювання професійної діяльності наукового працівника та його статусу можна вважати закріплення на рівні спеціальних законів України його прав та обов'язків, порядку проходження атестації, режиму робочого часу та відпочинку, пенсійного забезпечення. Крім цього, простежується певна колізія між нормами Закону «Про наукову та науково-технічну діяльність» [2] та положеннями Закону «Про вищу освіту» [1] в частині правового регулювання професійної діяльності наукового працівника, який працює у вищому навчальному закладі. Разом із цим слід констатувати, що зміни законодавства щодо правового регулювання професійної діяльності наукових працівників, їхнього соціального забезпечення можуть сприяти зміні ситуації довкола вітчизняної науки у бік покращення, сприятимуть формуванню суспільного інтересу до наукової діяльності, її відкритості, навіть зрозумілості (наскільки це можливо), престижності професії науковця, формуванню наукового потенціалу, що врешті-решт призведе до покращання фінансування наукової діяльності.

Список використаних джерел

1. Про вищу освіту : Закон України від 1 липня 2014 року № 1556 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал «Верховна Рада України». — Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.

2. Про наукову та науково-технічну діяльність : Закон України від 26 листопада 2015 року № 848 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал «Верховна Рада України». — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/848-19>.

3. Малицький Б. Українська наука: наслідки політики «урізання» / Б. Малицький, О. Попович // Дзеркало тижня. — 8 жовтня 2016 року. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/science/ukrayinska-nauka-naslidki-politiki-urizannya_.html.

4. Про затвердження Кодексу законів про працю Української РСР : Закон УРСР від 10 грудня 1971 року № 322 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал «Верховна Рада України». — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/322a-08>.

5. Про затвердження Положення про атестацію наукових працівників : постанова Кабінету Міністрів України від 13 серпня 1999 року № 1475 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал «Верховна Рада України». — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1475-99-п>.

6. Про затвердження Положення про державну атестацію науково-дослідних (науково-технічних) установ : постанова Кабінету Міністрів України від 7 квітня 1998 року № 469 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал «Верховна Рада України». — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/469-98-п>.

7. Про впорядкування умов оплати праці та затвердження схем тарифних розрядів працівників навчальних закладів, установ освіти та наукових установ : наказ Міністерства освіти і науки України від 26 вересня 2005 року № 557 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал «Верховна Рада України». — Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1130-05>.

8. Про затвердження Порядку виплати надбавки за стаж наукової роботи : постанова Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2004 року № 494 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал «Верховна Рада України». — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/494-2004-п>.

9. Про відпустки : Закон України від 15 листопада 1996 року № 504 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал «Верховна Рада України». — Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/504/96-вр>.

10. Про затвердження Порядку надання щорічної основної відпустки тривалістю до 56 календарних днів керівним працівникам навчальних закладів та установ освіти, навчальних (педагогічних) частин (підрозділів) інших установ і закладів, педагогічним, науково-педагогічним працівникам та науковим працівникам : постанова Кабінету Міністрів України від 14 квітня 1997 року № 346 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал «Верховна Рада України». — Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/346-97-п>.

Данилевская Юлия Александровна,
кандидат юридических наук, старший научный сотрудник
(Донецкий юридический институт МВД Украины)

ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ПРАВОВОГО СТАТУСА НАУЧНЫХ РАБОТНИКОВ

В статье проанализированы нормативно-правовые акты, регулирующие профессиональную деятельность научных работников, а также охарактеризован правовой статус научного работника, в частности его права и обязанности. Исследуются особенности аттестации научных работников, урегулирование рабочего времени и отпуска научных работников, системы льгот и доплат для этой категории работников. На основе проведенного исследования указывается на отдельные коллизии между нормативно-правовыми актами, которые упорядочивают профессиональную деятельность научных работников и их правовой статус.

Ключевые слова: научный работник, научная деятельность, ученый, квалификация, аттестация, правовой статус.

Danylevskaya Y.,
candidate of law sciences
(Donetsk Law Institute of MIA of Ukraine)

FEATURES OF LEGAL REGULATION PROFESSIONAL ACTIVITIES AND LEGAL STATUS OF THE SCIENTISTS

In the articles normatively-legal acts are analysed that regulate professional activity of scientists, and legal status of researcher is also described, in particular, his rights and duties. The author observes the features of professional activity of scientists, that consists of such kinds as: scientific, scientific-technical, scientific-organizational and scientific-pedagogical activity. The considered questions of attestation of researchers, adjusting of their working hours and vacations, system of privileges and additional charges are for this category of workers. On the basis of the research points, a study is specified on separate collisions between normatively-legal acts, that put in order professional activity of researchers and their legal status.

Key words: researchers, research activities, academic, qualification, certification, legal status.

Надійшла до редколегії 15.01.2017

УДК 341.1/8

Клемпарський Микола Миколайович,
доктор юридичних наук, доцент
(*Донецький юридичний інститут МВС України*)

Назимко Олена Вікторівна,
кандидат юридичних наук
(*Донецький юридичний інститут МВС України*)

НОРМИ СУЧАСНОГО МІЖНАРОДНОГО ТРУДОВОГО ПРАВА ПРО БЕЗПЕКУ ПРАЦІ ТА ГІГІЄНУ ПРАЦІ

У статті здійснено дослідницький розгляд змісту саме тих окремих, предметно-спрямованих, регулятивно-цільових норм сучасного міжнародного трудового права, які, по-перше, встановлюють низку загальних та/або спеціальних вимог безпеки праці та гігієни праці, по-друге, встановлюють обов'язковість системного забезпечення таких вимог у рамках сучасного інституту трудових відносин, усіх виробничо-галузевих систем та сфер професійно-трудової діяльності, а по-третє, визначають, детально регулюють та дієво захищають комплекс відповідних законних соціально-трудова прав представників усіх сфер професійно-трудова діяльності. Завдяки зверненню до змісту низки діючих нормативно-правових документів ООН та МОП, виявлено значущість соціально-трудова права будь-якої працюючої людини на безпечні та гігієнічні умови праці.

Ключові слова: *праця, сучасний інститут трудових відносин, працівник, роботодавець, галузево-виробничі системи, сфери професійно-трудова діяльності, сприятливі умови праці, низка загальних та/або окремих вимог щодо безпеки праці та гігієни праці, безпека життя та здоров'я працівника, сучасне міжнародне трудове право, МОП.*

Актуальність. Фундаментальна змістовна сутність та фундаментальне функціонально-цільове призначення всіх та/або тих чи інших окремих, предметно-спрямованих, регулятивно-цільових норм сучасного міжнародного та національного трудового права сукупно полягають, насамперед, у тому, що такі норми є чітко, безпосередньо та предметно обумовленими низкою об'єктивних, повсякчасних, беззаперечних, життєво важливих фізичних/матеріальних потреб, вимог та інтересів одного із основних, системоутворюючих суб'єктів/суб'єктних елементів сучасного інституту трудових відносин — працівника.

Зазначені фізичні/матеріальні потреби, вимоги та інтереси працівника, не будучи, таким чином, як ми бачимо, позасистемними, позаінституційними, абстрактно-загальними елементами, об'єктивно існують, перманентно відтворюються та повсякчасно вимагають своєї належної правової нормативності та гарантованого нормативно-правового захисту в рамках сучасного інституту трудових відносин, та є безпосередньо пов'язаними, серед іншого, із проблематикою всезагальної необхідності, беззаперечної обов'язковості, категоричної першочерговості збереження життя, фізичного та/або психічного здоров'я працівника в рамках того чи іншого виробничого процесу.

Таким чином, у рамках сучасного інституту трудових відносин працівник має відтворюватися в якості цілком повноправної, цілком соціально захищеної працюючої людини/особистості, яка, незалежно від того, яку сферу професійно-трудової діяльності вона представляє, має бути максимально убезпеченою, захищеною від наслідків низки безпосередньо пов'язаних між собою ризиків/загроз як загально-соціального, так і, безумовно, суто виробничого характеру.

Серед широкої низки універсальних соціально-трудових прав працівника, які, так чи інакше, мають безпосереднє та/або подекуди дещо опосередковане відношення до проблематики збереження життя, фізичного та/або психічного здоров'я працівника, його комплексної безпеки, гігієни та культури буття в рамках будь-якого виробничого процесу, середовища, поряд, безумовно, із правом працівника на нормований робочий день/нормований робочий тиждень, що, у свою чергу, безпосередньо впливає, як відомо, на стан його фізичного та/або психічного здоров'я, стан його фізично-трудових сил та результативність самої виконуваної ним праці, поряд із правом на гарантоване отримання працівником гідної грошової та/або іншої, не грошової винагороди за виконувану ним працю, тобто винагороди, яка здатна забезпечити працівникові та членам його сім'ї гідний або ж хоча б мінімально необхідний рівень харчування та гідний рівень забезпечення низки інших необхідних матеріально-побутових умов, слід виокремити таке універсальне, надзвичайно важливе соціально-трудове право працівника, як право на безпечні та гігієнічні умови праці.

Означені умови можуть, як відомо, безпосередньо спричинити як цілком позитивний, цілком нейтральний, так і цілком негативний, небезпечний, подекуди незворотний, трагічний вплив на життя, стан фізичного та/або психічного здоров'я працівника.

Важливо зазначити, що загально-гуманістична, загально-соціальна цінність указанного універсального соціально-трудового права працівника полягає, насамперед, у тому, що таке право, згідно із змістом низки окремих, предметно-спрямованих, регулятивно-цільових норм сучасного міжнародного трудового права, є гарантовано наданим кожному працівникові без дискримінації по відношенню до нього за будь-якою об'єктивною та/або суб'єктивною ознакою.

Не стане перебільшенням і наше твердження про те, що цілковита імплементація вказаного соціально-трудового права працівника є фундаментально необхідною, беззаперечною передумовою/складовою/запорукою невинного соціально-економічного розвитку, зокрема розвитку безпеки функціонування та ефективності/результативності функціонування всіх виробничо-галузевих систем та сфер професійно-трудової діяльності, розвитку безпеки, гігієни та культури самого виробничого процесу, розвитку інститутів соціального партнерства/соціального компромісу між працівниками та роботодавцями щодо цілого комплексу важливих питань сучасного інституту трудових відносин.

Власне, саме тому надзвичайно актуальним та важливим завданням видається здійснення детального науково-дослідницького розгляду змісту тих окремих, предметно-спрямованих, регулятивно-цільових норм сучасного міжнародного трудового права, які, по-перше, встановлюють низку загальних та/або окремих умов/вимог щодо безпеки праці та гігієни праці, по-друге, встановлюють власне обов'язковість системного забезпечення таких умов/вимог у рамках сучасного інституту трудових відносин, усіх виробничо-галузевих систем і сфер професійно-трудової діяльності, а по-третє, визначають, детально регулюють та дієво захищають комплекс відповідних законних соціально-трудових прав представників усіх сфер професійно-трудової діяльності.

Здійснення новітніх наукових досліджень у рамках цієї окремої, відносно цілісної та достатньо актуальної проблематики сучасного міжнародного трудового права надасть українським науковцям-правникам, правникам-практикам, діячам професійних спілок Ук-

раїни, зокрема тим із них, які у своїй громадській діяльності презентують окремі сфери професійно-трудової діяльності, а також належно уповноваженим українським законодавцям та посадовцям можливість розробляти та вносити ґрунтовні проекти корисних, новаторських законотворчих змін/правок, спрямованих на прогресивне та водночас виважене реформування відповідних норм сучасного трудового та іншого галузевого права України.

Метою даної науково-правничої статті, відповідно до чітко сформульованої та належно актуалізованої тематичної проблеми, є, по-перше, комплексне наведення, детальний сутнісний розгляд та ґрунтовне осмислення змісту зазначених норм сучасного міжнародного трудового права.

Використані джерела. Поступове досягнення сформульованої мети даної науково-правничої статті здійснено нами завдяки зверненню до змісту низки діючих нормативно-правових документів ООН та МОП.

Виклад основного матеріалу. Загально-предметним змістовним виразом поняття про безпечні та гігієнічні умови праці, виразом, який, у свою чергу, унормовано відповідно до низки діючих нормативно-правових документів ООН та МОП, є природні, зрозумілі та загальноприйняті уявлення про так звані «сприятливі умови праці».

Так, наприклад, у п. 1 ст. 23 Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 року наведено комплекс універсальних соціально-трудових прав кожної людини, який, окрім права на працю як таку, права на вільний вибір роботи, права на захист від безробіття, включає також і право на справедливі і сприятливі умови праці [1].

Однак набагато більш предметне, більш конкретизоване, скажімо так, більш «матеріальне» змістовне уявлення про ті чи інші умови праці, які є та/або можуть бути визнаними в якості «сприятливих», міститься у п. b) ст. 7 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 року, де зазначено, що держави, які беруть участь у даному Пакті, визнають право кожної людини на справедливі і сприятливі умови праці, включаючи, зокрема, право на умови роботи, що відповідають вимогам безпеки та гігієни [2].

У рамках окремих нормативно-правових положень ст. 12 даного ж Пакту відтворюється, у свою чергу, і чіткий та безпосередній змістовно-предметний зв'язок поняття про сприятливі умови праці із проблематикою всезагальної необхідності, беззаперечної обов'язковості, категоричної першочерговості збереження життя, збереження та/або відновлення фізичного та/або психічного здоров'я працівника в рамках усіх виробничо-галузевих систем та сфер професійно-трудової діяльності. Так, згідно із положенням указаної статті даного Пакту, держави, які беруть у ньому участь, визнають право кожної людини, а отже і кожного працівника, на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я. Заходи, яких повинні вжити держави-учасниці даного Пакту для повного здійснення даного права, включають, зокрема, ті, які є необхідними для поліпшення всіх аспектів гігієни зовнішнього (таким чином, саме виробничого) середовища і гігієни праці в промисловості, запобігання і лікування епідемічних, ендемічних, професійних та інших хвороб і боротьби з ними [2].

Таким чином, у цілому проблематика нормативно-правового та фактичного забезпечення працівникові безпечних та гігієнічних умов праці актуалізувала й іншу, фундаментально, життєво важливу сторону гуманізації сучасного інституту трудових відносин. Абсолютно зрозумілим є те, що збереження життя, збереження та/або відновлення фізичного та/або психічного здоров'я працівника в межах усіх виробничо-галузевих систем та сфер професійно-трудової діяльності, тобто нормативно-правове та фактичне забезпечення працівникові «сприятливих умов праці» є рівнозначно важливим соціальним і нормативно-правовим завданням по відношенню до мети із нормативно-правового та фактичного забезпечення інших універсальних соціально-трудових прав працівника, зазначених, наприклад, у Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про економічні, соціальні і

культурні права та у цілій низці інших діючих нормативно-правових документів ООН та МОП.

Врешті-решт, нормативно-правове та фактичне забезпечення працівникові сприятливих умов праці, тобто забезпечення вимог виробничої безпеки та вимог виробничої гігієни, зокрема через створення та забезпечення функціонування системи інспекції праці і через створення та забезпечення функціонування такої системи, наприклад, у рамках промислових і торгівельних підприємств, є, відповідно до ст. 1 Розділу I «Інспекція праці у промисловості» та ст. 22 Розділу II «Інспекція праці в торгівлі» Конвенції МОП № 81 «Про інспекцію праці у промисловості й торгівлі» від 11 липня 1947 року, обов'язком держав, які підписали дану Конвенцію [3].

Так, наприклад, одним із основних завдань системи інспекції праці, відповідно до п. а) ст. 3 даної Конвенції, є, серед іншого, і забезпечення застосування правових норм у галузі умов праці та охорони працівників під час їхньої роботи, зокрема норм щодо безпеки праці та охорони здоров'я і добробуту працівників [3].

Очевидним прикладом нормативності практики безпосереднього, прямого зовнішнього контролю за умовами праці є положення підп. iv) п. 1 ст. 12 даної Конвенції, де зазначено, що інспектори праці, які є забезпеченими відповідними документами, що засвідчують їхні повноваження, мають право вилучати або брати з собою для аналізу зразки матеріалів і речовин, які використовуються або оброблюються, за умови повідомлення роботодавцю або його представнику про те, що такі матеріали або речовини були вилучені або взяті з цією метою [3].

Дана Конвенція надає функціонерам системи інспекції праці відповідні повноваження, у разі виявлення ними тих чи інших недоліків виробничого та подібного йому процесу. Якщо встановлено, що виявлені недоліки виробничого та подібного йому процесу становлять загрозу для життя, фізичного та/або психічного здоров'я працівника, то, відповідно до положень ст. 13 даної Конвенції, інспектори праці уповноважені вживати заходів з метою усунення недоліків, виявлених на споруді, в обладнанні або методах роботи. Для того, щоб інспектори праці мали можливість уживати таких заходів, вони будуть уповноважені, з дотриманням права на оскарження у судових або адміністративних органах, яке може бути передбачене законодавством, давати розпорядження або вимагати, щоб було дано розпорядження: а) щодо внесення протягом визначеного терміну до установки або споруди таких змін, які можуть бути необхідні для забезпечення дотримання правових норм з питань охорони здоров'я та безпеки працівників; або б) у разі безпосередньої загрози здоров'ю чи безпеці працівників — щодо вжиття заходів, які підлягають негайному виконанню [3].

Відповідно ж до ст. 14 даної Конвенції, передбачено обов'язок повідомляти представників інспекції праці про нещасні випадки на виробництві та професійні захворювання у тих випадках і у такий спосіб, як це може бути передбачено національним законодавством [3].

Порушення правових норм про всезагальну необхідність, беззаперечну обов'язковість, категоричну першочерговість збереження життя, збереження та/або відновлення фізичного та/або психічного здоров'я працівника в рамках тих чи інших галузей промисловості й торгівлі карається, відповідно до п. 1 ст. 17 даної Конвенції, через негайне, без попередження, судове переслідування осіб, які порушують або ухиляються від дотримання таких правових норм, виконання яких, у свою чергу, повинні забезпечувати інспектори праці. Проте національні законодавства держав можуть передбачити винятки щодо таких випадків, коли має робитися попереднє повідомлення для того, щоб виправити становище або вжити запобіжних заходів [3].

Звільненню ж від дії норм даної Конвенції в цілому, або з винятками щодо окремих підприємств чи професій, можуть підлягати, за рішенням компетентного органу, відповід-

но до п. 1 ст. 29 даної Конвенції, великі райони, де внаслідок розпорошеності населення або рівня розвитку району компетентний орган вважає неможливим застосування положень даної Конвенції [3].

Варто відзначити, що Конвенція МОП № 129 «Про інспекцію праці в сільському господарстві» від 25 червня 1969 року містить, у свою чергу, комплекс майже цілком подібних, подекуди ідентичних правових норм про систему інспекції праці в межах сільського господарства [4].

На відміну ж від розглянутої Конвенції МОП № 81 «Про інспекцію праці у промисловості й торгівлі» від 11 липня 1947 року та щойно згаданої Конвенції МОП № 129 «Про інспекцію праці в сільському господарстві» від 25 червня 1969 року, які, у свою чергу, сукупно унормовують обов'язковість наявності системи інспекції праці, зокрема в межах згаданих виробничо-галузових систем та сфер професійно-трудової діяльності та скеровують функціонера такої системи діяти відповідно до природних, зрозумілих, загальноприйнятих, а також визначених на національному рівні норм про так звані «сприятливі умови праці» (тобто, норм про безпечні та гігієнічні умови праці); Конвенція МОП № 120 «Про гігієну в торгівлі та установах» від 8 липня 1964 року наводить перелік конкретних вимог власне щодо гігієни праці.

Так, у рамках статей 7 — 19 даної Конвенції такі вимоги в їх узагальненому вигляді зведено до наступного: усі виробничі приміщення, а також обладнання для таких приміщень утримуються в чистоті й порядку; усі виробничі приміщення забезпечуються достатньою підхожою вентиляцією, достатнім і належним освітленням, природним освітленням; у всіх виробничих приміщеннях підтримується сприятлива і стабільна температура; усі виробничі приміщення, робочі місця та обладнання розташовуються і встановлюються таким чином, щоб не було шкідливого впливу на здоров'я працівників; у розпорядження працівників надається в достатній кількості питна вода або інший здоровий напій; передбачається і належним чином утримується достатня кількість убиралень та установок для умивання; у розпорядження працівників надаються у достатній кількості підхожі сидіння; для того, щоб працівники могли змінити, залишити або висушити одяг, який вони не носять під час роботи, забезпечуються та утримуються в задовільному стані належні пристрої; підвальні та безвіконні приміщення повинні задовольняти відповідним нормам гігієни; працівники мають бути захищені від впливу подразнюючих, шкідливих, отруйних або з будь-якої причини небезпечних речовин, процесів та методів; шум та вібрація, які можуть шкідливо позначитися на стані здоров'я працівників, у максимально можливій мірі зменшуються; кожне підприємство, установа, адміністративне управління або їхнє відділення повинні мати, залежно від їхнього розміру і можливих небезпек: а) або власний медичний пункт чи пункт першої допомоги; б) або спільний для кількох підприємств, установ, адміністративних управлінь чи їхніх відділень медичний пункт чи пункт першої допомоги; с) або одну чи декілька шаф, аптечок чи сумок першої допомоги [5].

Загальну ж користь від попереджувальної, профілактичної діяльності тих чи інших інститутів інспекції праці зазначено у ст. 5 Частини II Функції Конвенції МОП № 161 «Про служби гігієни праці» від 26 червня 1985 року, де сказано, що функціями таких служб є: а) установлення й оцінка ризиків від небезпек для здоров'я на робочому місці; б) нагляд за чинниками виробничого середовища та виробничих операцій, які можуть шкодити здоров'ю працівників, у тому числі за санітарним обладнанням, їдальнями та житловими приміщеннями, якщо такі приміщення надаються роботодавцем; с) консультування з питань планування та організації трудової діяльності, у тому числі з питань планування робочих місць, вибору, експлуатації й стану машин та іншого обладнання, а також з питань речовин, що використовуються в трудовій діяльності; д) участь у розробці програм для вдосконалення виробничої практики, а також у випробуванні й гігієнічній оцінці нового обладнання; е) консультування з питань безпеки та гігієни праці, а також ергономіки й засобів

індивідуального та колективного захисту; f) нагляд за станом здоров'я працівників у зв'язку з трудовою діяльністю; g) сприяння пристосуванню трудової діяльності до працівників; h) сприяння заходам професійної реабілітації; i) здійснення співробітництва в забезпеченні інформацією, в організації навчання в галузі безпеки та гігієни праці, а також ергономіки; j) організація першої та невідкладної медичної допомоги; k) участь в аналізі нещасних випадків на виробництві й професійних захворювань [6].

Таким чином, не може існувати жодних сумнівів у тому, що створення та функціонування системи інспекції праці та дотримання наведених вимог гігієни праці, дотримання яких попереджає ті чи інші загрози життю, фізичному та/або психічному здоров'ю працівника, є достатньо важливою передумовою/складовою/запорукою загальної соціально-економічної та виробничої ефективності функціонування сфери торгівлі.

Однак дійсно універсальним предметно-змістовним джерелом сучасного міжнародного трудового права, яке містить відповідні норми про дотримання вимог безпеки праці та вимог гігієни праці, джерелом сучасного міжнародного трудового права, сфера застосування якого, відповідно до ст. 1, охоплює всі види економічної (тобто виробничо-галузевої, професійно-трудової) діяльності, є Конвенція МОП № 155 «Про безпеку й гігієну праці та виробниче середовище» від 22 червня 1981 року [7].

Але відповідно до п. 2 ст. 1 та п. 2 ст. 2 даної Конвенції, передбачено, у свою чергу, що кожна держава-член МОП, яка ратифікує дану Конвенцію, після консультації на якомога більш ранньому етапі із заінтересованими представницькими організаціями роботодавців і працівників, може вилучати, частково або цілком, зі сфери даної Конвенції окремі галузі економічної діяльності, наприклад, морське судноплавство або рибальство, стосовно яких виникають особливі проблеми, а також може вилучати окремі категорії працівників, стосовно яких є певні труднощі [7].

Так, п. е) ст. 3 даної Конвенції наводить загальне визначення поняття «здоров'я» в контексті праці та впливу тих чи інших виробничих чинників на здоров'я працівника. Отже, поняття «здоров'я» означає не тільки відсутність хвороби чи недуги; воно також включає фізичні й психічні елементи, які впливають на здоров'я і безпосередньо стосуються безпеки праці й гігієни праці [7].

Загальні ж правові зобов'язання роботодавців щодо забезпечення ними власне загальних вимог безпеки праці та загальних вимог гігієни праці, зобов'язання, які розповсюджуються на всі виробничо-галузеві системи та сфери професійно-трудової діяльності, викладено у ст. 16 даної Конвенції. Такими зобов'язаннями є: забезпечення безпечності робочих місць, механізмів, обладнання та процесів, які перебувають під їхнім контролем, і відсутності загрози здоров'ю з їхнього боку; забезпечення відсутності загрози здоров'ю з боку хімічних, фізичних та біологічних речовин й агентів, які перебувають під їхнім контролем, тоді, коли вжито відповідних захисних заходів; надання у випадках, коли це є необхідним, відповідних захисних засобів і одягу для недопущення настільки, наскільки це є обґрунтовано практично можливим, загрози виникнення нещасних випадків або шкідливих наслідків для здоров'я [7].

Більш детальний зміст указаних загальних правових зобов'язань роботодавців викладено у ст. 5 даної Конвенції, де зазначено, що під час визначення та проведення державами національної політики в галузі безпеки праці й гігієни праці та виробничого середовища, до уваги беруться настільки, наскільки вони впливають на безпеку й гігієну праці та виробниче середовище, такі основні сфери діяльності: а) розроблення, випробування, вибір, заміна, монтаж, розміщення, використання та обслуговування матеріальних елементів праці (робочих місць, виробничого середовища, інструментів, механізмів та обладнання, хімічних, фізичних та біологічних речовин й агентів, робочих процесів); б) зв'язки між матеріальними елементами праці й особами, які виконують або контролюють роботу, а також пристосування механізмів, обладнання, робочого часу, організації праці й трудових проце-

сів до фізичних і психічних здібностей працівників; с) професійна підготовка, зокрема необхідна подальша підготовка, кваліфікація та стимулювання осіб, які так чи інакше беруть участь у досягненні адекватних рівнів безпеки й гігієни праці; d) зв'язок та співробітництво на рівнях робочої групи та підприємства, та на всіх інших відповідних рівнях до національного рівня; e) захист працівників та їхніх представників від дисциплінарних заходів внаслідок здійснених ними належним чином дій, відповідно до політики, зазначеної у статті 4 даної Конвенції [7].

Загальні ж правові норми, які забезпечують, у свою чергу, механізм раннього попередження виникнення та наслідків тих чи інших ризиків/загроз для життя та фізичного та/або психічного здоров'я працівника, містяться у ст. 12 даної Конвенції, де зазначено, що необхідно вживати заходів згідно з національним законодавством і практикою з метою забезпечення того, що особи, які розробляють, виготовляють, імпортують, постачають або передають механізми, обладнання або речовини для професійного використання: а) пересвідчуються настільки, наскільки це є обґрунтовано практично можливим, що механізми, обладнання або речовини не зумовлюють загроз безпеці й здоров'ю тих, хто користується ними правильно; б) подають інформацію стосовно правильного монтажу й використання механізмів та обладнання, а також правильного використання речовин й інформацію про небезпеки, пов'язані з механізмами й обладнанням, а також про шкідливі властивості хімічних речовин та фізичних і біологічних агентів або продуктів, а також інструкції стосовно того, як необхідно уникати відомих небезпек; с) проводять вивчення й дослідження чи в будь-який інший спосіб стежать за розвитком науково-технічних знань, необхідних для виконання положень пунктів «а» й «б» цієї статті [7].

Не менш важливими видаються і правові положення ст. 18 даної Конвенції, де сказано, що від роботодавців необхідно вимагати у випадках, коли це є необхідним, передбачати заходи для вирішення питань, пов'язаних з виникненням аварійних ситуацій та нещасних випадків на виробництві, зокрема належні заходи для надання першої допомоги [7].

Висновок. Таким чином, розглянуті норми сучасного міжнародного трудового права про безпеку праці та гігієну праці відтворюють достатньо комплексне та конкретне поняття, загальноприйняте уявлення про «сприятливі умови праці», за яких кожна працююча людина, точніше її життя, її фізичне та/або психічне здоров'я, незалежно від того, яку сферу професійно-трудової діяльності така працююча людина представляє, є та/або мають бути надійно захищеними, убезпеченими від наслідків будь-яких ризиків/загроз виробничого характеру.

Дуально-гармонійний характер функціонально-цільового та ціннісного призначення розглянутих норм сучасного міжнародного трудового права полягає в тому, що вони, по-перше, утверджують всезагальну необхідність, беззаперечну обов'язковість, категоричну першочерговість збереження життя, фізичного та/або психічного здоров'я працюючої людини в рамках того чи іншого виробничого процесу, а по-друге, є фундаментально необхідною, беззаперечною передумовою/складовою/запорукою розвитку безпеки функціонування та стабільності й ефективності функціонування всіх виробничо-галузевих систем та сфер професійно-трудової діяльності.

Список використаних джерел

1. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
2. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_042.

3. Конвенції МОП № 81 «Про інспекцію праці у промисловості й торгівлі» від 11 липня 1947 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_036.

4. Конвенція МОП № 129 «Про інспекцію праці в сільському господарстві» від 25 червня 1969 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документа: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_114.

5. Конвенція МОП № 120 «Про гігієну в торгівлі та установах» від 8 липня 1964 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документа: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/en/993_063.

6. Конвенції МОП № 161 «Про служби гігієни праці» від 26 червня 1985 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_042.

7. Конвенція МОП № 155 «Про безпеку й гігієну праці та виробниче середовище» від 22 червня 1981 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документа: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_050.

Клемпарский Николай Николаевич,
доктор юридических наук, доцент
(Донецкий юридический институт МВД Украины)

Назымко Елена Викторовна,
кандидат юридических наук
(Донецкий юридический институт МВД Украины)

НОРМЫ СОВРЕМЕННОГО МЕЖДУНАРОДНОГО ТРУДОВОГО ПРАВА О БЕЗОПАСНОСТИ ТРУДА И ГИГИЕНЕ ТРУДА

В статье рассмотрено содержание именно тех редких, предметно-направленных, регулятивно-целевых норм современного международного трудового права, которые, во-первых, устанавливают ряд общих и/или специальных требований безопасности труда и гигиены труда, во-вторых, устанавливают обязанность системного обеспечения таких требований в рамках современного института трудовых отношений, всех производственно-отраслевых систем и сфер профессионально-трудовой деятельности, а в-третьих, определяют, детально регулируют и действенно защищают комплекс соответствующих законных социально-трудовых прав представителей всех сфер профессионально-трудовой деятельности. Благодаря обращению к содержанию ряда действующих нормативно-правовых документов ООН и МОТ, выявлено значимость социально-трудового права любого работающего человека на безопасные и гигиенические условия труда.

Ключевые слова: *труд, современный институт трудовых отношений, работник, работодатель, отраслево-производственные системы, сферы профессионально-трудовой деятельности, благоприятные условия труда, ряд общих и/или отдельных требований безопасности труда и гигиены труда, безопасность жизни и здоровья работника, современное международное трудовое право, МОТ.*

Klemparsky Nikolai,
doctor of legal sciences
(Donetsk law Institute of the MIA of Ukraine)

Olena V. Nazymko,
candidate of law sciences
(Donetsk Law Institute of MIA of Ukraine)

THE PRESENT LABOR LAW NORMS ON LABOR SAFETY AND LABOR HYGIENE

The authors of this scientific and legal paper made research consideration of exactly those present international labor law separate, subject-matter, regulative norms which firstly establish a range of general and/or single requirements for labor safety and labor hygiene, secondly establish obligatory systematic securing such require-

ments within labor relations present institution, all branch and productive systems and professional and working activity areas, and thirdly establish, regulate in detail and effectively protect complex of legal social and labor rights of representatives of all areas of professional and working activity. By means of invoking a range of UN and ILO effective legal instruments the significance of social and labor right of every working person to safe and hygienic conditions of labor is revealed.

Key words: *work, labor relations present institution, worker, employer, branch and productive systems, areas of professional and working activity, favorable labor conditions, range of general and/or single requirements for labor safety and labor hygiene, safety for life and health of a worker, present international labor law, ILO.*

Надійшла до редколегії 15.01.2017

УДК 342.734 – 054.73 : 342.734

Шульженко Ігор Владиславович,

кандидат юридичних наук

(Донецький національний університет економіки
і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського)

ЮРИДИЧНІ ГАРАНТІЇ ДЛЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ У ГАЛУЗІ СОЦІАЛЬНО- ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН: ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ

Стаття присвячена проблемам реалізації та ефективності юридичних гарантій, які надаються внутрішньо переміщеним особам у галузі соціально-трудоових відносин. Автор обґрунтовує та аналізує ефективність пільг та переваг, що надаються внутрішньо переміщеним особам при виникненні, зміні та припиненні трудових правовідносин. Дослідник пропонує внести певні зміни та доповнення в чинне законодавство, яке регулює правовідносини в галузі надання соціально-трудоових гарантій внутрішньо переміщеним особам в Україні.

Ключові слова: юридичні гарантії, трудові відносини, пільги, переваги, працевлаштування, внутрішньо переміщені особи.

Постановка проблеми. В Україні внаслідок збройного конфлікту на сході країни та анексії Автономної Республіки Крим відбулося найбільше внутрішнє переміщення громадян із часів Другої світової війни. І хоча наша держава на законодавчому рівні намагається підтримати таких громадян, надаючи їм певні соціально-економічні пільги та юридичні гарантії, реальність сьогодення свідчить, що внутрішньо переміщені особи не в повній мірі соціально захищені, а нормативно-правова база щодо правового захисту внутрішньо переміщених осіб потребує удосконалення.

Варто підкреслити, що соціально-економічна криза, яка стала наслідком анексії Автономної Республіки Крим та бойових дій на сході України, загострила і без того жорстку конкуренцію на ринку праці. Від такої конкуренції страждають найбільш уразливі версти населення, у тому числі і внутрішньо переміщені особи.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженню правового регулювання надання додаткових юридичних гарантій внутрішньо переміщеним особам були присвячені праці таких науковців, як Є. В. Микитентко [1, с. 173 — 176], І. Г. Козинець, Л. В. Шестак [2, с. 258 — 261], але проблемі ефективності юридичних гарантій у галузі трудових правовідносин, що виникають, змінюються та припиняються з внутрішньо переміщеними особами, не було приділено достатньої уваги.

Невирішені раніше проблеми. Хоча в науковій літературі і містяться публікації щодо правового захисту внутрішньо переміщених осіб, на даний час існує досить невелика кількість досліджень у площині трудового права, які б комплексно охоплювали проблему повноти та ефективності юридичних гарантій, що надаються внутрішньо переміщеним особам у галузі трудових правовідносин.

Метою статті є обґрунтування і аналіз спеціальних юридичних гарантій, що надаються внутрішньо переміщеним особам у галузі соціально-трудоових правовідносин, а та-

кож внесення пропозицій щодо удосконалення соціального і правового захисту внутрішньо переміщених осіб.

Виклад основного матеріалу дослідження. Анексія Автономної Республіки Крим та військові дії в окремих регіонах Донецької та Луганської областей спричинили внутрішню міграцію певної категорії громадян нашої держави. Такі громадяни на законодавчому рівні отримали статус внутрішньо переміщених осіб.

За даними Міністерства соціальної політики, станом на 6 червня 2016 року в Україні взято на облік 1 785 740 внутрішньо переміщених осіб, із них майже 1 млн. 100 тис — жінки, 700 тисяч — чоловіки [3].

Законодавство України визначає статус внутрішньо переміщених осіб і дає чітке визначення поняття внутрішньо переміщеної особи.

Так, відповідно до статті 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 р. № 1706-VII внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [4].

Майже всі внутрішньо переміщені особи зазнали матеріальних і моральних втрат, і тому, на наш погляд, вони потребують не тільки додаткового формально-юридичного захисту прав і свобод, а й надання додаткових соціально-економічних гарантій, пільг та переваг з боку держави.

Законодавство України щодо надання юридичних гарантій, пільг та переваг внутрішньо переміщеним особам у трудових правовідносинах ґрунтується на принципі єдності і диференціації правового регулювання трудових відносин. Єдність правового регулювання трудових відносин, що виникають, змінюються та припиняються з внутрішньо переміщеними особами, проявляється у забезпеченні рівності всіх суб'єктів трудових правовідносин перед законом та забороні дискримінації за будь-якою ознакою. Диференціація здійснюється шляхом надання громадянам України, що мають статус внутрішньо переміщеної особи, додаткових (спеціальних) юридичних гарантій у сфері трудових правовідносин.

Починаючи з 2014 року, в Україні була напрацьована певна нормативно-правова база щодо захисту громадян постраждалих внаслідок збройного конфлікту на території нашої держави. Це, перш за все, закони України: «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 р. № 1706-VII; «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» від 16.09.14 р. № 1680-VII; «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції» від 02.09.14 р. N 1669-VII.

Усі ці нормативно-правові акти формально-юридично надають певні юридичні гарантії, пільги та переваги внутрішньо переміщеним особам у галузі соціальної підтримки, сфері охорони здоров'я, виборчій галузі, житловій сфері, а також у трудових правовідносинах. Але реальність сьогодення свідчить про те, що фізичні та психологічні страждання, економічні та моральні втрати внутрішньо переміщених осіб не в повній мірі компенсуються формально-юридичними гарантіями, передбаченими чинним законодавством.

Варто зазначити, що Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 р. № 1706-VII, хоча і був визнаний міжнародними організаціями та українськими правозахисниками прогресивним і таким, що відповідає міжнародним стандартам у сфері захисту прав внутрішньо переміщених осіб, мав певні недоліки. Він потребував удосконалення, обумовленого динамікою зміни ситуації на сході України

та в Криму. І тому під впливом правозахисних та волонтерських організацій Верховна Рада України прийняла закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення гарантій дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 24.12.15 р. № 921-VIII, а Кабінет Міністрів України прийняв Постанову № 81 від 04.03.15 р. «Про роботу за сумісництвом працівників державних підприємств, установ і організацій, які переміщуються з районів проведення антитерористичної операції».

У теорії права під гарантіями розуміється система соціально-економічних, політичних, моральних, юридичних, організаційних передумов, умов, засобів та способів, що створюють рівні умови особі для здійснення нею своїх прав, свобод та інтересів [5, с. 168].

Гарантії в галузі трудових правовідносин, що надаються внутрішньо переміщеним особам, можна поділити на загальні, передбачені для всіх громадян, і спеціальні, передбачені для внутрішньо переміщених осіб.

Загальні гарантії права на працю для внутрішньо переміщених осіб передбачені, перш за все, Конституцією України. Відповідно до статті 43 Основного Закону України, кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується.

Кодекс законів про працю України (далі КЗпП) деталізує конституційне право громадян на працю та забезпечує на законодавчому рівні рівність трудових прав громадян, у тому числі і внутрішньо переміщених осіб.

Так, відповідно до ст. 2 КЗпП, право громадян України на працю, тобто на одержання роботи з оплатою праці не нижче встановленого державою мінімального розміру, включаючи право на вільний вибір професії, роду занять і роботи, забезпечується державою. Держава створює умови для ефективної зайнятості населення, сприяє працевлаштуванню, підготовці і підвищенню трудової кваліфікації, а при необхідності забезпечує перепідготовку осіб, вивільнених у результаті переходу на ринкову економіку.

Згідно зі ст. 2-1 КЗпП забороняється будь-яка дискримінація у сфері праці, зокрема і дискримінація за місцем проживання.

Стаття 22 КЗпП передбачає гарантії при укладенні, зміні та припиненні трудового договору і забороняє будь-яке пряме або непряме обмеження прав чи встановлення прямих або непрямих переваг при укладенні, зміні та припиненні трудового договору залежно від місця проживання.

Спеціальні гарантії в галузі трудових правовідносин для внутрішньо переміщених осіб передбачають додаткові пільги та переваги для даної категорії працівників, установлені державою за допомогою юридичних норм.

Так, відповідно до ч. 4 ст. 7 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», внутрішньо переміщена особа, яка звільнилася з роботи (припинила інший вид зайнятості), за відсутності документів, що підтверджують факт звільнення (припинення іншого виду зайнятості), періоди трудової діяльності та страхового стажу, реєструється як безробітна та отримує допомогу по безробіттю, соціальні та інші послуги за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням на випадок безробіття відповідно до законодавства.

Внутрішньо переміщена особа, яка не звільнилася з роботи (не припинила інший вид зайнятості), у разі неможливості продовження роботи (іншого виду зайнятості) за попереднім місцем проживання для набуття статусу безробітного та отримання допомоги по безробіттю та соціальних послуг за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням на випадок безробіття може припинити трудові відносини, надавши нотаріально посвідчену письмову заяву про припинення працівником трудових відносин із підтвердженням того, що ця заява таким громадянином надіслана роботодавцю рекомендованим листом (з описом вкладеної до нього такої заяви). У разі припинення приймання поштових

відправлень на/з території адміністративно-територіальної одиниці, з якої здійснюється внутрішнє переміщення у зв'язку з обставинами, визначеними у статті 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», така заява подається до відповідного районного, міськрайонного, міського, районного у місті центру зайнятості за місцем проживання внутрішньо переміщеної особи.

Отже, взята на облік внутрішньо переміщена особа, яка не має документів, необхідних для отримання статусу безробітного, набуває такий статус без надання певних документів, передбачених за звичайної процедури. До отримання документів та відомостей про періоди трудової діяльності, заробітну плату (дохід), страховий стаж допомога по безробіттю таким особам призначається у мінімальному розмірі, встановленому законодавством на випадок безробіття.

Таким чином, законодавець формально-юридично визнає такими, що втратили роботу через незалежні від них причини, внутрішньо переміщених осіб, які звільнилися з роботи (і не мають документів, що підтверджують факт звільнення) чи бажають звільнитися з роботи, яка залишилася на тимчасово не контрольованій Україною території. Такі громадяни мають право на набуття статусу безробітного і отримання допомоги по безробіттю та соціальних послуг за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням на випадок безробіття.

Отже, формально-юридичне визнання факту втрати роботи внутрішньо переміщеними особами має певні позитивні юридичні наслідки для них. Це, передусім, надає внутрішньо переміщеним особам можливість укласти новий трудовий договір за основним місцем роботи (а не за сумісництвом), а у разі відсутності роботи — отримувати на законних підставах допомогу по безробіттю.

Таким чином, однією із важливих спеціальних гарантій у галузі соціально-трудова правовідносин для внутрішньо переміщених осіб є спрощення процедури підтвердження факту формально-юридичного припинення трудових правовідносин та спрощення формальної процедури отримання статусу безробітного.

Але ми вважаємо, що норма, яка передбачає призначення внутрішньо переміщеним особам, які не мають усіх документів, необхідних для надання статусу безробітного допомоги по безробіттю у мінімальному розмірі, є не зовсім коректною. Звертаючи увагу на те, що внутрішнє переміщення здійснюється з регіону, де була розвинута гірничо-металургійна галузь і середня заробітна плата була вища, ніж у цілому по Україні, ми пропонуємо допомогу по безробіттю внутрішньо переміщеним особам встановлювати не у мінімальному, а у середньому розмірі такої допомоги по країні за попередній рік, який передусім року звернення за допомогою.

Відповідно до Інструкції «Про порядок ведення трудових книжок працівників», затвердженої Наказом Міністерства соціального захисту населення № 58 від 29.07.93 р., трудова книжка є основним документом про трудову діяльність працівника.

Відповідно до ст. 47 КЗпП, власник або уповноважений ним орган зобов'язаний у день звільнення видати працівникові належно оформлену трудову книжку і у день звільнення провести з ним розрахунок. Але особи із числа внутрішньо переміщених осіб, які були вимушені у результаті збройного конфлікту екстрено залишати місця свого постійного проживання, дуже часто залишалися без документів, у тому числі і без трудових книжок. Тому для внутрішньо переміщених осіб гостро постало питання отримання дублікатів трудових книжок, які є основним документом про трудову діяльність працівників.

Для спрощення процедури підтвердження загального і спеціального трудового стажу для внутрішньо переміщених осіб наказом Міністерства соціальної політики України № 720/1642/5 від 06.10.2014 були внесені зміни до Інструкції про порядок ведення трудових книжок працівників, затвердженої наказом Міністерства соціальної політики України

№ 58 від 27.07.1993 р. Так, відповідно до п. 5.6 вказаної Інструкції, дублікат трудової книжки може бути виданий за новим місцем роботи у зв'язку з відсутністю доступу до трудової книжки працівника внаслідок надзвичайної ситуації, передбаченої Кодексом цивільного захисту України, або проведення антитерористичної операції на території, де працював працівник.

Дублікат видається на підставі заяви працівника та отриманої ним у письмовому вигляді інформації зі штабу з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації про виникнення надзвичайної ситуації або Антитерористичного центру при Службі безпеки України про проведення антитерористичної операції на території, де працював працівник, що надається в довільній формі.

У разі відновлення доступу до трудової книжки записи з дубліката про періоди роботи переносяться до трудової книжки. При цьому на першій сторінці дубліката робиться напис: «Дублікат анульовано», посвідчується печаткою роботодавця за останнім місцем роботи працівника, та дублікат повертається його власнику.

Таким чином, спрощення процедури отримання дублікату трудової книжки для внутрішньо переміщених осіб є також важливою спеціальною гарантією в галузі трудових правовідносин.

Варто зазначити, що законодавство України передбачає певні обмеження роботи за сумісництвом для працівників державних підприємств, установ і організацій

Так, відповідно до постанови КМУ «Про роботу за сумісництвом працівників державних підприємств, установ і організацій» від 03.04.93 р. № 245, тривалість роботи за сумісництвом працівників державних підприємств, установ і організацій не може перевищувати чотирьох годин на день і повного робочого дня у вихідний день. Загальна тривалість роботи за сумісництвом протягом місяця не повинна перевищувати половини місячної норми робочого часу. Відпустка на роботі за сумісництвом надається одночасно з відпусткою за основним місцем роботи. Не мають права працювати за сумісництвом також керівники державних підприємств, установ і організацій, їхні заступники, керівники структурних підрозділів (цехів, відділів, лабораторій тощо) та їхні заступники (за винятком наукової, викладацької, медичної і творчої діяльності).

Але внутрішньо переміщені особи, у тому числі і працівники державних підприємств, установ і організацій, завжди стикаються з матеріальними труднощами і додатковими витратами на новому місці проживання, і тому законодавець у якості пільги скасував обмеження для внутрішньо переміщених осіб щодо праці за сумісництвом і отримання відпустки одночасно з основним місцем роботи.

Так, відповідно до Постанови КМУ № 81 від 04.03.15 р. «Про роботу за сумісництвом працівників державних підприємств, установ і організацій, які переміщуються з районів проведення антитерористичної операції», обмеження щодо тривалості роботи за сумісництвом, порядку надання відпустки та заборони роботи за сумісництвом (крім заборони, встановленої законом) не застосовуються до працівників державних підприємств, установ і організацій, які переміщуються з районів проведення антитерористичної операції, на період проведення антитерористичної операції.

Отже, внутрішньо переміщеним особам із числа працівників державних підприємств, установ і організацій у якості спеціальної гарантії в галузі трудових правовідносин надана можливість роботи за сумісництвом без обмежень, передбачених законодавством.

Але варто зазначити, що неконтрольована робота за сумісництвом може призвести до перевтоми працівників і, як наслідок, до несприятливих наслідків для стану їхнього здоров'я та порушень норм охорони праці.

Тому ми пропонуємо з метою забезпечення охорони праці і безпеки виробництва все ж таки обмежити на законодавчому рівні роботу за сумісництвом працівників державних

підприємств, установ і організацій, які переміщуються з районів проведення антитерористичної операції.

На наш погляд, Постанову КМУ № 81 від 04.03.15 р. «Про роботу за сумісництвом працівників державних підприємств, установ і організацій, які переміщуються з районів проведення антитерористичної операції» варто змінити нормою, яка б передбачала, що тривалість роботи за сумісництвом працівників державних підприємств, установ і організацій, які переміщуються з районів проведення антитерористичної операції, не може перевищувати 6 годин на день і повного робочого дня у вихідний день. Загальна тривалість роботи за сумісництвом протягом місяця не повинна перевищувати 75 відсотків місячної норми робочого часу.

Наступна спеціальна гарантія в галузі трудових правовідносин щодо внутрішньо переміщених осіб викладена у Законі України «Про внесення змін до Кодексу законів про працю України щодо випробування при прийнятті на роботу» від 17.05.16 р. № 1367-VIII.

Відповідно до цього закону внесені доповнення до ст. 26 КЗпП, яка передбачає, що випробування не встановлюється при прийнятті на роботу внутрішньо переміщених осіб.

Захист трудових прав внутрішньо переміщених осіб у суді забезпечується нормою пункту 1 статті 110 ЦПК України, яка передбачає, що позови, які виникають із трудових правовідносин, можуть пред'являтися також за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача.

Таким чином, внутрішньо переміщена особа може подавати позов щодо захисту своїх трудових прав до міського, районного суду за місцем фактичного проживання згідно з довідкою про взяття на облік.

Отже, внутрішньо переміщені особи мають певні спеціальні гарантії в галузі соціально-трудоових правовідносин у вигляді додаткових пільг та переваг порівняно з іншими категоріями працівників.

По-перше, для внутрішньо переміщених осіб, яких змусили залишити постійне місце проживання і місце роботи у результаті збройного конфлікту та анексії АРК, спрощено процедуру підтвердження формально-юридичного припинення трудових правовідносин.

По-друге, звільнення внутрішньо переміщеної особи з підприємства, що залишилося на території, з якої здійснюється внутрішнє переміщення, кваліфікується як втрата роботи через незалежні від працівника причини з певними правовими наслідками.

По-третє, для внутрішньо переміщених осіб на законодавчому рівні спрощено процедуру отримання дубліката трудової книжки як основного документа про трудову діяльність.

По-четверте, внутрішньо переміщеним особам із числа працівників державних підприємств, установ і організацій надана можливість працювати за сумісництвом без обмежень, передбачених законодавством.

По-п'яте, при прийнятті на роботу внутрішньо переміщених осіб не встановлюється випробування.

По-шосте, внутрішньо переміщені особи можуть подавати позов щодо захисту своїх трудових прав до суду першої інстанції за місцем фактичного проживання згідно з довідкою про взяття на облік.

Висновки та пропозиції. На наш погляд, фізичні і моральні страждання, а також матеріальні втрати, яких зазнають внутрішньо переміщені особи, не компенсуються в повній мірі вищеперерахованими загальними і спеціальними гарантіями у галузі трудових правовідносин. І тому для підвищення ефективності спеціальних правових гарантій у галузі со-

ціально-трудових правовідносин для внутрішньо переміщених осіб ми пропонуємо внести наступні зміни і доповнення в чинне законодавство України.

Доповнити ст. 42 КЗпП «Переважне право на залишення на роботі при вивільненні працівників у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці» пунктом 10 частини 3, який би передбачав, що за рівних умов продуктивності праці і кваліфікації перевага в залишенні на роботі надається працівникам із числа внутрішньо переміщених осіб.

Доповнити ст. 42-1 КЗпП «Переважне право на укладення трудового договору у разі поворотного прийняття на роботу» частиною другою наступного змісту: «Працівник, який вимушений був звільнитися з місця роботи у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру і має статус внутрішньо переміщеної особи, має переважне право на укладення трудового договору у разі поворотного прийняття на роботу при поновленні Україною контролю над територією, на якій знаходиться місце роботи такого працівника».

Доповнити ст. 7 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 р. № 1706-VII пунктом 1-1 наступного змісту: «Забораються відмовляти внутрішньо переміщеним особам у прийнятті на роботу і знижувати їм заробітну плату через мотиви, пов'язані із статусом внутрішньо переміщеної особи. При відмові у прийнятті на роботу внутрішньо переміщеної особи власник або уповноважений ним орган зобов'язані повідомляти їй причини відмови у письмовій формі. Відмову у прийнятті на роботу може бути оскаржено у судовому порядку».

Для забезпечення належного виконання роботодавцями даної норми пропонуємо також доповнити ст. 41 Кодексу України про адміністративні правопорушення «Порушення вимог законодавства про працю та охорону праці» нормою наступного змісту: «Відмова внутрішньо переміщеної особи у прийнятті на роботу або зниження їй заробітної плати через мотиви, пов'язані із статусом внутрішньо переміщеної особи, тягнуть за собою накладення штрафу на посадових осіб підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності та громадян - суб'єктів підприємницької діяльності від тридцяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян».

На наш погляд, такі зміни і доповнення в чинне законодавство забезпечать ефективний правовий і соціальний захист внутрішньо переміщених осіб, а також їхню подальшу інтеграцію за новим місцем проживання в Україні.

Список використаних джерел

1. Микитентко Є. В. Загальні проблеми реалізації правового статусу внутрішньо переміщених осіб // Юридичний науковий електронний журнал. 2015. — № 4. — 315 с.
2. Козинець І. Г. Міжнародні стандарти захисту та допомоги внутрішньо переміщеним особам / Козинець І. Г., Шестак Л. В. // Молодий вчений. — 2014. — № 12 (15) частина 1. — 328 с.
3. Велике переселення: скільки насправді в Україні внутрішньо переміщених осіб [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://voxukraine.org/2016/06/30/velyke-pereseleण्या-skilky-naspravdi-v-ukraini-vpo-ua/>.
4. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII // Відомості Верховної Ради України. — 2015. — № 1. — С. 1.

5. Мордовец А. С. Социально-юридический механизм обеспечения прав человека и гражданина / А. С. Мордовец; под ред. Матузова Н. И.; М-во внут. дел. РФ. Саратов. высш. шк. — Саратов : Изд-во Саратов. высш. шк. милиции, 1996. — 287 с.

Шульженко Игорь Владиславович,
кандидат юридических наук
(Донецкий национальный университет экономики
и торговли имени Михаила Туган-Барановского)

ЮРИДИЧЕСКИЕ ГАРАНТИИ ДЛЯ ВНУТРЕННЕ ПЕРЕМЕЩЕННЫХ ЛИЦ В ОБЛАСТИ СОЦИАЛЬНО-ТРУДОВЫХ ПРАВООТНОШЕНИЙ: ПРОБЛЕМЫ РЕАЛИЗАЦИИ И ЭФФЕКТИВНОСТИ

Статья посвящена проблемам реализации и эффективности юридических гарантий, которые предоставляются внутренне перемещенным лицам в области социально-трудовых отношений. Автор обосновывает и анализирует эффективность льгот и преимуществ, которые предоставляются внутренне перемещенным лицам при возникновении, изменении и прекращении трудовых правоотношений. Исследователь предлагает внести определенные изменения и дополнения в действующее законодательство, которое регулирует правоотношения в области предоставления социально-трудовых гарантий внутренне перемещенным лицам в Украине.

Ключевые слова: юридические гарантии, трудовые отношения, льготы, преимущества, трудоустройство, внутренне перемещенные лица.

Shulzhenko Igor Vladislavovych,
candidate of law sciences
(Donetsk National University of Economics
and Trade named after Mikhaylo Tugan-Baranovskiy)

LEGAL GUARANTEES FOR INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN THE FIELD OF SOCIAL AND LABOR RELATIONS: PROBLEMS OF IMPLEMENTATION AND EFFECTIVENESS

This article is devoted to problems of implementation and effectiveness of the legal guarantees provided by the internally displaced persons in the field of social and labor relations. The author substantiates and analyzes the effectiveness of benefits and advantages provided by internally displaced persons in the event, change and termination of labor relations.

The researcher proclaims out that the legislation Ukraine in the field of labor guarantees, benefits and advantages of internally displaced persons in labor relations based on the principle of unity and differentiation of legal regulation of labor relations. The unity of the legal regulation of labor relations that arise, change and terminate on internally displaced persons manifests itself in ensuring equality of labor relations before the law and prohibition of discrimination on any ground. Differentiation is done by providing the citizens of Ukraine have the status of internally displaced persons extra (special) legal guarantees in labor relations.

The author proposes certain amendments to the current legislation regulating relations in the provision of social and labor guarantees for internally displaced persons in Ukraine.

Key words: legal guarantees, labor relations, benefits, advantages, employment, internally displaced persons.

Надійшла до редколегії 15.01.2017

УДК 006.3.331.4.628.5.

Суюсанов Лут Ікрамович,
кандидат історичних наук, доцент
(Донецький юридичний інститут МВС України)

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ТА БЕЗПЕКА ПРАЦІ

Важливим етапом діяльності міжнародного співтовариства із забезпечення здоров'я та життя працівників на виробництві є прийняття та впровадження міжнародних стандартів безпеки праці. У статті проаналізовано основні складові впровадження міжнародного стандарту OHSAS 18001:2007 «Система менеджменту охорони здоров'я та безпеки персоналу» на підприємствах транснаціональної компанії «АрселорМіттал» у Кривому Розі. Наведено статистичні дані про нещасні випадки та професійні захворювання на виробництві, здійснено порівняльний аналіз частоти травм із втратою робочих днів, виявлено причини нещасних випадків та наведено показники трудового стажу робітників, у яких виявлено професійні захворювання. Аналізується інвестиційна політика підприємства з основних напрямків організації охорони праці та результат міжнародного аудиту на відповідність вимогам міжнародного стандарту OHSAS 18001:2007, система управління охороною праці на підприємствах «АрселорМіттал».

Ключові слова: соціальна відповідальність, охорона праці, міжнародний стандарт, нещасний випадок, професійне захворювання.

За оцінкою МОП, у світі щорічно трапляється приблизно 270 млн. нещасних випадків, пов'язаних із трудовою діяльністю людини, і 160 млн. професійних захворювань. На виробництві гине приблизно 354 тис. працівників та приблизно 2 млн. чол. помирають від професійних захворювань. Усе більше роботодавців та керівників підприємств усвідомлюють, що організація охорони праці — це цінний ресурс, а не марна витрата коштів. У сучасному світі глобалізації проблема соціальної відповідальності постала перед людством украй гостро. Мова йде не тільки про подальший економічний, політичний, культурний розвиток, а взагалі про існування світової цивілізації. У зв'язку з посиленням впливу транснаціональних компаній на сферу праці, на навколишнє середовище, зросла зацікавленість міжнародних організацій корпоративною соціальною відповідальністю.

У 1977 році Міжнародна організація праці (МОП), яка була заснована у 1919 році, а у 1946 році стала першою установою ООН зі спеціальним статусом, метою створення якої є співробітництво для забезпечення соціального миру у всьому світі й усунення соціальної несправедливості шляхом поліпшення умов праці, ухвалює Тристоронню декларацію принципів, що стосуються багатонаціональних корпорацій і соціальної політики. У декларації визначено шляхи вирішення проблем соціальної відповідальності корпорацій із питань професійної підготовки, умов праці, заробітної плати, соціальної та медичної допомоги. Важливим етапом у діяльності міжнародних організацій є прийняття міжнародних стандартів безпеки праці. Колективним продуктом національних органів стандартизації різних країн, зокрема таких, як Велика Британія, Японія, ПАР, Ірландія, а також спеціалізованих фірм та дослідницьких організацій є Міжнародний стандарт OHSAS 18001:2007.

Цей стандарт розрахований на використання в роботі об'єктів господарювання незалежно від форм власності, який дає організації наступні переваги:

- зменшення кількості випадків заподіяння шкоди персоналу за рахунок запобігання та контролю за небезпечними виробничими факторами на робочих місцях;
- зменшення ризику нещасних випадків, що призводять до серйозних наслідків;
- зростання мотивації персоналу за рахунок задоволення зростаючих очікувань співробітників;
- зменшення матеріальних втрат, які виникають внаслідок нещасних випадків та простоїв виробництва;
- можливість створення інтегрованої системи управління якістю екологічного керування, здоров'я та безпеки;
- забезпечення відповідності діяльності законодавству в галузі здоров'я та безпеки на виробництві;
- покращення іміджу організації.

Аналіз закордонного досвіду в галузі менеджменту охорони праці свідчить, що його регулювання необхідно здійснювати на підставі оцінки ризиків виникнення нещасних випадків та аварій на виробництві. Стандарт серії OHSAS 18001 «Система менеджменту охорони здоров'я та безпеки персоналу» широко використовується у всьому світі і вважається одним із найбільш досконалих стандартів по організації менеджменту з питань охорони праці.

Відповідно до нього система менеджменту управління охороною праці будується на ідентифікації та оцінці ризику небезпек виникнення нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань. Впровадження стандарту серії OHSAS 18001 «Система менеджменту охорони здоров'я та безпеки персоналу» дає можливість раціонально використовувати кошти, спрямовані на охорону праці. З метою вивчення стану діяльності керівництва та працівників транснаціональної корпорації «АрселорМіттал» щодо впровадження вимог стандарту серії OHSAS 18001 було проведено аналіз підсумків роботи підприємства ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг» з питань охорони праці і промислової безпеки за 2014 рік. По-перше, у 2010 році за підписом Генерального директора ПАТ «АрселорМіттал» пана Жана Р. Жуе була затверджена Політика в області охорони праці під назвою «Наші обов'язки у сфері охорони праці, промислової безпеки і здоров'я», що є ключовою складовою єдиної стратегії компанії «Змінюємо майбутнє». Ця Політика розроблена на основі корпоративної політики, яка направлена на:

- пріоритетність безпечної праці і здоров'я працівників по відношенню до результатів промислової діяльності;
- виявлення, оцінку та усунення всіх виробничих ризиків, щоб бути упевненим, що всі джерела ризиків знаходяться під контролем;
- встановлення ефективного способу управління задля досягнення нульових показників травматизму і професійних хвороб на виробництві;
- створення сприятливої культури, яка вимагає явного лідерства і чіткого контролю;
- відповідальність керівництва за показники у сфері охорони праці та виробничої безпеки.

Для реалізації Політики в галузі охорони праці, виробничої безпеки і здоров'я ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг» бере на себе такі зобов'язання:

- забезпечити правове регулювання законодавчих вимог у галузі охорони праці, виробничої безпеки та здоров'я, дотримуватися або перевершувати ці вимоги;

- здійснювати весь доступний та практично реалізований комплекс заходів з попередження аварій та мінімізації їхніх наслідків, установити правила поведінки персоналу під час аварійної ситуації;
- вимагати від підрядних організацій дотримання прийнятих на підприємстві норм і правил охорони праці;
- створювати на підприємстві культуру поведінки, згідно з якою робота буде зупинена за умови, якщо виробнича ситуація стане небезпечною для життя, або здоров'я робітника, або для оточуючих його людей;
- централізовано навчати персонал та підвищувати його кваліфікацію в галузі охорони праці;
- підтримувати відкритий діалог з усіма зацікавленими сторонами в галузі охорони праці;
- детально вивчати обставини та причини всіх нещасних випадків для недопущення їхнього повторення;
- створювати на робочих місцях сприятливі умови для праці та здоров'я робітників;
- у повному обсязі забезпечувати робітників підприємства засобами індивідуального захисту та спецодягом;
- забезпечувати якісне проведення працівниками підприємства попередніх та періодичних медичних оглядів, своєчасно та в повному обсязі надавати їм необхідну медичну допомогу;
- переглядати, корегувати та вдосконалювати за необхідності, але не рідше 1 разу на рік, Політику в галузі охорони праці, доводити Політику до відома всього персоналу підприємства та інших зацікавлених сторін [1, с. 12].

Усього в 2014 році на підприємствах групи АрселорМіттал сталося 23 нещасні випадки зі смертельним наслідком. По країнах зафіксовано наступну статистику: Казахстан — 5, ПАР — 4, Румунія — 3, Іспанія — 2, в інших 9 країнах, у тому числі Україні, — по одному випадку. За коефіцієнтом частоти травм із втратою робочих днів група підприємств у Кривому Розі продовжує залишатися в числі з найменшим коефіцієнтом частоти травм — 0,96. Хоча на підприємствах корпорації в Румунії, Німеччині, США, Чехії, Франції цей показник менше [3, с. 2 — 3]. Більшість нещасних випадків (61 %) виникло через організаційні причини, на другому місці (23 %) — нещасні випадки з психофізіологічних причин, і 16 % нещасних випадків сталося через технічні причини. Серед організаційних причин основне місце займає невиконання вимог, правил та інструкцій з охорони праці (58 %), невиконання посадових обов'язків — 16 %, неякісно розроблена інструкція або її відсутність — 11 %, невикористання засобів індивідуального захисту — 5 %, порушення правил безпечного руху — 5 %, інші — 5 %. Статистика свідчить, що, на жаль, здебільшого травми отримують працівники, які мають певний досвід роботи та кваліфікацію. Так, із них 68 % мають трудовий стаж на підприємстві понад 5 років, 19 % — від 1 до 5 років, 13% — до 1 року. У 2014 році виявлено 42 профзахворювання: хвороби органів зору — 33 %, віброхвороба — 22 %, радікулопатія — 27 %, туговухість — 13 %, сідеросілікоз, пневмоконіоз — 5 %. Необхідно підкреслити, що, на нашу думку, профхвороб, пов'язаних із органами зору та слуху, можна було б уникнути при використанні засобів індивідуального захисту, а це майже 46 % усіх профхвороб на підприємствах комбінату. Порівняльний аналіз свідчить, що профзахворювання проявляються, як правило, у предпенсійному віці: 45 % — від 50 до 60 років, 33% — від 45 до 50 років, 14 % — від 40 до 45 років, 5 % — більше 60 років, 3 % — до 40 років [3, с. 11 — 13]. Пріоритет — це люди, котрі працюють на підприємствах концерну. Для забезпечення їхньої безпеки розроблено та вже впроваджено у всіх структурних підрозділах комплексну систему управління охорони праці з міжнародного стандарту OHSAS 18001: 2007; проект «Прагнення до нуля», спрямований на повне попередження

серед працівників травм і нещасних випадків [2, с. 2]. Починаючи з 2011 року, «Арселор-Міттал Кривий Ріг» збільшує затрати на інвестування у безпеку праці. У 2011 році на організацію охорони праці було витрачено 187,2 млн. гривень, а в 2014 році ці витрати досягли 251,8 млн. гривень.

Основні затрати на охорону праці в 2014 році були розподілені наступним чином:

- 63,13 млн. грн. — на забезпечення працівників спеціальним одягом, взуттям, засобами індивідуального захисту;
- 14,97 млн. грн. — на забезпечення питного режиму (безоплатна питна вода, вітамінізовані напої);
- 15,16 млн. грн. — на забезпечення безоплатного спеціального харчування і молока для робітників, які працюють в особливо шкідливих умовах;
- 1,82 млн. грн. — на забезпечення працівників миючими засобами, які нейтралізують дію шкідливих речовин на організм і шкіру;
- 1,48 млн. грн. — для проведення обов'язкового періодичного медичного огляду.

Керівництво комбінату на виконання технічних заходів з охорони праці у 2014 році витратило 96,94 млн. грн., зокрема:

- на зменшення впливу на працівників шкідливих виробничих факторів — 60 млн. грн.;
- на створення оптимального мікроклімату на робочих місцях — 2,5 млн. грн.;
- на механізацію тяжких робіт — 9,7 млн. грн.;
- на закупівлю засобів захисту від ураження електричним струмом — 1,9 млн. грн.;
- на забезпечення безпечного виконання робіт на висоті — 1,2 млн. грн. [3, с. 54 — 60].

У 2014 році міжнародними фахівцями «QSCert-Ukraine B.V.» (Нідерланди) був проведений другий щорічний аудит системи управління охорони праці підприємства щодо відповідності вимогам міжнародного стандарту OHSAS 18001:2007. Результат аудиту позитивний, підтверджено раніше отриманий підприємством сертифікат про відповідність системи управління охорони праці підприємства вимогам міжнародного стандарту OHSAS 18001:2007 [3, с. 51].

Висновок. Використання світового досвіду організації охорони праці, поліпшення умов та безпеки праці в Україні відіграє надзвичайно важливу роль для підвищення продуктивності сучасної економіки. В умовах глобалізації й інтеграції України у світову економічну систему та європейський правовий простір найактуальнішим завданням є впровадження та реалізація міжнародних стандартів охорони праці, зокрема OHSAS 18001:2007.

Список використаних джерел

1. Информационный бюллетень № 3. / Здоровье + Безопасность быта + Работа. — Кривой Рог : Изд. УОТ и ПБ ОАО «АрселорМиттал Кривой Рог», 2010. — 20 с.
2. ... ЭТО МОЯ ЖИЗНЬ / А. Арсланова, В. Головка и др. — Кривой Рог : Пре-пресс: «Эм Вэ Креатив Групп», 2009. — 80 с.
3. Итоги работы предприятия по вопросам охраны труда и промышленной безопасности за 2014 год. Заседание Руководящего Комитета по «Стремлению к нулю». — Кривой Рог : ПАО «АрселорМиттал Кривой Рог», 2015. — 67 с.
4. Електронний ресурс: [Режим доступу] — <http://zaykov.vk.vntu.edu.ua/file/be28f73f0bce3baf4c130d8fc8853f0.pdf>
5. Електронний ресурс: [Режим доступу] — <http://www.certsystems.kiev.ua/adresa-i-kontakti.html>

Суюсанов Лут Икрамович,
кандидат юридических наук, доцент
(Донецкий юридический институт МВС Украины)

СОЦИАЛЬНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ И БЕЗОПАСНОСТЬ ТРУДА

Важным этапом деятельности международного сообщества по обеспечению здоровья и жизни работников на производстве является принятие и внедрение международных стандартов безопасности труда. В статье анализируются основные составляющие по внедрению международного стандарта OHSAS 1801 «Система менеджмента охраны здоровья и безопасности персонала» на предприятиях транснациональной кампании «АрселорМиттал» в Кривом Роге. Приводятся статистические данные о несчастных случаях и профессиональных заболеваниях на производстве, сравнительный анализ частоты травм с утратой рабочих дней, причины несчастных случаев, трудовой стаж работников, у которых выявлены профессиональные заболевания. Анализируется инвестиционная политика предприятия по основным направлениям организации охраны труда и результат международного аудита соответствия требованиям международного стандарта OHSAS 1801, система управления охраной труда на предприятиях «АрселорМиттал».

Ключевые слова: социальная ответственность, охрана труда, международный стандарт, несчастный случай, профессиональные заболевания.

Lut Suyusanov,
candidate of law sciences
(Donetsk Law Institute of MIA of Ukraine)

SOCIAL RESPONSIBILITY AND SAFETY

The adoption and implementation of international standards are the important steps of the international community to ensure the health and life of employees at the workplaces. The article deals with the analysis of the main components implementing the international standard OHSAS 18001: 2007 "Occupational Health and Safety Assessment Scheme" at the enterprises of the transnational campaign "ArcelorMittal" in Kryvyj Rih. Statistics on accidents and work-related diseases, the comparative analysis of frequency of injuries with loss of working days, the causes of accidents, the seniority of employees diagnosed with work-related diseases have been represented in the article. The investment policy of the enterprises performing the main directions of organization of the occupational safety and health, the international auditor's report on compliance of this activity with requirements of international standard OHSAS 18001: 2007 "Occupational Health and Safety Assessment Scheme", control system of occupational health and safety management system at the enterprises of "ArcelorMittal" have been analyzed here too.

Key words: social responsibility, occupational safety and health, international standard, an accident, work-related disease.

Надійшла до редколегії 15.01.2017

Розділ III

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО.

УДК 351.35.078.3

Вітвіцький Сергій Сергійович,
доктор юридичних наук, доцент
(Донецький юридичний інститут МВС України)

ПУБЛІЧНА ІНФОРМАЦІЯ В КОНТЕКСТІ КОНТРОЛЮ ГРОМАДЯН ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ДЕРЖАВИ

Статтю присвячено дослідженню проблем доступу до публічної інформації в контексті контролю громадян за діяльністю держави. З'ясовано, що можливість доступу громадян до публічної інформації щодо діяльності органів влади виступає одним із головних засобів здійснення контролю громадян за діяльністю владних структур. Важливе місце у зазначених процесах займають засоби масової інформації.

Ключові слова: громадянське суспільство, державні органи, засоби масової інформації, демократична держава, публічна інформація, доступ до публічної інформації, контроль громадян за діяльністю держави, інформаційне законодавство, безпідставна відмова у наданні інформації, інформаційна культура.

В умовах розвитку інформаційного суспільства власне інформація є не просто економічним, політичним і соціальним ресурсом, а й тим фактором, який визначає національну безпеку. Доступ до будь-якої інформації у сфері діяльності органів державної влади здатний ефективно вплинути на корупційну ситуацію в державі, яка нині набуває загрозливих масштабів для національної безпеки. У свою чергу, доступ до публічної інформації може сприяти відкритому та прозорому обговоренню всіх існуючих проблем через діалог між владою та громадянським суспільством.

Зазначена проблематика актуалізується зростанням недовіри громадян до органів державної влади і необхідністю кардинального переходу від закритості всіх гілок влади до відкритості, гласності та прозорості в їхній діяльності. Тому дослідження, пов'язані з юридичним аспектом публічної інформації, мають зараз особливу значимість, тим більше, якщо ця проблема пов'язана з правами людини, які на сучасному етапі державотворення України не лише займають привілейоване становище у формуванні правової, соціальної держави та громадянського суспільства, а й визначаються як чинник стратегії сталого розвитку держави та суспільства.

На сьогоднішній день та в найближчій перспективі питання доступу до публічної інформації матиме переважно глобальний характер. Ця обставина додатково підвищує вагомість зазначеної проблематики та вказує на її як теоретичне, так і практичне значення.

Проблематику доступу до публічної інформації активно досліджують як зарубіжні, так і вітчизняні вчені, а саме: Є. Алексєєва, О. Андрійко, В. Андрушко, А. Антопольський, О. Бандурка, Ю. Барабаш, А. Буханевич, Т. Бухтатий, В. Гаращук, І. Гнибіденко, Р. Головенко, О. Головій, С. Денисюк, О. Задков, В. Євдоченко, А. Колот, Д. Котляр, С. Лапін, О. Литвиненко, О. Лісіцина, Л. Наливайко, О. Нестеренко, О. Новікова, О. Олійник, І. Павлов, В. Паламарчук, О. Помазуєв, І. Саліхов, Т. Слінько, С. Тарадай, Т. Тімербаєв, І. Фурман, Л. Хочь, В. Чубарук, Т. Шевченко, Е. Шеріл, С. Янішевський, О. Ярмонова та ін. Проте в межах юридичної науки ще не склалося одностайного та науково обґрунтованого підходу щодо доступу до публічної інформації, адже навіть прийняття нових законодавчих актів у зазначеній сфері залишило невирішеними низку теоретичних та практичних питань.

Громадський контроль розглядається як спроба подолання закритості структур, які створюють найбільшу загрозу правам особистості [1, с. 7]. Сформувати громадянське суспільство неможливо без розробки і застосування механізму контролю за органами держави. Наголосимо, що саме обмін інформацією — це добре випробований засіб зміцнення довіри громадян до спроможності державних органів ефективно і продуктивно керувати своєю країною [2, с. 261]. Вільний доступ громадян до інформації є необхідним атрибутом сучасної демократії, тому інформація, створювана державними органами у всіх сферах і на всіх рівнях, повинна бути доступною для населення, а будь-які офіційні заборони на такий доступ повинні належним чином обґрунтовуватися і стосуватися якомога меншої частини цієї інформації [3, с. 5]. Отже, доступ до публічної інформації та контроль за діяльністю державних органів можна визначити як взаємообумовлені, взаємопов'язані та взаємодоповнюючі процеси у розвитку громадянського суспільства, становленні правової держави, особливо в умовах світової глобалізації та євроінтеграції, розвитку інформаційного суспільства в Україні.

У праві демократичного суспільства важливо мати основу, яка забезпечувала б налагодження зворотних зв'язків між системою інститутів громадянського суспільства та державними органами. Засоби масової інформації є дієвим каналом інформування суспільства про діяльність влади, а також інформування влади і суспільства про життя суспільства та його реакції на дії влади [4, с. 3]. Зауважимо, що засоби масової інформації у демократичному суспільстві та правовій державі повинні брати активну участь у державному будівництві, надавати позитивний вплив на суспільство [5, с. 414]. Забезпечення представникам засобів масової інформації та громадськості права на доступ до офіційних документів та права бути присутніми на засіданнях органів влади є гарантією політичної свободи, а також стимулює громадян до виконання обов'язків [6, с. 3].

Для ефективного вирішення проблеми ініціювання розвитку громадянського суспільства неможливо обійтися без правового забезпечення відкритого доступу до інформації. Ще в перші роки незалежності України були закладені правові основи розвитку вітчизняного інформаційного законодавства. У 1992 році прийняті Закони України «Про інформацію» від 2 жовтня [7] та «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» від 16 листопада [8], згодом прийнято Закони України «Про науково-технічну інформацію» від 25 червня 1993 року [9]; «Про телебачення і радіомовлення» від 21 грудня 1993 року [10]; «Про інформаційні агентства» від 28 лютого 1995 року [11]; «Про рекламу» від 3 липня 1996 року [12], «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» від 23 вересня 1997 року [13], «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» [14]. До того ж розвиток вітчизняного інформаційного законодавства постійно доповнюється підзаконними нормативними актами [15; 16; 17; 18; 19 та ін.], відповідно до яких держава створює умови для розбудови інформаційного суспільства в Україні. Разом з тим у досліджуваній сфері все ж таки спосте-

рігається недостатня нормативна забезпеченість, колізійність правових приписів та невідповідність деяких норм права сучасному розвитку суспільства. Одним із можливих варіантів усунення вказаних недоліків інформаційного законодавства стане прийняття Інформаційного кодексу України.

Безпосередня участь громадян у контролі за діяльністю органів державної влади, тотальна боротьба з корупцією неможлива без реалізації права громадян на отримання інформації [20]. У цьому контексті необхідно зауважити, що Україна як правова держава проголосила право особи на вільне збирання, зберігання, використання і поширення інформації також і на конституційному рівні (ч. 2 ст. 34) [21]. Основний Закон, крім безпосереднього закріплення права на інформацію, містить значну кількість норм, які можна розглядати як окремі аспекти правового регулювання зазначеного права (ст. 17, 31, 32, 34, 50, 92 Конституції України тощо). Необхідним також на конституційному рівні видається закріпити поняття «свобода масової інформації», оскільки саме представники засобів масової інформації своєю діяльністю забезпечують доступ громадян до необхідної інформації, у тому числі і щодо роботи органів держави та прийнятих ними рішень.

Безумовно, більшість демократичних країн у своєму національному законодавстві про доступ до інформації виходять із загальновизнаних міжнародних принципів права та міжнародних стандартів. Таку основу, і в Україні також, створюють Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року [22], Міжнародний Пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року [23], Європейська Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 04 листопада 1950 року [24] та ряд інших міжнародних документів. Перераховані міжнародні акти є фундаментальними для удосконалення українського законодавства, яке регулює реалізацію права людини та громадянина на доступ до публічної інформації.

На сучасному етапі розвитку українського законодавства у сфері доступу до публічної інформації можливість отримання останньої полегшується наявністю Закону України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 року [25], який спрямований на удосконалення принципів взаємовідносин держави та громадянина. Закон позитивно впливає на публічну владу, покладаючи на неї обов'язок надавати інформацію, створювати відповідні умови для можливості реалізації права на інформацію, а також встановлює правові підстави та умови, лише за наявності яких це право може бути обмежено [26, с. 35].

Однією з головних новел Закону, у порівнянні з чинними раніше нормами інформаційного законодавства та зокрема Закону України «Про інформацію» (у новій редакції), є те, що у ньому вперше регламентовано визначення терміну «публічна інформація»: публічна інформація — це відображена та задокументована будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформація, що була отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених Законом «Про доступ до публічної інформації».

Необхідно підкреслити, що Законом України «Про доступ до публічної інформації» також спрощено процедури подання запитів і терміни отримання відповідей на них. Постановою Кабінету Міністрів України «Питання виконання Закону України «Про доступ до публічної інформації» в Секретаріаті Кабінету Міністрів України, центральних та місцевих органах виконавчої влади» від 25 травня 2011 року передбачено максимально спрощену процедуру подання запиту поштою, електронною поштою, телефоном чи факсом [27]. Так, з більше ніж 30 тисяч громадян, які звернулися із запитом до органів публічної влади, половина скористалася електронною поштою [28, с. 46].

З часу набуття чинності Законом України «Про доступ до публічної інформації», за даними Інституту масової інформації, у 20 разів зросла кількість інформаційних запитів

від представників засобів масової інформації, які раніше надсилали запити відповідно до Закону України «Про інформацію» [29, с. 280]

Таким чином, на рівні юридичного забезпечення в Україні фактично сформовано максимально спрощену процедуру доступу до публічної інформації, яка здебільшого відповідає європейським стандартам; визначено механізм її реалізації, встановлено інформаційним законодавством види контролю, у тому числі і громадський, що є значною перевагою та здобутком формування інформаційного демократичного суспільства в Україні.

Поза тим, не дивлячись на всі досягнення удосконаленого інформаційного законодавства, у процесі реалізації Закону України «Про доступ до публічної інформації» на практиці виникає чимало труднощів: організаційно-правових, матеріальних, кадрових тощо [30, с. 172].

Практика свідчить, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування фактично безпідставно відмовляють у наданні інформації, відносячи її до інформації з обмеженим доступом, неправомірно застосовуються грифи обмеження доступу до інформації ДСК «для службового користування» тощо [31, с. 115].

У наш час інформаційного суспільства та демократичного розвитку держави основною метою правового регулювання в інформаційній сфері є гарантування прав та свобод людини. Нагальним завданням є забезпечення дотримання чинного законодавства у сфері публічної інформації.

Після проведеного аналізу права на доступ до публічної інформації в контексті контролю громадян за діяльністю держави необхідно зазначити наступне.

1. Можливість доступу громадян до публічної інформації щодо діяльності органів влади виступає одним із головних засобів здійснення контролю за діяльністю владних структур. На сучасному етапі, незважаючи на наявні позитивні тенденції, практично докорінне оновлення законодавства про доступ до публічної інформації, проблема забезпечення законності і реалізації прав громадянина продовжує залишатися однією з найбільш актуальних у сфері юридичної науки.

2. Сьогодні державно-правове регулювання доступу до публічної інформації в Україні не ґрунтується на чітко вибудованій науковій концепції і тому має цілий ряд вагомих недоліків, насамперед тому, що воно не передбачає ідею створення єдиного інформаційного комплексу. Розвиток наукових досліджень із нових сучасних позицій теоретичної розробки у сфері прав громадянина на публічну інформацію сприятимуть практичному вирішенню багатьох правових проблем.

3. Контроль громадян за діяльністю держави та доступ громадян до публічної інформації є взаємообумовленими, взаємопов'язаними та взаємодоповнюючими процесами в розвитку громадянського суспільства, становленні правової держави, особливо в умовах світової глобалізації та євроінтеграції. За нинішніх умов інформаційного розвитку українського суспільства, в аспекті забезпечення доступу громадян до публічної інформації важливим суб'єктом є представники засобів масової інформації. Незалежні засоби масової інформації є неодмінною умовою формування громадянського суспільства та правової держави.

4. Правову основу інформаційного напряму діяльності держави складають основоположні нормативно-правові акти інформаційного законодавства: Конституція України, закони, підзаконні нормативні акти та основоположні міжнародні документи, які весь час доповнюються та удосконалюються згідно з вимогами часу. Прийняття Закону України «Про доступ до публічної інформації» стало важливим кроком для законодавчого урегулювання права на інформацію та в забезпеченні прозорості і відкритості у діяльності органів державної влади, який, за оцінкою вітчизняних та зарубіжних експертів, переважно відповідає загальновизнаним світовим та європейським стандартам. Для формування розви-

неної системи надання достовірної публічної інформації недостатньо тільки нормативно встановлених правил, потрібно забезпечити їхню реалізацію і виконання. Необхідне вдосконалення механізму правового доступу до публічної інформації.

5. Актуальними залишаються питання формування інформаційної культури серед представників влади, настання їхньої юридичної відповідальності за невиконання своїх прямих обов'язків у сфері надання інформації.

У контексті проведеного аналізу важливим видається запозичення зарубіжної практики надання громадянам публічної інформації в аспекті проведення останніми контролю за діяльністю органів державної влади.

Список використаних джерел

1. Контроль за соблюдением прав человека в закрытых учреждениях России : Сборник статей / [Ред.-сост. Л. Н. Виноградова]. — М. : Фолио, 2006. — 238 с.

2. Національні та міжнародні механізми фінансування громадянського суспільства. Міжнародні заходи зміцнення довіри між державою та громадянським суспільством. — К. : Фенікс, 2011. — 336 с.

3. Тимербаев Т. А. Конституционное право граждан Российской Федерации на доступ к информации (региональный аспект): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Тимербаев Тимурбек Афтахович. — Уфа, 2006. — 219 с.

4. Алхутова Г. А. Средства массовой информации в Российской Федерации: конституционно-правовые основы деятельности: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Алхутова Галина Алексеевна. — М., 2002. — 151 с.

5. Наливайко Л. Р. Державний лад України: теоретико-правова модель : монографія / Л. Р. Наливайко. — Х. : Право, 2009. — 600 с.

6. Нестеренко О. В. Право на доступ до інформації в Україні: конституційно-правовий аспект: дис... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Нестеренко Оксана В'ячеславівна. — Х., 2008. — 20 с.

7. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 48. — Ст. 650.

8. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні : Закон України від 16 листопада 1992 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 1. — Ст. 1.

9. Про науково-технічну інформацію : Закон України від 25 червня 1993 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 33. — Ст. 345.

10. Про телебачення і радіомовлення : Закон України від 21 грудня 1993 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 10. — Ст. 43.

11. Про інформаційні агентства : Закон України від 28 лютого 1995 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 13. — Ст. 83.

12. Про рекламу : Закон України від 3 липня 1996 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 39. — Ст. 181.

13. Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів : Закон України від 23 вересня 1997 р. (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 50. — Ст. 302.

14. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки : Закон України від 09 січня 2007 року // Відомості Верховної Ради України. — 2007. — № 12. — Ст. 102.

15. Про Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади : Постанова Кабінет Міністрів України від 04 січня 2002 року // Офіційний вісник України. — 2002. — № 2. — С. 234. — Ст. 57.

16. Про парламентські слухання «Суспільство, засоби масової інформації, влада: свобода слова та цензура в Україні» : Постанова Верховної Ради України від 24 жовтня 2002 року // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 46. — Ст. 351.

17. Про Рекомендації парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні : Постанова Верховної Ради України від 01 грудня 2005 року // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 15. — Ст. 131.

18. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : Постанова Кабінет Міністрів України від 03 листопада 2010 року // Офіційний вісник України. — 2010. — № 84. — С. 36. — Ст. 2945.

19. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 року // Урядовий кур'єр. — 2013. — № 105.

20. Лутковська В. Відсутність діалогу з громадянським суспільством у питаннях доступу до публічної інформації — це виклик органам державної влади [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.ombudsman.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3576:2014-03-25-12-31-25&catid=14:2010-12-07-14-4426&Itemid=75.

21. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» від 21 лютого 2014 р. // Офіційний вісник. — 2014. — № 19. — Ст. 583).

22. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року // Офіційний вісник України. — 2008. — № 93. — Ст. 3103.

23. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043

24. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року // Урядовий кур'єр. — 2010. — № 215.

25. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13 січня 2011 року // Відомості Верховної Ради України. — 2011. — № 32. — Ст. 314.

26. Науково-практичний коментар до Закону України «Про доступ до публічної інформації» / [Р. Головенко та ін. ; заг. ред.: Д. Котляр]. — К. : [б. в.], 2012. — 336 с.

27. Питання виконання Закону України «Про доступ до публічної інформації» в Секретаріаті Кабінету Міністрів України, центральних та місцевих органах виконавчої влади : Постанова Кабінету Міністрів України від 25 травня 2011 року // Урядовий кур'єр. — 2011. — № 102.

28. Абетка з доступу до публічної інформації: навчально-методичний посібник / За ред. Д. М. Слизьконіс, В. В. Тарана; автори-укладачі: Р. В. Балабан та ін. — К. : Центр Політичних Студій та Аналітики, 2012. — 88 с.

29. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2013 році : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. — К. : НІСД, 2013. — 576 с.

30. Садовська А. Л. Посилення гарантій права на доступ до публічної інформації в системі комунікацій між державою та громадянами / А. Л. Садовська // Актуальні проблеми державного управління. — 2013. — № 2. — С. 169-177.

31. Демократичні засади організації і функціонування вищих органів державної влади України : монографія / [Ю. Г. Барабаш, І. І. Дахова, О. П. Євсєєв та ін.] ; за заг. ред. Ю. Г. Барабаша. — Х. : Право, 2013. — 272 с.

Витвицкий Сергей Сергеевич,
доктор юридических наук, доцент
(Донецкий юридический институт МВД Украины)

ПУБЛИЧНАЯ ИНФОРМАЦИЯ В КОНТЕКСТЕ КОНТРОЛЯ ГРАЖДАН ЗА ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ ГОСУДАРСТВА

Статья посвящена исследованию проблем доступа к публичной информации в контексте контроля граждан за деятельностью государства. Выяснено, что возможность доступа граждан к публичной информации о деятельности органов власти выступает одним из главных средств осуществления контроля граждан за деятельностью властных структур.

Ключевые слова: гражданское общество, государственные органы, средства массовой информации, демократическое правовое государство, публичная информация, доступ к публичной информации, контроль граждан за деятельностью государства, информационное законодательство, безосновательный отказ в предоставлении информации, информационная культура.

Sergey Vitvitsky,
doctor of legal sciences
(Donetsk law Institute of the MIA of Ukraine)

PUBLIC INFORMATION IN THE CONTEXT OF PUBLIC CONTROL ACTIVITIES OF STATE

The article is devoted to the study of problems of access to public information in the context of citizens' control over the activities of the state. It was found out that the possibility of citizens' access to public information about the activities of government bodies is one of the main means of exercising citizens' control over the activities of power structures. An important place, in the designated processes, is occupied by the mass media. In the context of this, the issues of forming an information culture among the representatives of power remain topical. The need to improve the mechanism of legal access to public information was noted.

Key words : civil society, state bodies, mass media, democratic and rule-of-law state, public information, access to public information, citizens' control over state activity, information legislation, groundless refusal to provide information, information culture.

Надійшла до редколегії 15.01.2017

УДК 336.1: 351.713

Поляков Олександр Петрович,
магістр права
(Університет Державної фіскальної служби України)

УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АСПЕКТІ СПРАВЛІННЯ ТУРИСТИЧНОГО ЗБОРУ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто сутність правового регулювання туристичного збору в Україні, розкрито суперечності у системі оподаткування туристичної галузі, проаналізовано значення розвинутої туристичної інфраструктури для економіки держави, запропоновано окремі напрями вдосконалення оподаткування туристичним збором в Україні. Доведено можливість підвищення фіскального потенціалу туристичного збору, його здатність впливати на розвиток як окремих регіонів, так і країни в цілому.

Ключові слова: *правове регулювання, податкова політика, податкові агенти, туристичний збір, оподаткування, детінізація, туристичний бізнес.*

Постановка проблеми. Рівень розвитку туристичної галузі у будь-якій державі демонструє ступінь культурної свідомості її громадян, повагу населення до історичної спадщини та бажання долучити до неї якомога більшу кількість туристів з усього світу. Доступність та комфортність туристичної інфраструктури багато в чому залежить від обґрунтованого податкового менеджменту, раціонального оподаткування об'єктів туристичної галузі та ефективного використання коштів, які надходять від справляння туристичного збору. Маючи можливість поширювати здобутки своєї історії та культури серед світової спільноти та володіючи значним туристичним потенціалом, Україна не на належному рівні використовує наявні ресурси. Обумовлюється це, у тому числі, і відсутністю налагодженого податкового механізму в туристичній галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематикою дослідження та вдосконалення туристичного збору займалися такі вчені, як І. А. Нестерова, Я. М. Казюк, Н. В. Фоменко; геопросторові аспекти ринку туристичних послуг вивчала О. О. Любіцева; висвітленням управлінських механізмів займався С. В. Мельниченко; зарубіжний досвід аналізував Ю. В. Міщенко. Однак не повністю опрацьованим залишаються питання усунення прогалин у правовому регулюванні туризму, удосконалення фіскального значення туристичного збору та підвищення попиту на туристичні послуги серед світової спільноти.

Метою статті є аналіз оподаткування туризму в Україні, дослідження основних проблем та правових колізій регулювання туристичної галузі, визначення шляхів їх вирішення, пропозиції щодо детінізації туристичного бізнесу та збільшення попиту на туристичні послуги.

Виклад основного матеріалу. Усю множинність платежів, які застосовуються в туристичній галузі, можна об'єднати у декілька груп:

1) податки та збори, які мають загальний характер і застосовуються не тільки до туристичної, а й до інших галузей економіки;

2) спеціалізовані туристичні збори, які перш за все мають відновлювальний характер і виступають компенсацією за користування туристичною інфраструктурою та культурними благами певного регіону, а кошти від справляння таких податків та зборів використовуються на розвиток та благоустрій відповідних пам'яток та територій;

3) необґрунтовані спеціальні податки, які не мають відновлювального призначення і не виправдано збільшують вартість туристичних послуг [1].

Основним платежем у сфері туризму України є туристичний збір, який замінив собою застарілі курортний та готельний збори. Однак назвати його рентабельним та фінансово значущим з ряду причин остаточно не можна. Це пов'язано з тим, що у першу чергу існує неузгодженість з приводу визначення платників даного платежу. Так, стаття 268 ПКУ визначає платниками даного збору громадян України, іноземців, а також осіб без громадянства, які прибувають на територію адміністративно-територіальної одиниці, на якій діє рішення сільської, селищної, міської ради або ради об'єднаної територіальної громади про встановлення туристичного збору [2].

На противагу даному визначенню, Закон України «Про туризм» містить визначення поняття «турист», під яким розуміється особа, яка здійснює подорож по Україні або до іншої країни з не забороненою законом країни перебування метою на термін від 24 годин до одного року без здійснення будь-якої оплачуваної діяльності та із зобов'язанням залишити країну або місце перебування в зазначений термін [3]. Зазначена неузгодженість дозволяє нам визнати платниками саме осіб, що підпадають під поняття «турист», що міститься в спеціальному нормативно-правовому акті. Таким чином автоматично зникнуть протиріччя щодо оподаткування родичів чи близьких осіб, які гостюють в інших регіонах, або осіб, що знаходяться у відрядженні, студентів тощо.

Ще однією новацією туристичного збору, на нашу думку, має стати чітке законодавче закріплення цільового використання отриманих від туристичного збору коштів, а саме на розвиток туристичної інфраструктури шляхом створення цільових туристичних фондів в межах спеціального фонду місцевих бюджетів. Це дозволить подолати невдоволення податкових агентів, якими виступають адміністрації готелів, кемпінгів тощо з приводу складності нарахування даного платежу та запобігти суперечностям власне з самими туристами, які будуть мати можливість наочно бачити результати від обкладання даним збором.

Наразі закон змушує податкових агентів проводити кропітку роботу з обрахування даного збору, включення його у квитанцію та оформлення особистих справ стосовно кожного випадку застосування податкової пільги для підтвердження її правомірності, ще і в доволі короткі терміни (щоквартально). Крім того, дане нововведення дасть можливість присікти безпідставне введення туристичного збору, адже, на відміну від курортного збору, туристичний збір можуть запроваджувати ради будь-яких сіл, селищ чи міст, у тому числі й зовсім позбавлені туристичного попиту, зловживаючи таким чином бюджетними коштами.

Нестабільність законодавства, у тому числі і податкового, також становить одну із актуальних проблем туристичного бізнесу, яка проявляється у ризиковості капіталовкладень у дану галузь і невпевненості в її рентабельності. Дієвим інструментом для вирішення даних завдань може стати цілком доречно введення тимчасових податкових канікул для новостворених готелів, туристичних баз відпочинку, мотелів тощо. Звільнення від сплати туристичного збору навіть на рік може сприяти фінансовому зміцненню таких закладів, збільшенню їхньої клієнтської бази, закріпленню авторитету та іміджу серед туристичної спільноти. Як зазначає Н. В. Фоменко, важливо розуміти, що приваблива для інвестицій і розвинута туристична галузь сприяє пом'якшенню регіональних диспропорцій, економіч-

ному зростанню відсталих районів, ефективно впливає на зайнятість, перешкоджає масовому виїзду в міста сільського населення, а також є джерелом отримання іноземної валюти, що позитивно впливає на стан платіжного балансу країни [4].

Підвищенню рентабельності туристичної галузі може сприяти встановлення чіткої взаємозалежності між матеріальним забезпеченням відповідної історичної чи культурної пам'ятки та її туристичною привабливістю для іноземного туриста. Так, кошти необхідно витратити перш за все на позиціонування і рекламно-інформаційну підтримку місць, які знаходяться поблизу інфраструктурних об'єктів, зручних транспортних розв'язок чи великих міст. Особливу увагу потрібно зосередити на покращенні матеріально-технічної бази місць розташування таких пам'яток. Також необхідно звернути увагу на рівень державного регулювання туристичної галузі.

Постановою КМУ «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 10 вересня 2014 р. № 442 ліквідовано Державне агентство з питань туризму та курортів, яке діяло у складі Міністерства інфраструктури, а його повноваження передані Міністерству економічного розвитку та торгівлі, у складі якого функціонує Департамент туризму та курортів [5]. На нашу думку, дана реорганізація є не досить вдалою, оскільки, по-перше, наявне дублювання повноважень між міністерствами, а по-друге, сама природа відносин, що виникають у туристичній галузі, ближча до сфери регулювання саме Міністерства інфраструктури, яке також реалізує державну політику у сферах транспорту, використання повітряного простору України, дорожнього господарства, надання послуг поштового зв'язку тощо. Дані сфери надзвичайно важливі для розвитку туризму і в комплексі здатні підвищити попит та доступність історичних пам'яток та архітектурних об'єктів шляхом налагодження транспортного та інформаційного доступу до них. Також існують пропозиції щодо удосконалення бази оподаткування туристичного збору, яка на сьогодні спирається на вартість проживання у відповідного податкового агента. Так, прив'язка сплати даного платежу до певного відсотку мінімальної заробітної плати, який залежатиме від статусності місць тимчасового розміщення (готелю, мотелю тощо), може присікти спекуляції та не виправдане завищення цін на проживання [1].

На думку І. А. Нестерової, одним із дієвих механізмів виведення туристичного бізнесу з тіньового сектору є створення спеціальних підрозділів туристичної міліції, до повноважень якої входили б організація безпеки туристів, контроль за проведенням екскурсій та відстеження поселення туристів у осіб, які не мають відповідного договору з місцевими радами [6]. Проте дану пропозицію навряд чи можна вважати раціональною, оскільки це тільки збільшить корупційну складову, а витрати на утримання даного підрозділу будуть покладені на плечі населення додатковим тягарем. Тому єдиним можливим варіантом удосконалення туристичного збору є збільшення особистої зацікавленості туристів та податкових агентів у розвитку туристичної інфраструктури і чіткому відстежуванні надходжень від даного платежу.

З іншого боку, Я. М. Казюк пропонує у рішеннях місцевих рад щодо встановлення туристичного збору визначати перелік податкових агентів, у тому числі і при співпраці з квартирно-посередницькими організаціями визначати перелік приватних осіб, яким надано право розміщувати у себе туристів, із зазначенням кількості закріплених за ними ліжок-місць, а також розраховувати середній рівень цін за проживання [7, с. 388]. Зазначена пропозиція цілком здатна вплинути на вихід туристичного бізнесу з тіньового сектору та запобігти спекуляціям цінової політики на даному ринку. Можливо, місцевій владі потрібно запровадити видачу приватним особам свідоцтв платника туристичного збору, які будуть гарантією якості послуг, їхньої безпечності, відповідності номерів санітарним, пожежним та іншим нормам. Даний крок має стимулювати потенційних платників, які здійснюють свою діяльність у тіньовому секторі, бути зацікавленими в отриманні таких документів за-

для реклами та демонстрації надійності своїх послуг. Самі ж туристи будуть упевнені в належній відповідальності таких осіб перед владою та будуть мати гарантії якісного сервісу та безпечного проживання.

Висновки. Отже, виважена податкова політика є одним із найважливіших кроків до залучення інвестицій у туристичну галузь України та зростанню її привабливості на міжнародному рівні. Основними завданнями влади мають стати: покращення матеріально-технічної бази туристичної інфраструктури, детінізація туристичного бізнесу та закріплення цільового використання коштів, отриманих від справляння туристичного збору. Спрямувавши відповідний фінансовий і людський ресурс на модернізацію туристичної галузі та інфраструктурних об'єктів і володіючи такою самобутньою і неповторною культурою, Україна здатна перетворитися на туристичний центр Європи і ділитися надбаннями своєї історичної спадщини з усім світом.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Подальші дослідження порушеної нами в даній статті проблеми стосуватимуться вивчення та аналізу зарубіжного досвіду з питань особливостей правового регулювання туристичного збору, розробки комплексних заходів щодо його застосування. Саме долучення до світових традицій використання можливостей туристичної сфери буде сприяти зростанню позитивного іміджу України.

Список використаних джерел

1. Хартонюк Ю. Туристичний збір // Науковий блог Національного університету «Острозька академія». — 2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://naub.oa.edu.ua/2013/turystychnyj-zbir/>.
2. Податковий кодекс України: Кодекс України, Закон в редакції від 02.12.2010 р. №2755-VI: із змінами та доповненнями станом на 01.08.2016 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
3. Про туризм: Закон України в редакції від 15.09.1995 р. № 324/95-ВР: із змінами та доповненнями станом на 11.02.2015 р. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80>.
4. Фоменко Н. В. Рекреаційні ресурси та курортологія — К. : Центр навчальної літератури. — 2007. — 312 с.
5. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: Постанова КМУ від 10 вересня 2014р. №442 [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/442-2014-п>.
6. Нестерова І. А. До проблем протидії тіньовим проявам у сфері туристичного бізнесу в Україні [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.pdaa.edu.ua/np/pdf4/38.pdf>.
7. Казюк Я. М. Сучасний стан та шляхи вдосконалення механізмів надходжень місцевих податків і зборів / Я. М. Казюк // Теорія та практика державного управління. — 2012. — Вип. №3. — С. 382-390.

Поляков Александр Петрович,
магістр права
(Університет Государственной фискальной службы Украины)

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ АДМИНИСТРАТИВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В АСПЕКТЕ ВЗЫМАНИЯ ТУРИСТИЧЕСКОГО СБОРА В УКРАИНЕ

В статье рассмотрена сущность правового регулирования туристического сбора в Украине, раскрыты противоречия в системе налогообложения туристической отрасли, акцентировано внимание на

значении развитой туристической инфраструктуры для экономики государства, предложены отдельные направления совершенствования налогообложения туристическим сбором в Украине. Доказана возможность повышения фискального потенциала туристического сбора, его способность влиять на развитие как отдельных регионов, так и страны в целом.

Ключевые слова: правовое регулирование, налоговая политика, налоговые агенты, туристический сбор, налогообложение, денационализация, туристический бизнес.

Poliakov Alexandr,
master of laws,
(University of State Fiscal Service of Ukraine)

PUBLIC ADMINISTRATION IMPROVEMENT IN THE ASPECT OF TOURIST TAX COLLECTION IN UKRAINE

The article deals with the essence of legal regulation of tourist tax in Ukraine, contradictions in the tax system of the tourism industry are revealed, the importance of a developed tourist infrastructure for the economy of the state is analyzed, and some ways of taxation purposes improvement in Ukraine are suggested. The possibility of increasing the fiscal capacity of tourist tax, its ability to influence the development of individual regions and the country as a whole is proved.

Key words: regulation, tax policy, tax agents, tourist tax, taxation, legalization, tourism.

Надійшла до редколегії 15.01.2017

УДК [343.983:004.94]:343.618(045)

Тернов Сергій Олексійович,
кандидат технічних наук,
старший науковий співробітник
*(Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського)*

Бескровний Олексій Іванович,
кандидат технічних наук, доцент
*(Донецький юридичний інститут
МВС України)*

ЗАСТОСУВАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ МОДЕЛЮВАННЯ ВІЗУАЛЬНОГО ПРОСТОРУ ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНОЇ СИТУАЦІЇ

У роботі запропоновано алгоритми моделювання дорожньо-транспортних ситуацій при обмеженій оглядовості. Використання алгоритмів дозволить дослідити різні варіанти дорожньо-транспортної ситуації, відтворити обстановку й умови події, а також виконати розрахунок кількісних та якісних характеристик моделюваної візуальної ситуації. Гнучкість пропонує алгоритмів дозволить розширювати, у разі потреби, коло вирішуваних завдань і забезпечить їх універсальність. Отримані результати є основою для подальших досліджень з метою створення математичного забезпечення автоматизованого моделювання візуального простору дорожньо-транспортних ситуацій із використанням наочних зображень.

Ключові слова: *дорожньо-транспортна ситуація, оглядовість транспортного засобу, візуальний простір, плоска геометрична модель, алгоритми моделювання, функція стратегії.*

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема моделювання дорожньо-транспортної ситуації (сукупність подій, що розвиваються на дорозі, обумовлених взаємодією водія та інших учасників руху в певних просторово-часових межах) при обмеженій оглядовості [1, с. 10] з позиції різних спостерігачів розглядається науковцями як під час проведення автотехнічних експертиз, так і в процесі організації дорожнього руху та оцінці його безпеки [2, с. 37; 3, с. 53; 4, с. 107–136]. У рамках проблеми розглядається можливість отримання плоскої графічної картини дорожньо-транспортної ситуації на основі ортогонального креслення, аксонометричного або іншого метрично визначеного зображення машини, дороги, придорожніми інженерними спорудами, насадженнями та іншими об'єктами. Плоска графічна картина повинна бути метрично визначеною, без обмеження кутів зору оператора транспортного засобу, оборотна в ортогональне креслення, яка точно передає величину і співвідношення площин, кутів і лінійних параметрів її елементів, універсальною щодо різних вимог оглядовості, не вимагати високої кваліфікації і значних витрат при її створенні. Крім цього, необхідно передбачити можливість автоматизації за допомогою сучасних інформаційних технологій процесів побудови та реконструкції, а також дозволи-

ти здійснити кількісну та якісну оцінку оглядових властивостей різних моделей машин на будь-якій стадії аналізу дорожньо-транспортної ситуації. Отримано аналітичні вирази та алгоритми визначення параметрів плоскої моделі візуального простору в залежності від характеру конфігурації, розмірів і просторової орієнтації заданої множини об'єктів, а також напрямки головного променя зору оператора транспортного засобу [5, с. 11–35, 53–67, 84–93; 6, с. 47–50; 7, с. 9–11; 8, с. 4–8].

Мета статті. Завданням даної роботи є розробка алгоритмів моделювання візуального простору дорожньо-транспортних ситуацій при обмеженій оглядовості з метою дослідження різних варіантів дорожньо-транспортної ситуації, відтворення обстановки і умови події, а також отримання кількісних та якісних характеристик модельованої візуальної ситуації.

Викладання основного матеріалу. Моделювання візуального простору дорожньо-транспортної ситуації є процес отримання інформації про стан візуального комфорту оператора, що знаходиться в робочому положенні щодо заданої візуальної ситуації при виконанні певного технологічного процесу або маневру. До візуальної ситуації відносять предметний простір, що оточує оператора в межах функціональної зони системи «людина — машина». Сюди включають елементи поста управління і конструктивні елементи транспортного засобу, контури візуальних перешкод, траєкторії руху транспортного засобу, розміщення об'єктів спостереження і т.п. Множина описаних елементів і становитиме сукупність вхідної інформації процесу моделювання візуального простору дорожньо-транспортної ситуації. Кожен з елементів вхідної інформації пропонується описувати множиною перетинів, кожне з яких описується сукупністю просторових координат характерних точок. Математичну модель множини елементів вхідної інформації (ЕВІ) можна представити формулою:

$$\{ EBI_i \} = \{ K_i, \{ BM_{ik} \}, NB_{ik} \},$$

де K_i — кількість перетинів, що описують i -ий елемент візуального простору;

BM_{ik} — множина параметрів, що характеризують просторове положення K -го перетину i -го елемента;

NB_{ik} — кількість характерних точок K -го перетину i -го елемента.

У результаті перетворення вхідної інформації формується вихідна інформація, що являє собою тривимірну модель візуального простору дорожньо-транспортної ситуації. Множину елементів вихідної інформації складають об'єкти відкритого і закритого полів зору оператора, зони розміщення об'єктів спостереження і візуальних перешкод, а також значення параметрів, що характеризують ступінь огляду заданих об'єктів спостереження. Математична модель множини елементів вихідної інформації візуального простору (ВІВІП) має такий вигляд:

$$\{ BIBP_i \} = \{ KBC_i, \{ XYZB_i \}, BP, BC, CTB, VM \},$$

де KBC_i — кількість характерних точок i -го елемента;

$\{ XYZB_i \}$ — множина значень просторових координат характерних точок шуканого об'єкта;

BP — трикутна матриця ліній плоских перетинів розмірності $KBC_i \times KBC_i$;

BC — матриця перетинів, розмірність якої залежить від кількості плоских перетинів і кількості характерних точок, які їх описують;

CTB — функція приналежності;

VM — перевірка тесту видимості досліджуваного контура.

Елементи матриці BP приймають значення:

$$\{BP_{ij}\} = \begin{cases} 0, & \text{якщо лінія між характерними точками } i \text{ і } j \text{ відсутня;} \\ 1, & \text{якщо характерні точки } i \text{ і } j \text{ з'єднує видиме ребро;} \\ -1, & \text{якщо характерні точки } i \text{ і } j \text{ з'єднує невидиме ребро.} \end{cases}$$

Рядки матриці BC містять інформацію про характерні точки плоских перетинів елементів візуального простору. Елементи матриці BC приймають значення:

$$\{BC_{ij}\} = \begin{cases} 0, & j - \text{а характерна точка належить } i - \text{ому ребру;} \\ 1, & j - \text{а характерна точка не належить } i - \text{ому ребру.} \end{cases}$$

Функція CTB виконує перевірку тесту приналежності досліджуваного об'єкта спостереження заданому візуальному об'єму тривимірного простору. Процедура перевірки полягає у визначенні приналежності характерних точок контуру об'єкта спостереження візуальним об'ємом. Умова приналежності характерної точки з координатами візуальному об'єму має вигляд:

$$\text{Sgn}(A_n x_{ijk} + B_n y_{ijk} + C_n z_{ijk} + D_n) = P_n,$$

де $n = \overline{1, N}$; N — кількість площин, що утворюють візуальний об'єм;

A_n, B_n, C_n — коефіцієнти рівняння n -ої візуальної площини;

P_n — ознака позитивних напівпросторів площин досліджуваного візуального об'єму.

Результатом роботи CTB є булева змінна, що набуває значення "істина" (видно) або "неправда" (не видно).

При перевірці тесту видимості VM виконується розрахунок просторових координат точок перетину ліній досліджуваного об'єкта спостереження з гранями візуального об'єму. Отримані точки перетину фіксують, а потім виділяють видиму частину об'єкта спостереження. Після перевірки тесту видимості заповнюється вектор-рядок огляду розглянутого контуру.

Набором обмежень (НО) моделювання візуального простору є регламенти чинних міжнародних і національних стандартів, галузеві нормативні документи та інше.

У процесі моделювання візуального простору дорожньо-транспортної ситуації фундаментально бере участь плоска геометрична модель (ПГМ), конструювання якої ведеться на наочних зображеннях. Створення геометричної моделі як найбільш наочної і зрозумілої інженерно-технічним працівникам, які не мають спеціальної математичної підготовки, не є самоціллю. Вона повинна бути підпорядкована цілям обчислювального процесу. Цикл обчислювального процесу (об'єкт — алгоритм — програмне забезпечення — алгоритм) визначає характер моделі, яка повинна при цьому зберігати свою наочність як основну перевагу перед іншими моделями. У якості відображень вторинної моделі використовуються проєкції плоского моделювання оглядовості транспортних засобів.

Для забезпечення формування елементів вихідної інформації і побудови плоскої геометричної моделі використовується математичне забезпечення рішення комплексу задач (МЗРКЗ), пов'язаних з описом функціональних відносин елементів візуального простору і їх плоского відображення, управління формою і положенням об'єктів візуального простору, опису елементів вторинної моделі і її взаємозв'язок з оригіналом, розрахунку кількісних і якісних характеристик модельованої візуальної ситуації. Розрахунок кількісних та якісних характеристик модельованої візуальної ситуації здійснюють на основі сферичної картини огляду, що є базою плоского моделювання оглядовості транспортних засобів. Функція визначення кількісних і якісних характеристик оглядовості має вигляд:

$$OBK = \frac{\text{sgn}(1-2n)}{10(n-m)} \left[\sum_{i=1}^{n1} OTO_i + \sum_{i=1}^{n2} (\arccos L_i^{\wedge} \setminus \arccos L_i) + \sum_{i=1}^{n3} (\arccos \sqrt{S_i^{\wedge}} \setminus \arccos \sqrt{S_i}) + \sum_{i=1}^{n4} \sum_{j=1}^{Ki} A_{ij}^{\wedge} \setminus A_{ij} \right] + n - m,$$

- де n – кількість об'єктів спостереження;
 m – кількість об'єктів закритого поля зору;
 i – номер об'єкта спостереження;
 j – номер елемента i -го об'єкта спостереження;
 K_i – кількість елементів i -го об'єкта спостереження;
 A^{\wedge} – сферична проекція об'єкта A ;
 OTO – коефіцієнт огляду точкового об'єкта спостереження;

$$OTO_i = \begin{cases} 0, & i - \text{ий точковий об'єкт знаходиться у закритому полі зору оператора;} \\ 1, & i - \text{ий точковий об'єкт знаходиться у відкритому полі зору оператора;} \end{cases}$$

$n1, n2, n3, n4$ — кількість об'єктів спостереження в залежності від їх цільового призначення (точкові, лінійні, кутові, плоскі відповідно), що знаходяться повністю або частково у відкритому полі зору оператора транспортного засобу;

$$L = \frac{x_i x_{i+1} + y_i y_{i+1} + z_i z_{i+1}}{\sqrt{x_i^2 + y_i^2 + z_i^2} \sqrt{x_{i+1}^2 + y_{i+1}^2 + z_{i+1}^2}};$$

$$S = \frac{\sin q_i \sin(q_i - u_i)}{\sin u_i};$$

$$q_i = \frac{u_i + u_{i+1} + u_{i+2}}{2};$$

u_i — сферичний кут;

$$n1+n2+n3+n4 = n-m.$$

Моделювання візуального простору дорожньо-транспортної ситуації ведеться оператором за пультом монітора комп'ютера в інтерактивному режимі. Програмні засоби організації діалогу виконують обробку переривань від пристроїв зворотного зв'язку і організацію відповідної реакції обчислювального комплексу за допомогою передачі управління необхідним функціональним блокам прикладного програмного забезпечення, а також передбачають виконання всіх графічних і обчислювальних операцій для розв'язання задач моделювання візуального простору. Програми організації діалогу також відтворюють на екрані дисплея текстові і цифрові повідомлення, які коментують хід обчислювального процесу, і містять прикладні програми коригування оперативних даних. Це дає можливість втручатися в хід обчислювального процесу і отримувати рішення, що відповідають заданим вимогам. Функцію стратегії алгоритму моделювання візуального простору дорожньо-транспортної ситуації (ФСМВП) можна представити у вигляді:

$$\text{ФСМВП} = \text{ЕВІ} \rightarrow \left[\text{МЗРКЗ} \rightarrow \text{ПГМ} \right] \rightarrow \text{НО} \rightarrow \text{ВІВП}.$$

Крім того, рішення задач на кожному етапі може виконуватися і в автоматичному режимі без участі людини на проміжних етапах. Перелік вихідних параметрів у цьому випадку визначається користувачем перед початком обчислювального процесу.

Висновки і пропозиції. Застосування пропонованих алгоритмів використання засобів інтерактивних комп'ютерних технологій дозволить дослідити різні варіанти дорожньо-транспортної ситуації, відтворити обстановку й умови події, а також отримати кількісні та якісні характеристики модельованої візуальної ситуації. Гнучкість пропонованих алгоритмів дозволить розширювати при необхідності коло вирішуваних завдань і забезпечить їх універсальність.

Список використаних джерел

1. Правила дорожнього руху України: відповідає офіційному тексту. — К. : УкрСПЕЦВИДАВ, 2016. — 64 с.
2. Решетніков Є. Б. Дослідження безпеки руху на нерегульованих перехрестях при обмеженій оглядовості / Є. Б. Решетніков, Д. В. Овсієнко // Восточно-європейський журнал передових технологій. — 2012. — № 3 (56). Том 2. — С. 36–39.
3. Решетніков Є. Б. Безпека руху на нерегульованих перехрестях при обмеженій оглядовості / Є. Б. Решетніков // Вестник ХНАДУ. — 2010. — Вып. 50. — С. 52–56.
4. Туренко А. М. Автотехнічна експертиза. Дослідження обставин ДТП : підручник для вищих навчальних закладів / А. М. Туренко, В. І. Клименко, О. В. Сараєв, С. В. Данець. — Харків : ХНАДУ, 2013. — 320 с.
5. Кавун Ю. М. Геометрия визуального пространства / Ю. М. Кавун. — Донецк : ГНТБ, 1994. — 102 с.
6. Тернов С. А. Моделирование дорожно-транспортных ситуаций на наглядных изображениях / Матеріали наукової конференції викладачів академії за підсумками наукової роботи у 2008–2009 рр. (Донецьк, 20-21 квітня 2010 р.) // Міністерство освіти і науки України, Донецька академія автомобільного транспорту. — Донецьк : ДААТ, 2010. — С. 46–51.
7. Тернов С. О. Автоматизація процесів плоского моделювання дорожньо-транспортних ситуацій / С. О. Тернов, М. І. Загороднов // Вісник Донецької академії автомобільного транспорту. — Донецьк : ДААТ. — 2012. — № 4. — С. 8–12.
8. Тернов С. А. Автоматизоване моделювання засобів забезпечення візуальною інформацією / С. А. Тернов, О. І. Бескровний, В. В. Фортуна // Науч. тр. SWorld. — Вып. 1(42). Т. 3. — Иваново : Научный мир, 2016. — С. 4–9.

Тернов Сергей Алексеевич,

кандидат технических наук, старший научный сотрудник
(Донецкий национальный университет экономики и торговли
имени Михаила Туган-Барановского)

Бескровный Алексей Иванович,

кандидат технических наук, доцент
(Донецкий юридический институт МВД Украины)

ПРИМЕНЕНИЕ ИНТЕРАКТИВНЫХ КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОЦЕССЕ МОДЕЛИРОВАНИЯ ВИЗУАЛЬНОГО ПРОСТРАНСТВА ДОРОЖНО-ТРАНСПОРТНОЙ СИТУАЦИИ

В работе предложены алгоритмы моделирования визуального пространства дорожно-транспортных ситуаций с ограниченной обзорностью. Применение алгоритмов позволит исследовать различные варианты дорожно-транспортной ситуации, воссоздать обстановку и условия события, а также

выполнить расчет количественных и качественных характеристик моделируемой визуальной ситуации. Гибкость предлагаемых алгоритмов позволит расширять при необходимости круг решаемых задач и обеспечить их универсальность.

Полученные результаты являются основой для дальнейших исследований с целью создания математического обеспечения автоматизированного моделирования визуального пространства дорожно-транспортных ситуаций с использованием наглядных изображений.

Ключевые слова: дорожно-транспортная ситуация, обзорность транспортного средства, визуальное пространство, плоская геометрическая модель, алгоритм моделирования, функция стратегии.

Ternov Sergiy,

candidate of technical sciences

(Donetsk national university of economics and trade

Mykhailo Tugan-Baranowski)

Beskrovnyi Oleksii,

candidate of technical sciences

(Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs)

USING INTERACTIVE COMPUTER TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF VISUAL SPACE TRAFFIC SITUATIONS SIMULATION

The problem of modeling a traffic situation (a set of events developed on the road due to the interaction of the driver and other road users in certain spatial-temporal limits) with limited visibility from the perspective of different observers is regarded by scientists as during autotechnical expertise, and the organization of road traffic and evaluation of its safety. The possibility of flat graphic picture of traffic situation based on orthogonal drawings, axonometric or other specified metrically car image, road, roadside engineering, plantations and other objects is considered as part of the problem. The flat graphic pattern must be metrically determined, without limiting the angles of the operator of the vehicle reverse in orthogonal drawings that accurately conveys the value and value areas, corners and linear parameters of its elements, universal concerning different visibility requirements without requiring high skills and substantial costs in its creation. In addition, there should be given the possibility of automation by means of modern information technology processes of construction and reconstruction, and allowed to make quantitative and qualitative assessment survey properties of different models of cars at any stage of the analysis of traffic situations.

To ensure the formation of flat geometric model elements, definition of numerical characteristics of visual space and analysis of different traffic situation models complex mathematical software solution to problems associated with the description of the functional relationship of visual elements and space of flat display, control the shape and position of of visual space objects, describing elements of the secondary model and its relationship with the original calculation of quantitative and qualitative characteristics of the simulated visual situation was used. Calculation of the quantitative and qualitative characteristics of the simulated visual situation was based on a spherical pattern, which is the base plane simulation visibility of vehicles. Subject area surrounding the operator in the functional areas of the system "man-vehicle" is included to the visual situation. These items include office management and structural elements of the vehicle contours of visual interference, the trajectory of the vehicle, the placement of surveillance, etc.

The paper presents the visual space simulation algorithms of road situations with limited visibility to investigate different options of traffic situations, recreating conditions and terms of events and obtaining quantitative and qualitative characteristics of the simulated visual situation.

The use of algorithms proposed for the use of interactive computer technologies will explore various options for a traffic situation recreate the situation and conditions of the event, and get quantitative and qualitative characteristics of visual simulated situation. The flexibility of the proposed algorithms will expand as necessary range of tasks and ensure their universality.

Key words: road-traffic situation, the vehicle visibility, visual space, flat geometric model, modeling, algorithm, strategies function.

Надійшла до редколегії 15.01.2017

УДК 342.95

Чишко Катерина Олександрівна,
кандидат юридичних наук
(Харківський національний університет внутрішніх справ)

ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ ПУБЛІЧНИХ ДЕЛІКТІВ, ОБ'ЄКТОМ ПОСЯГАННЯ ЯКИХ Є ГРОМАДСЬКИЙ ПОРЯДОК І ГРОМАДСЬКА БЕЗПЕКА

У статті розглянуто юридичні склади адміністративних деліктів і злочинів, об'єктом посягання яких є громадський порядок і громадська безпека, визначено загальні ознаки, за якими відрізняють адміністративні правопорушення від кримінальних. На основі аналізу норм адміністративного та кримінального законодавства запропоновано критерії відмежування адміністративних правопорушень у сфері забезпечення громадського порядку та громадської безпеки від однорідних кримінальних правопорушень.

Ключові слова: кваліфікація адміністративного правопорушення, кримінальна кваліфікація, відмежування, юридичний склад, громадський порядок, громадська безпека.

Постановка проблеми. Проводячи кваліфікацію того чи іншого адміністративного правопорушення у сфері забезпечення громадського порядку та громадської безпеки, необхідно звертати увагу на те, що в кримінальному законодавстві існують норми статей, які, на перший погляд, є ідентичними. Склад правопорушення та злочину у такому випадку дуже схожий між собою, тому існує ризик неправильно кваліфікувати діяння. Окрім того, перелік критеріїв та ознак, за якими слід відрізнити адміністративні правопорушення у сфері забезпечення громадського порядку та громадської безпеки від однорідних кримінальних правопорушень не сформований, що тільки підвищує актуальність даного питання.

Стан дослідження. Питання кваліфікації адміністративних правопорушень, у тому числі щодо розмежування адміністративних проступків і злочинів, досліджували: А. І. Берлач, О. І. Белікова, Г. К. Голубєва, Т. О. Гуржій, Є. В. Кириленко, Л. В. Коваль, В. К. Колпаков, О. М. Миколенко, О. В. Остапенко, О. Ю. Салманова, О. Ф. Шишов та інші. Проте відмежуванню адміністративних правопорушень у сфері забезпечення громадського порядку та громадської безпеки від однорідних кримінальних правопорушень не було приділено достатньої уваги.

Метою статті є визначення критеріїв розмежування юридичних складів адміністративних проступків від кримінальних правопорушень, об'єктом посягання яких є громадських порядок і громадська безпека.

Виклад основного матеріалу. Розмежування даних правопорушень на адміністративні та кримінальні проводиться на підставі різних ознак і аналізу норм Загальних частин КУпАП (ст. 2 і 9) та КК України (ст. 3 і 11). Згідно із ст. 11 КУпАП, злочин – це передбачене КК України «суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину». «Не є злочином дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі» [1]. Першою загальною відмінністю, яку ми

можемо виокремити на основі проведеного нами дослідження, є те, що діяння можуть кваліфікуватися як злочини виключно, якщо вони передбачені нормами Особливої частини КК України (ст. 3). Адміністративні правопорушення закріплені не тільки в Особливій частині КУпАП, хоча саме в ній міститься найбільший їх перелік, існують й інші нормативно-правові акти, наприклад Митний кодекс України.

У самих поняттях адміністративного правопорушення та злочину закладені набори ознак, якими характеризуються ці явища. Адміністративному проступку притаманні наступні ознаки: суспільна шкідливість, протиправність, винність і адміністративна караність, злочину – суспільна небезпечність, він передбачений виключно кримінальним законодавством, винність, суб'єктом злочину може бути фізична осудна особа, юридичні особи не несуть кримінальної відповідальності. Зміст суспільної небезпечності полягає у тому, що діяння може заподіяти «кому-небудь щось неприємне, якесть нещастя» [2], воно несе реальну небезпеку оточуючим або можливість її створення, загрожує їх фізичному стану (здоров'ю та життю).

Суспільно шкідливим визнається діяння, яке здатне завдати суспільству шкоду або збитки, незначну (у порівнянні зі злочином) шкоду здоров'ю, негативно вплинути на когось або щось.

За злочини й адміністративні проступки передбачено різні види відповідальності (адміністративне стягнення та кримінальне покарання), різна й мета їх застосування. Адміністративне стягнення застосовується до правопорушника у першу чергу як виховний засіб, з метою вплинути на особу, змінити її поведінку, щоб правопорушник почав дотримуватися законів України, поважав правила співжиття. Мета досягається за допомогою засобів – адміністративних стягнень. Це дає можливість запобігти вчиненню нових правопорушень правопорушником та іншими особами. У КК України в ст. 50 визначено, що покарання – це захід примусу, який «застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого» [1]. Метою покарання не може бути завдання фізичних страждань, приниження людської гідності. Як і застосування адміністративного стягнення, покаранню притаманний виховний характер: виправити засуджених і запобігти вчиненню нових злочинів будь-якою особою.

При розмежуванні злочину та адміністративного проступку у процесі здійснення кваліфікації протиправного діяння слід пам'ятати про так званій «пріоритет кримінальної відповідальності», суть якого закріплена у ч. 2 ст. 9 КУпАП: адміністративна відповідальність «настає, якщо ці порушення за своїм характером не тягнуть за собою відповідно до закону кримінальної відповідальності» [3]. В. К. Колпаков зауважує, що «такий підхід законодавця зумовлений наявністю випадків, коли відмежування злочину від адміністративного проступку ускладнено» [4, с. 34]. З 14 глави КУпАП можна виділити 5 таких проступків, вони передбачені статтями 173, 173-1, 173-2, 175 та 184 КУпАП.

У першому випадку складнощі можуть виникати при кваліфікації діяння за ст. 173 («Дрібне хуліганство») КУпАП та ст. 296 («Хуліганство») КК України, вони мають спільний об'єкт посягання – громадський порядок. Пленум Верховного Суду України у п. 3 Постанови «Про судову практику у справах про хуліганство» зазначає: «При вирішенні питання про відмежування кримінально караного хуліганства від дрібного слід виходити з того, що відповідно до ч. 1 ст. 296 КК хуліганство – це умисне грубе порушення громадського порядку, скоєне через явно виражену неповагу до суспільства, яке супроводжується особливою зухвалістю або винятковим цинізмом. Якщо таке порушення не супроводжувалось особливою зухвалістю або винятковим цинізмом, його необхідно кваліфікувати як дрібне хуліганство за ст. 173 Кодексу України про адміністративні правопорушення». Ще однією відмінністю є те, що кваліфікуючою ознакою адміністративного хуліганства є його

вчинення в громадському місці, а для кримінального – це не є обов'язковим. Про це говориться в Узагальненні Верховного суду України щодо розгляду судами кримінальних справ про хуліганство: «...наявність у діях особи ознаки хуліганства законом не пов'язано з його вчиненням лише в громадських місцях. Вважається, що громадський порядок може бути порушений в окремії квартирі чи кімнаті, в безлюдному місці, у будь-який час доби, за відсутності сторонніх осіб, тобто в присутності лише потерпілого» [5]. Категорія «грубе» є оціночною й на законодавчому рівні не визначена. Правильно було б вважати грубим порушенням громадського порядку дії, спрямовані на дестабілізацію порядку в суспільстві, які не охоплюються ст. 173 КУпАП та іншими статтями адміністративного та кримінального законодавства.

При розмежуванні дрібного хуліганства від хуліганства слід урахувати, що предметний зміст оціночної категорії «грубе» порушення громадського порядку «залежить від конкретних обставин вчинення винним діяння. Такими закон визначає лише дії, якими спричинено істотну шкоду громадському порядку. Грубість порушення громадського порядку слід визначати з урахуванням характеру вчинених хуліганських дій, їх наслідків, місця й тривалості їх учинення, кількості потерпілих від зазначених дій, їхнього віку, стану здоров'я, істотності порушення їхніх інтересів або інтересів підприємств, установ, організацій. Особа, яка вчиняє хуліганські дії, грубо нехтує правилами поведінки в суспільстві [5]. Під діями, які порушують громадський порядок у грубій формі, слід розуміти виключно такі, що «спричинили істотну шкоду особистим чи суспільним інтересам і відрізнялись особливою зухвалістю або винятковим цинізмом. Зміст грубого порушення громадського порядку слід визначати з урахуванням характеру хуліганських дій, їх наслідків, місця і тривалості їх учинення, кількості потерпілих, їх віку, стану здоров'я, суттєвості порушення їх інтересів або інтересів підприємств, установ, організацій. Аналіз цих обставин ураховується і при з'ясуванні наявності особливої зухвалості або виняткового цинізму, що є основними і обов'язковими показниками грубого порушення громадського порядку. Для кваліфікації вчиненого хуліганства за ч. 1 ст. 296 КК України достатньо наявності в діях винної особи однієї з цих ознак – особливої зухвалості або виняткового цинізму» [6].

Можемо припустити, що, використовуючи формулювання «грубе порушення громадського порядку», законодавець мав на меті посилити відмінність хуліганства–злочину від адміністративно караного хуліганства, що передбачає настання саме істотної шкоди, що повністю виключається в ст. 173 КУпАП. Тому при відмежуванні адміністративно караного хуліганства від злочину необхідно встановити: наявність і розмір шкоди, що настала внаслідок протиправних дій особи, та чи супроводжувались такі дії особливою зухвалістю (винятковим цинізмом).

Дрібне хуліганство не може здійснюватися з особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом. Верховний суд України роз'яснює, що «за ознакою особливої зухвалості хуліганством може бути визнано таке грубе порушення громадського порядку, яке супроводжувалось, наприклад, насильством із завданням потерпілій особі побоїв або заподіянням тілесних ушкоджень, знущанням над нею, знищенням чи пошкодженням майна, зривом масового заходу, тимчасовим припиненням нормальної діяльності установи, підприємства чи організації, руху громадського транспорту тощо, або таке, яке особа тривалий час уперто не припиняла. Хуліганством, яке супроводжувалось винятковим цинізмом, можуть бути визнані дії, поєднані з демонстративною зневагою до загальноприйнятих норм моралі, наприклад, проявом безсоромності чи грубої непристойності, знущанням над хворим, дитиною, особою похилого віку або такою, яка перебувала у безпорадному стані, та ін.» [5].

Кваліфікуючи діяння як хуліганство-злочин, треба враховувати обстановку, у якій воно безпосередньо було скоєне (для визначення ступеня суспільної небезпеки такого діяння). До обстановки можна віднести час, місце та інші умови, які супроводжують зазначені діяння. Наприклад, порушення громадського порядку, яке носить тривалий характер,

неправильно кваліфікувати як дрібне хуліганство, оскільки шкода від таких дій зростає пропорційно до збільшення тривалості вчинення хуліганства. Щодо безпосередньо обстановки вчинення кримінально караного хуліганства, тут теж є свої особливості. Наприклад, не слід кваліфікувати як дрібне хуліганство дії, спрямовані на порушення громадського порядку під час проведення різного роду масових заходів з огляду на те, що такі обставини вимагають від кожної особи належної, правомірної поведінки, дотримання правил культури та інших норм поведіння в суспільстві, норм моралі та умов спільного існування. У сукупності з вищенаведеними ознаками треба враховувати й наслідки вчиненого діяння та особу винного. Повторюваність (систематичність) учинення хуліганських дій дає підставу кваліфікувати їх як кримінально каране діяння.

Розглянемо наступну ситуацію: громадянин, знаходячись у стані алкогольного сп'яніння, почав чіплятися до дівчини, яка поверталася додому через парк. На її ввічливі вимоги дати їй спокій громадянин не реагував, а коли вона підвищеним тоном останній раз наполегливо повторила своє прохання, він (несильно) вдарив її по обличчю. Такі дії громадянина слід кваліфікувати за ч. 1 ст. 296 КК України. Дрібним хуліганством вважались би діяння громадянина, якщо він би відреагував на вимоги дівчини й не застосував фізичну силу.

Ознака явної неповаги до суспільства характеризує як об'єктивну сторону злочину, так і суб'єктивну. Вона проявляється у безпринципних діях правопорушника, які завдають шкоду інтересам суспільства та держави шляхом порушення громадського порядку, тобто тих правил, які склалися в суспільстві. Правопорушник може мати завищену самооцінку, вважати себе кращим інших, робити, що заманеться, навіть якщо така поведінка не є доречною чи загальноприйнятною. Отже, дрібне хуліганство відрізняється від хуліганства наступними ознаками: таке діяння не є грубим порушенням громадського порядку; не є суспільно небезпечним; не супроводжується явною неповагою до суспільства; вчиняється тільки в громадському місці (кваліфікуюча ознака); не є тривалим; при проведенні різномасових заходів подібні дії доречніше кваліфікувати як хуліганство-злочин.

Розрізняти ст. 173-1 (Поширювання неправдивих чуток) КУпАП і ст. 259 (Завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності) КК України необхідно у першу чергу за характером інформації, тобто буде відрізнятися засіб, за допомогою якого вчиняється правопорушення. У першому випадку особа не знає насправді, чи є така інформація достовірною чи ні, тому можна говорити про наявність вини у формі умислу або необережності. У другому випадку норма ст. 259 КК України конкретизує таку інформацію – це «повідомлення про підготовку вибуху, підпалу або інших дій, які загрожують загибеллю людей чи іншими тяжкими наслідками» [1]. Саме по собі кримінально каране діяння має наступні ознаки: «містить вигадані відомості про підготовку вибуху, підпалу або інших дій, які загрожують загибеллю людей чи іншими тяжкими наслідками, про стихійне чи інше загальне лихо (землетрус, викид радіоактивних речовин, наявність отруйних речовин у громадських місцях, які ставлять під загрозу життя та здоров'я громадян, епідемія тощо); характеризується правдоподібністю і може сприйнятися тими, кому воно адресовано, як реальна загроза безпеці; заявникові заздалегідь відомо про відсутність загрози безпеці в дійсності» [7, с. 154].

А суб'єктивна сторона буде характеризуватися виключно прямим умислом. Проаналізувавши дану кримінальну норму, можна зазначити, що повідомлення відбувається телефоном та адресоване органам влади (органам місцевого самоврядування, спеціальним і комунальним службам тощо). До так названих спеціальних служб відносяться служба пожежної охорони, поліції, аварійні служби і т. п. У такому контексті злочин необхідно відрізняти ще від одного адміністративного проступку, передбаченого ст. 183 КУпАП, як у попередньому випадку – за суттю та характером інформації.

Однорідними правопорушеннями також можна вважати порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, передбачених ст. 175 КУпАП і ст. 270 КК України. При розмежуванні зазначених правопорушень слід керуватися пунктами 4, 5 і 7 Постанови Пленуму Верховного суду України «Про судову практику в справах про знищення та пошкодження державного чи колективного майна шляхом підпалу або внаслідок порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки» від 02.07.1976 № 4. Так, «за ч. 1 ст. 220-1 ККУ кримінальна відповідальність настає за порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, якщо воно спричинило виникнення пожежі, якою заподіяно шкоду здоров'ю людей або майнову шкоду у великому розмірі. Порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, що не мало наслідків, передбачених ст. 220-1 ККУ, або будь-яких суспільно небезпечних наслідків, повинно тягти відповідальність за ст. 175 КУпАП». Поняття «шкода здоров'ю людей» необхідно розуміти як «заподіяння одній особі середньої тяжкості тілесного ушкодження або одній чи декільком – легкого тілесного ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я або короточасну втрату працездатності». А поняття «людські жертви» правомірно застосовувати у випадку загибелі принаймні однієї особи. Суб'єктивна сторона вказаного злочинного діяння характеризується необережною формою вини [8].

Схожі склади правопорушень мають ч. 1 ст. 184 КУпАП та статті 164, 166 ККУ. Забезпечення необхідних умов життя, навчання та виховання неповнолітніх дітей (передбачене ст. 184 КУпАП) покладається на обох батьків і не може здійснюватися без залучення відповідних коштів. Останні – один із засобів створення сприятливих умов для повноцінного розвитку дитини, а тому їх ненадання теж може кваліфікуватися як адміністративне правопорушення, передбачене ст. 184 КУпАП.

Статті КК України більш конкретизовані та передбачають відповідальність за: «злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів), а також злісне ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їх утриманні» (ст. 164); «злісне невиконання батьками, опікунами чи піклувальниками встановлених законом обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, що спричинило тяжкі наслідки» (ст. 166). Згідно з приміткою до ст. 164, злісне ухилення від сплати коштів на утримання дітей – це «будь-які діяння боржника, спрямовані на невиконання рішення суду (приховування доходів, зміна місця проживання чи місця роботи без повідомлення державному виконавцю тощо), які призвели до виникнення заборгованості із сплати таких коштів у розмірі, що сукупно складають суму виплат за шість місяців відповідних платежів» [1]. Виникнення заборгованості за такий період часу означає, що відповідні дії повинні бути довготривалими й мати систематичний характер, і в першу чергу залежати від волі особи, яка їх вчинює. А тому вимушене ухилення від сплати аліментів (наприклад, неможливість особи працювати через тяжку хворобу) не може кваліфікуватися за ст. 164 ККУ.

Ще однією ознакою об'єктивної стони злочину є тяжкі наслідки, що виникли через скоєне особою діяння, у складі суміжного адміністративного правопорушення такі наслідки відсутні.

Відрізнати адміністративний проступок, передбачений ст. 184 КУпАП, від кримінального правопорушення (ст. 166 КК України) у першу чергу необхідно за об'єктивними чинниками. Остання, виходячи зі змісту ст. 166 КК України, полягає у злісному невиконанні батьками, опікунами чи піклувальниками встановлених законом обов'язків по догляду за дитиною або за особою, стосовно якої встановлено опіку чи піклування. Самі по собі діяння можуть бути доволі різноманітні: це й необґрунтоване обмеження потерпілої особи у коштах, одязі, недбале ставлення до виховання дітей за умови, якщо можливості існують тощо.

Для кваліфікації діяння як злочину, а не адміністративного делікту, важливою ознакою є вчинення протягом значного проміжку часу, оскільки однією з необхідних умов для настання кримінальної відповідальності за зазначені дії є тяжкі наслідки через дії чи бездіяльність злочинця. Тут можна говорити й про ознаку системності подібних діянь. Підтвердженням може бути звернення уповноважених осіб (наприклад, органів опіки та піклування) з приводу неналежного виконання покладених на злочинця обов'язків. Зазначені ознаки й будуть підставою для визначення дії чи бездіяльності особи як злісної.

Поняття тяжких наслідків, які обов'язково повинні наступити через діяння правопорушника, є оціночним поняттям, а тому будуть визначатися у кожному випадку окремо. Проте немає сумнівів, що тяжкими наслідками буде, наприклад, смерть або каліцтво потерпілого, захворювання смертельно небезпечною хворобою і т.п. через діяння батьків чи опікунів (піклувальників). За зазначеними ознаками об'єктивної сторони (злісний характер і тяжкі наслідки) необхідно відрізнити вказаний злочин від адміністративного правопорушення, закріпленого у ст. 173-2 КУпАП.

Висновки. Помилкова кваліфікація правопорушень переважно виникає внаслідок існування «оціночних понять» у нормах статей адміністративного та кримінального законодавства та їх неправильного тлумачення. Помилкова кваліфікація правопорушення неодмінно призведе до незаконного притягнення особи до адміністративної або кримінальної відповідальності, порушення прав і основоположних свобод людини, порушення таких принципів юридичної відповідальності, як законність, доцільність, справедливість. Отже, необхідність використання таких критеріїв при проведенні кваліфікації адміністративних і кримінальних правопорушень, які мають схожі юридичні склади, не викликає сумнівів.

Список використаних джерел

1. Кримінальний Кодекс України: 05.04.2001, № 2341-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 2001. — № 25–26. — Ст.131, з наст. змінами. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
2. Академічний тлумачний словник української мови: в 11 т. / [ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін.]. — К. : Наукова думка, 1970 — 1980. — Т. 7., Т. 11 — К. : Наукова думка, 1976, 1980. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://sum.in.ua>.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення: від 07.12.1984, № 8074-10-ВР // Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР). — 1984. — Додаток до № 51. — Ст. 1122, 1123, з наст. змінами. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/stru/paran60#n60>.
4. Колпаков В. К. Адміністративна відповідальність (адміністративно-деліктне право): навчальний посібник / В. К. Колпаков. — К. : Юрінком Інтер, 2008 — 256 с.
5. Розгляд судами кримінальних справ про хуліганство: Узагальнення Верховного суду України (узагальнення підготовлене суддею Верховного Суду України Ю. М. Кармазіним та науковим консультантом управління вивчення та узагальнення судової практики О. Г. Литвишко). [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsen.nsf/0/F5833DE7E88EA4ECC2257293002E063B?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=F5833DE7E88EA4ECC2257293002E063B&Count=500&>.
6. Практика розгляду судом кримінальних справ про хуліганство за 2012 рік: Узагальнення Ладижинського міського суду Вінницької області. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://lgm.vn.court.gov.ua/sud0211/analiz/33708/>.
7. Кириченко О. В. Кримінально-правова характеристика неправдивого повідомлення про загрозу громадській безпеці / О. В. Кириченко // Национальный юридический журнал: теория и практика. — 2014. — № 4 (8). — С. 152–157.

8. Постанова Пленуму Верховного суду України «Про судову практику в справах про знищення та пошкодження державного чи колективного майна шляхом підпалу або внаслідок порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки» від 02.07.1976 № 4 (у редакції від 03.03.2000). [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-76/conv>.

Чишко Катерина Александровна,
кандидат юридических наук
(Харьковский национальный университет внутренних дел)

ОСОБЕННОСТИ КВАЛИФИКАЦИИ ПУБЛИЧНЫХ ДЕЛИКТОВ, ОБЪЕКТОМ ПОСЯГАТЕЛЬСТВА КОТОРЫХ ЯВЛЯЮТСЯ ОБЩЕСТВЕННЫЙ ПОРЯДОК И ОБЩЕСТВЕННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ

В статье рассмотрены юридические составы административных деликтов и преступлений, объектом посягательства которых является общественный порядок и общественная безопасность, определены общие признаки, отличающие административные правонарушения от уголовных. На основе анализа норм административного и уголовного законодательства предложены критерии разграничения административных правонарушений в сфере обеспечения общественного порядка и общественной безопасности от однородных уголовных правонарушений.

Ключевые слова: квалификация административного правонарушения, уголовная квалификация, разграничение, юридический состав, общественный порядок, общественная безопасность.

Chyshko Katerina,
candidate of legal sciences
(Kharkiv National University of Internal Affairs)

FEATURES QUALIFICATION OF PUBLIC DELICTS WHICH ARE SUBJECT TO INFRINGEMENT OF PUBLIC ORDER AND PUBLIC SAFETY

The article stressed that the qualifying offense which is the object of attack public order and public safety is often necessary to pay attention to the fact that the administrative and criminal law standards are items which are seemingly identical, with improper delimitation of administrative offenses and crime is one of the reasons for improper training of administrative violations in the field of public order and public safety. That in turn will lead to illegal bringing persons to administrative or criminal liability, violation of human rights and fundamental freedoms, as well as violations of the principles of legal liability, as legality, expediency, justice. Given the importance of the issues mentioned in the article the administrative violations in the field of public order and public safety and legal structure similar to the criminal offense.

Disorderly conduct, unlike bullying, is not a gross violation of public order; not a socially dangerous; not accompanied by a clear disrespect for society; only committed in a public place (aggravating circumstances); not of a lasting nature.

However, during the events bullying appropriately classified as a crime.

Distinguish century. 173-1 of the Code of Ukraine on Administrative Offences and art. 259 of the Criminal Code of Ukraine should in essence and character information. Violation of fire safety legislation should be qualified as a crime only in the case of harm to human health or damage to property on a large scale.

Distinguished administrative offense under Art. 184 of the Code of Ukraine on Administrative Offences of criminal offense (art. 166 of the Criminal Code of Ukraine) in the first objective should be to the side. For classifying the act as a crime, not an administrative tort signs are important commission for a considerable period of time (systematic acts), as one of the necessary conditions of criminal responsibility for these actions have serious consequences because of acts or omissions of the perpetrator.

Key words: qualification of an administrative offense, criminal qualification, differentiation, legal structure, public order, public safety.

Надійшла до редколегії 15.01.2017

Розділ IV КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.9.01

Бесчастний Віктор Миколайович,
доктор наук з державного управління,
професор, заслужений юрист України
(*Донецький юридичний інститут МВС України*)

Назимко Єгор Сергійович,
доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник
(*Донецький юридичний інститут МВС України*)

Лосич Сергій Васильович,
кандидат юридичних наук
(*Донецький юридичний інститут МВС України*)

КРИМІНОЛОГІЧНІ ТЕОРІЇ: ЗАГАЛЬНЕ ПОНЯТТЯ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ НАПРЯМІВ

У запропонованій статті подано визначення кримінологічних термінів, які розроблялися вченими інституту та увійшли до «Української кримінологічної енциклопедії» (вийшла друком у 2017 році).

Терміни подано за принципом «від загального до окремого (часткового)». Виклад матеріалу розпочато з базового визначення кримінологічних теорій. Надалі розглядаються ті теорії протидії злочинності, які зараз відроджуються у вітчизняній науці, які викликають найбільший інтерес серед правників, учених та всіх, хто цікавиться питаннями протидії злочинності.

Ключові слова: кримінологія, теорії, злочинність, детермінанти, протидія, запобігання, нейтралізація.

Кримінологічні теорії — система наукових концепцій, поглядів та знань, що описують, пояснюють сутність та закономірності детермінації злочинності, характерні ознаки особи злочинця та факторів злочинності, визначають рекомендації щодо їх нейтралізації, а також формують науково-прикладні засади протидії злочинності.

Теологічні кримінологічні теорії. Основна ідея теологів полягає у тому, що злочинність — це прояв зла, а причиною злочину є відвернення людини від Бога, перебування під владою диявола.

Під злочинністю розуміють крайні прояви зла, посягання на вище Добро. Головною рисою особи злочинця виступає втілення (персоніфікація) зла. Окремі види злочинності (наприклад, насильницьку) пов'язують навіть із поклонінням демонічним культам.

Ідеї, що виробляються в рамках теологічного підходу до аналізу злочинності, досить складні. Деякі з них мають трансцендентний характер. У той же час вони відкривають нову грань буття, нову площину вивчення кримінологічних явищ. Вони можуть бути покладені в основу відповідних наукових гіпотез, мають колосальну світоглядну значимість.

Класичні кримінологічні теорії. З точки зору представників класичних кримінологічних шкіл (Беккарія, Бентам, Горварда, Лист, Фейербах та ін.) злочин є прямим наслідком свідомої поведінки людини, яка, володіючи повною свободою волі, здійснює вибір варіанта власної поведінки.

Людина, розуміючи значимість своєї поведінки, вступає у відносини з іншими людьми, має свободу вибору правомірної та протиправної поведінки. У рамках цієї теорії не приділяється належної уваги детермінації злочину та особі злочинця. Злочин розглядається як посягання на встановлену державою правову норму. Головним засобом впливу на злочинність є покарання за вчинений злочин, що розуміється як невідворотна та справедлива відповідь суспільства з метою виправлення і знешкодження злочинця.

У центрі уваги класиків перебуває факт вчинення злочину, а також проблеми співвідношення злочину та покарання. Одним із постулатів цього напряму є розуміння того, що людина наділена свободою волі в такій мірі, що може вибирати між добром і злом та розуміє наслідки свого вибору.

Представники класичних теорій при переоцінці можливостей покарання недостатньо уваги приділяли особистості злочинця, а також об'єктивним соціальним чинникам, які детермінують злочинність.

Багато ідей представників цього напряму відображено у чинному законодавстві про кримінальну відповідальність (перш за все це стосується поняття злочину, поняття та мети покарання).

Антропологічні кримінологічні теорії. З точки зору представників антропологічної школи кримінології (Ломброзо, Гарофало, Пінатель) злочинність обумовлюється антропологічними характеристиками людини, наявністю психічних хвороб та іншими психофізіологічними властивостями злочинної особистості.

У рамках антропологічної школи найбільш розповсюдженою є теорія природженого злочинця, основна ідея якої полягає у тому, що «природжений» злочинець відрізняється від інших людей рисами «виродження» («злочинець — це атавістична істота, яка відтворює у своїй особистості інстинкти первісного людства і нижчих тварин»). Ознаки «виродження» проявляються в численних «стигматах» (наприклад, «ненормальності» в анатомічній будові тіла тощо).

Ще одним напрямом цієї школи є теорія небезпечного стану особистості (Р. Гарофало, Ж. Пінатель), основна ідея якої полягає у тому, що в окремих випадках особа вчиняє злочин на ґрунті певного психічного стану, який обумовлює стан конфлікту з соціальними нормами. Зазвичай небезпечний стан є тимчасовим і відповідає внутрішній кризі, що змінюється емоційною байдужістю, після якої настає егоцентризм, а потім лабільність (нестійкість), яка може знову перерости в кризу. Небезпечний стан діагностують фахівці. При цьому важливу роль відіграє порівняння результатів дослідження особи з відомостями про ситуацію, у якій вона знаходиться. При оцінці ситуації враховують, зокрема, матеріальні умови, вплив з боку оточення, наявність психотравмуючих факторів тощо.

Соціологічні теорії. З точки зору соціологічних теорій злочинність є соціальною закономірністю, що неминуче веде до визнання її обумовленості соціальними явищами, процесами розвитку суспільства, які сприяють або перешкоджають існуванню злочинності.

Соціологічні теорії злочинності мають ряд напрямів.

Теорія багатofакторності (А. Кетле): основна ідея полягає у тому, що існування злочинності пояснюється наявністю сукупності факторів, до яких відносять дегуманізацію людських законів у результаті науково-технічного розвитку, індустріалізацію, конкуренцію, бідність, урбанізацію, фрустрацію, алкоголізм, етнічно-психологічну несумісність, почуття неповноцінності в результаті багатьох факторів.

Теорія соціальної дезорганізації (Е. Дюркгейм): основна ідея полягає у тому, що існування злочинності пояснюється впливом на особу соціальних факторів та існуючої соціальної реальності, до якої потрапляє особа після народження та до якої має підлаштувати своє буття з метою існування у соціумі.

Теорія конфлікту культур (Т. Селлін): основна ідея полягає у констатації взаємозв'язку культури суспільства і злочинності. Зміна культури — процес досить тривалий, тому й процес впливу на злочинність не може носити одномоментний характер. Практичні висновки з цієї теорії полягали у необхідності контролювати процеси еміграції, вживати заходів щодо зближення культур різних соціальних верств і груп, усувати елементи, що викликають їх протиріччя.

Теорія стигматизації (Г. Беккер, Е. Леметр): вважається, що у результаті засудження людини (особливо у разі призначення покарання у вигляді позбавлення волі), їй немов би ставиться ганебне «тавро» особи другого сорту, яка до того ж є небезпечною для суспільства. Таврування виявляється в негативному ставленні суспільства до засудженого, а також у внутрішньому засвоєнні людиною ролі злочинця. Особливе значення надається психологічній переорієнтації особи, що зазнала відчуження законослухняних громадян і зблизилась зі стилем життя інших злочинців.

Теорія диференційної асоціації (Г. Тард): існування злочинності пояснюється звиканням особи до злочинної поведінки під впливом психологічних механізмів навчання та наслідування. Теорія диференційованих асоціацій полягає в тому, що особа засвоює злочинну поведінку не через те, що має до цього схильність, а тому, що бачить більше прикладів суспільно небезпечної поведінки. Тож вона запозичує негативні моделі поведінки.

Віктимологічна теорія (Г. Гентиг): її прихильники вважають, що злочинна поведінка особи здебільшого зумовлюється поведінкою жертви, тобто саме вона здатна полегшувати виконання злочинного наміру або провокувати злочинця на його реалізацію. Якщо ж поведінка особи відповідає нормам моралі та встановленим у суспільстві правилам, злочинне зазіхання на ті чи інші суспільні відносини або зводиться до мінімуму, або взагалі унеможлиблюється та дозволяє уникнути небезпечних наслідків суспільно небезпечного діяння. Прихильниками віктимологічної теорії було розроблено спеціальний термін, який пояснює психологічні та інші особливості особи, її властивості, соціальну ситуацію та роль, які провокують, полегшують злочинну поведінку та впливають на імовірність стати жертвою злочину — віктимність.

Сучасне уявлення про причини та умови вчинення злочину є неоднозначними та скоріше являють сукупність вищезазначених кримінологічних теорій, однак провідною на сьогоднішній день є теорія багатofакторності, згідно з якою злочинність є неоднозначним, мінливим явищем, яке залежить від впливу комплексу факторів.

КРИМІНОЛОГІЯ АРХІТЕКТУРНА

Кримінологія архітектурна — кримінологічний напрям, прихильники якого основними детермінантами злочинності вважають особливості проєкції будівель та споруд, що формують просторове середовище для життя та діяльності особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння.

Думку про існування причинно-наслідкового зв'язку між зовнішнім виглядом та конструктивними особливостями будівлі та злочинами вперше було озвучено у 1978 р. у Вісбадені на Першому міжнародному симпозиумі з питань планування міського будівництва і зв'язку між архітектурою житлових районів та зростанням злочинності.

Проблема впливу архітектури на особу злочинця розглядалася з декількох позицій: по-перше, вважалося, що через достатньо незручне планування будівель існують місця, які приховані від людського ока, через що, опинившись у такому місці, людина стає ситуативно віктимною, і у разі замаху на вчинення відносно неї злочину буде позбавлена можливості просити про допомогу. По-друге, учені вважали, що зовнішній вигляд будівлі може негативно впливати на психіку людини. Зазначена думка є небезпідставною. На популярному сайті «Esotericnews» зазначається, що науковцями давно доведено, що форма будівлі здійснює певний вплив на психіку людини, так, наприклад, звичайні кубічні форми здатні здійснювати перерозподіл електромагнітних хвиль, а скло та бетон створюють ефект радіоекрана, відокремлюючи біополе людини від природних частот. Американський архітектор Луїс Генрі Саллівен вважав, що архітектура — це мистецтво, яке впливає на людину найбільш повільно, проте найбільш стійко.

Третьою причиною впливу архітектури на людину кримінологи вбачали в тому, що міська архітектура може порушувати систему соціального контролю.

З цього приводу сталою є думка про те, що архітектурний простір міста є невербальною, візуальною системою комунікації, як набір знаків та значень, які складаються та передаються його жителям і формують, за словами М. Фуко, «режим правди» [1, с. 94]. Таким чином, архітектура міста формує не тільки матеріальні оболонки для процесів життєдіяльності, а й «тексти» повідомлень, закодовані специфічною мовою форм, що дозволяють орієнтуватися в культурному просторі і закріплюють певні системи ідей і цінностей. Архітектура не просто відтворює соціальне середовище, але і конструює його завдяки своїй матеріальності, і в цьому виявляються її соціоконтрольні функції.

Найбільш широкого розвитку архітектурна кримінологія здобула в Нідерландах. Так, наприклад, нідерландськими вченими неодноразово проводилися експерименти щодо впливу на людину графіті, у ході яких було встановлено, що останнє може підштовхувати до злочинних діянь та посилювати негативні нахили. Учені вважають, що розписані графіті стіни здатні обумовлювати порушення визнаних норм суспільної моралі.

Ще одним поштовхом до розвитку архітектурної кримінології стала думка психологів про те, що візуальне середовище на лоні природи створює відчуття комфорту, сприяє релаксації — у такій обстановці людина стає добрішою. Навпаки, монотонне візуальне середовище травмує психіку, викликає агресію. У зв'язку із цим виникло нове екологічне спрямування — відеоєкологія (від латин. video — бачити, грец. οίκος і λόγος — екологія), у контексті якої почали розглядати архітектурну середу.

Ученими було встановлено існування так званого «гамогенного поля» — видимого поля, на якому або відсутні видимі елементи, або присутні в невеликій кількості. Такі поля є достатньо небезпечними для здоров'я в міському середовищі через підсвідомий вплив на психіку людини. Під час зустрічі з такими полями око людини починає працювати в тривалому режимі пошуку та не знаходить зорового елемента для фіксації погляду, що викликає втому, дратівливість, направляє у мозок дезінформацію та призводить до дезорієнтації у просторі [2, с. 344].

Цікавим є той факт, що перші ідеї співставлення зовнішнього вигляду архітектури та існування злочинності можна прослідкувати ще в романі Ф.М. Достоєвського «Злочин та покарання», у якому автор під час опису Петербурга того часу неодноразово звертає увагу читача на похмурість та «болісність» міста. Достоєвський описував вузькі, тісні вулиці, заселені ремісниками і жебраками, брудні двори-колодязі, у яких відбуваються трагедії.

Під час опису приміщення, у якому живе головний герой роману — Р. Розкольников, письменник звертає увагу на те, що кімната «...була крихітна, як клітка, кроків шість завдовжки, мала дуже жалюгідний вигляд зі своїми жовтенькими запиленими і всюди відсталими від стіни шпалерами, і до того ж низька, що більш високій людині ставало в ній моторошно...» [3]. Таким чином, образ Петербурга в романі Ф. М. Достоевського має безпосередній зв'язок з головною темою роману — злочинном. Саме атмосферою Петербурга письменник намагається пояснити злочинні нахили кожного героя роману.

Архітектурна кримінологія є послідовницею *кримінології клінічної*, адже її прихильники вбачають причини злочинності в особливостях психіки людини, впливу тих чи інших факторів на сприйняття нею оточуючого середовища та сучасних реалій.

Архітектурна кримінологія сьогодні широко розвивається в європейських країнах. Так, наприклад, у Німеччині було створено спеціальну робочу групу, яка займається проектуванням будівель, які є прийнятними для психіки людини.

В Україні архітектурна кримінологія тільки починає свій розвиток, про що свідчить нагальний інтерес представників різних галузей знань (соціології, психології, теорії архітектури, кримінології) до феномену архітектурної злочинності та протидії їй.

Список використаних джерел

1. Билько О. И. Социальный контроль в архитектурном пространстве современного города / О. И. Билько // Грані. — 2012. — № 1. — С. 92–94.
2. Балакина Л. А. Валеева Е. А. Архитектурная среда в контексте видеозекологии // Л. А. Балакина, Е. А. Валеева // Казанский медицинский журнал, 2005. — № 4. — С. 343–344.
3. Достоевский Ф. М. Преступление и наказание: роман в 6-ти частях с эпилогом. — М. : Эксмо, 2007. — 592 с. — (Русская классика).

КРИМІНОЛОГІЯ КЛІНІЧНА

Кримінологія клінічна — напрям кримінології, запроваджений наприкінці ХІХ ст. італійськими вченими Е. Феррі та Р. Гарофало, концепція якого полягає в існуванні гранично небезпечного стану злочинця, його біологічних особливостей, які є передумовою вчинення злочину. Прихильники клінічної кримінології вважають, що злочинець може бути підданий корекції через застосування до нього тих чи інших засобів медико-психологічного впливу.

Клінічна кримінологія як самостійний напрям теорії протидії злочинності розвивалася здебільшого представниками трьох наукових шкіл: італійської (Чезаре Ломброзо, Енріко Феррі, Рафаеле Гаррофало, Філіппе Граматика), французької (Жан Пінатель, Габріель де Тард) та австрійської (Зігмунд Фрейд).

Витоки клінічної кримінології беруть свій початок із праць італійського судового психіатра та кримінолога Чезаре Ломброзо, який увійшов в історію як автор теорії про біологічну схильність людини до вчинення злочинів. У своїй праці «Злочинна людина» вчений наполягав на тому, що за зовнішнім виглядом людини (її анатомічними особливостями) з високим ступенем вірогідності можна визначити не тільки той факт, чи має особа схильність до вчинення суспільно небезпечних діянь, а і які саме види злочинів їй притаманні.

Послідовник Чезаре Ломброзо, італійський кримінолог Енріко Феррі вважав, що у злочинного індивіда атавістичні, дегенеративні та патологічні аномалії або стигмати зустрічаються частіше, ніж у індивідів незлочинних тих же соціальних класів і того ж етнічного походження. Більша кількість аномалій, що характерні для злочинного типу, утворює

особисту схильність до злочину. Спираючись на праці представників італійської школи, Енріко Феррі зазначив, що коли мова йде про злочинний тип та про природженого злочинця, мається на увазі фізіопсихічна схильність до злочину, яка у деяких індивідів може і не призводити до злочинних дій, якщо вона утримується прийнятними умовами середовища, але яка, як тільки ці умови стануть неприйнятними, буде слугувати єдиним позитивним обумовленням антигуманної та антисоціальної діяльності злочинця [1, с. 35].

Інший послідовник Чезаре Ломброзо — Рафаеле Гарофало — розглядав злочинця як особу, позбавлену співчуття та чесності. Злочинець, на думку Рафаеле Гарофало, є соціально дезадаптованим, нездатним пристосуватися до нормального життя, що викликає в ньому потребу вчиняти злочин. Учений зазначав, що в той час, коли ще не доведено, що злочин є результатом психічних аномалій та сталих звичок або шкідливих для здоров'я умов, юристи не можуть стверджувати, що вищезазначені умови можуть стати причиною невизнання вини злочинця. Гарофало наполягав на тому, що має бути створена спеціальна комісія, яка встановлюватиме рівень суспільної небезпечності злочинця та призначатиме йому рівнозначне покарання.

Таким чином, на відміну від свого вчителя, Гарофало причину злочину вбачав не стільки у фізіологічних та анатомічних властивостях злочинця, скільки в його соціальній значимості та психологічній адаптованості до умов навколишнього середовища.

Ще один представник італійської школи клінічної кримінології — Філіппе Граматика — (як і більшість «кліністів») вбачав, що попередження та ресоціалізація злочинця має відбуватися тільки на індивідуальному рівні, адже причина вчинення злочину знаходиться на несвідомому рівні злочинця; це і була основна ідея вченого, яка будувалася на принципі соціального захисту.

Теорія італійських учених була піддана жорсткій критиці з боку представників французької школи кримінології в особі вченого Габріеля де Тарда, який у своїй праці «Злочинець та злочин» зазначив, що схильності характеру, які ведуть до злочину і навіть мають до нього призвести, не можуть бути пов'язані з однією і тією самою анатомічною ознакою, тому що злочин є результатом схрещення внутрішніх шляхів, які йдуть від найбільш протилежних точок [2, с. 56].

Габріель де Тард висловлював таку думку: якщо зайняти наукову позицію Ломброзо, то між безумством та злочином буде така ж різниця, як між красномовством і поезією. Злочинцем народжуються, а безумним стають потім.

Значний внесок у клінічну кримінологію зробив французький учений Жан Пінатель, який досліджував теорії інстинктивних збочень, психопатичної особистості злочинця та психоаналітичну теорію особистості злочинця. Учений вважав, що причиною злочину є біопсихологічна природа особистості злочинця. Пінатель зазначав, що відправним пунктом клінічної кримінології є небезпечний стан злочинця. Саме клінічна кримінологія покликана виявити симптоми небезпечного стану злочинця, шляхом його поміщення в спеціальні клінічні умови. Користуючись методами клінічної кримінології, можна провести повне обстеження особистості злочинця, поставити кримінологічний діагноз, а на його основі дати спеціальний прогноз і визначити програму поведінки зі злочинцем, здійснюючи відповідний експеримент. Таким чином, клінічне спостереження за особою злочинця, на думку Пінателя, будується на основі повної аналогії з медичною практикою [3, с. 126].

Представник австрійської школи клінічної кримінології — З. Фрейд — вважав, що злочинність є результатом дефективного розвитку особистості. Тобто людина з початку народження є біологічно приреченою на постійну жорстоку боротьбу антисоціальних глибинних інстинктів (агресивних, статевих, страху) з моральними установками особистості. У випадку, якщо активність свідомості виявляється недостатньою, «пригноблені» антисоціальні інстинкти і потяги прориваються назовні та виражаються у вигляді злочину [4, с. 49].

Сьогодні клінічна кримінологія широко вивчається та застосовується у всьому світі під час роботи з особами, які вчинили злочин. Так, наприклад, у спеціалізованих вищих навчальних закладах Ізраїлю, Канади та Великої Британії впроваджені кафедри клінічної кримінології, на яких досліджуються біопсихологічні та біологічні концепції запобігання злочинності. Також поширеним є застосування до злочинців медикаментозного та хірургічного лікування.

Список використаних джерел

1. Ферри Э. Уголовная социология / Сост. и предисл. В. С. Овчинского. — М. : ИНФРА-М, 2005. — VIII, 658 с. — (Библиотека криминолога).
2. Тард Г. Преступник и преступление. Сравнительная преступность. Преступления толпы / Сост. и предисл. В. С. Овчинского. — М. : ИНФРА-М, 2004. — VIII, 391 с. — (Библиотека криминолога).
3. Герцензон А. А. Новейшая биопсихологическая концепция криминологии: [Рецензия] / А. А. Герцензон. // Правоведение. — 1968. — № 1. — С. 123–128.
4. Михайлов О. Є. Кримінологія. Навчальний посібник. — К. : Знання, 2012. — 565 с.

КРИМІНОЛОГІЯ МАСОВИХ КОМУНІКАЦІЙ

Кримінологія масових комунікацій — напрям кримінології, запроваджений наприкінці ХХ століття, у якому здійснено систематизацію знань про закономірності злочинності у сфері масової інформації та масово-комунікативних методів впливу на широкий спектр злочинності.

Провідні вчені у галузі кримінології масових комунікацій (Г. Н. Горшенков, В. М. Бурлаков, С. В. Максина, Д. А. Шестаков, В. М. Дрьомін, О. І. Напиральська та інші) вважають, що сучасне інформаційне середовище сприяє відтворенню злочинності, а у взаємозв'язку явищ «інформація — злочинність» виявляється стійка системна взаємодія. Носії та провідники інформації масового споживання перетворилися на могутній інструмент психологічного впливу. Сучасні засоби прийому і передачі інформації для багатьох людей стали основними джерелами формування соціально значущих понять, стереотипів поведінки, уявлень про більшість соціальних явищ. Результатом дії інформації є розповсюдження та зміцнення певних духовних цінностей, ідеологічний, політичний, економічний або організаційний вплив на оцінки, думки і поведінку людей [1, с. 19].

Представники зазначеного напрямку передумовою вчинення злочину вбачають негативний вплив засобів масової інформації на формування девіантних установок та різноманітних поведінкових відхилень. Зміст і форми інформаційних потоків у засобах масової інформації розглядаються ними як умова вчинення злочинів через доведеність об'єктивно існуючого механізму їхнього впливу на формування суб'єктивних властивостей особистості, зокрема й у випадках, коли особа вже має психічні відхилення або певні девіації, а інформаційне повідомлення виступає каталізатором зовнішнього прояву цієї девіантності, оскільки сфера дії причин — це, передусім, стадії мотивації та прийняття рішення, коли йдеться про формування мотиву, мети, визначення засобів її досягнення саме як злочинних [2, с. 11].

Так, наприклад, В. М. Дрьомін зазначає, що стереотипізація злочинності у свідомості людей з певних моральних позицій починає відбуватися вже у ранньому віці. Формування злочинних практик як соціальних інститутів засновано на сприйнятті певних ціннісних орієнтацій, які пропагуються засобами масової інформації. Через канали ЗМІ засвоюються стандарти зовнішнього вигляду і поведінки, у тому числі і соціально несхвалюваної, отримуються знання про способи вчинення злочинів. Криміногенний вплив демонстрації

сцен жорстокості й актів агресії можна розглядати з двох позицій: вплив на особу і вплив на інформаційну функцію [1, с. 20].

Найважливішим наслідком «інформаційної» злочинності стає також страх, який ряд вчених розглядають як чинник віктимізації населення. Широке поширення інформації щодо злочинності та злочинців створюють у суспільстві етично-психологічні умови для інституціоналізації злочинності як звичайної соціальної практики.

У регуляції поведінки людини безперервно взаємодіють усвідомлювані та неусвідомлювані, раціональні та емоціональні компоненти. Виходячи з того, що провідне місце в мотивації злочинної поведінки посідають потреби людини, система яких відображає інтереси, ціннісні орієнтації та соціальну позицію особистості, саме дисгармонійність, деформація і деградація потреб особистості відбувається в процесі її соціалізації, одним із значущих агентів якої є засоби масової комунікації.

Сучасні технічні винаходи ХХ століття, одним із яких є світова мережа Інтернет, призвели до зростання кількості насильницьких злочинів, які, у першу чергу, вчиняються неповнолітніми особами, нестійка психіка яких щоденно піддається негативному впливу розважальних сайтів та певного циклу ігор.

Одним із прикладів негативного впливу на психіку особи послуг Інтернету є аудіостимулятори або так звані «цифрові наркотики» (аудіофайли, які під час прослуховування імітують, як правило, дію наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів або прекурсорів, рідше — різноманітні відчуття, стани й настрої).

Дія аудіостимуляторів ґрунтується на феномені бінауральних ритмів, відкритих у 1839 р. німецьким ученим Дофе. Бінауральні ритми — це два тони, що мають різну частоту і подаються порізно в кожне вухо. Згідно із загальновідомим правилом частота биття звукових потоків, які накладаються один на одного, з близькими частотами дорівнюватиме їхній різниці.

Уважне вивчення впливу на організм людини бінауральних ритмів дає змогу дійти висновку, що найвужче місце в теорії — можливість кваліфікації ймовірних наслідків після прослуховування аудіостимуляторів, якими є не тільки злочинна діяльність, а й випадки суїциду.

Сьогодні в Україні здійснюється моніторинг засобів масової інформації, що виявляється у перегляді програм розважальних теле-, радіопередач, а також кінопродукції, яка пропагує насильство та злочинний спосіб життя. Актуальним напрямком кримінології масових комунікацій є віктимологічне запобігання злочинам, які вчиняються через негативний вплив засобів масової інформації.

Список використаних джерел

1. Дрьомін В. М. Інституціональна теорія злочинності та криміналізації суспільства: автореф. дис.. на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук 12.00.08 / В. М. Дрьомін. — О. : Одеська національна юридична академія, 2010. — 38 с.
2. Напиральська О. І. Вплив засобів масової комунікації на формування злочинної поведінки молоді : автореф. дис... канд. юрид. наук 12.00.08 / О. І. Напиральська. — З. : Класичний приватний університет, 2010. — 22 с.
3. Пономарьова Т. І. Суспільна небезпека аудіостимуляторів: кримінально-правовий аналіз // Віче. — 2012. — № 24. — С. 10–12.

КРИМІНОЛОГІЯ ПОЛІТИЧНА

Кримінологія політична — напрям у кримінології, у якому досліджуються закономірності, взаємозв'язок злочинності та політики, а також загальнокримінальні злочини, що вчиняються в політичній сфері.

Одним із перших кримінологів, що звернулися до проблеми політичної злочинності, був Ч. Ломброзо, який заперечував існування принципових розбіжностей між політичними і загальнокримінальними злочинами. Ломброзо розглядав політичні злочини як явище, що корениться в біологічній природі людини. Наукова позиція Ч. Ломброзо викликала суперечливі відгуки. Протягом більшої частини ХХ століття феномен політичної злочинності залишався за межами ґрунтовних кримінологічних досліджень. Розмежування кримінології і політики, виокремлення вчення про злочин та про державу констатував, зокрема, відомий кримінолог Д. Матза. Інтерес до міжнародної і політичної злочинності помітно підвищився наприкінці 1960 — початку 1970-х рр. під впливом її різкої активізації. Тероризм, незаконний обіг наркотиків і зброї, торгівля людьми — кожний із цих видів злочинної діяльності зайняв місце в суспільній свідомості як одна з важливих соціальних і політичних проблем. З цього часу почалося істотне розширення концептуальних меж кримінології та кримінального права [1, с. 492].

Формування та розвиток політичної кримінології як нового наукового напрямку наприкінці ХХ — початку ХХІ ст. було обумовлено низкою обставин. По-перше, зняттям ідеологічних догм із кримінологічних досліджень пострадянського періоду. По-друге, усвідомленням фахівцями того, що в умовах реформування державності політична сфера життєдіяльності не менш криміналізована ніж інші. По-третє, необхідністю кримінологічної оцінки наслідків масових політичних репресій — протиправної діяльності вищих посадових осіб держави. По-четверте, появою цілої низки наукових (кримінологічних, політологічних, соціологічних, історичних, філософських та інших) робіт, у яких стверджувалося про наявність у суспільстві політичної злочинності або її окремих видів. По-п'яте, активним формуванням і розвитком світової політичної кримінології зарубіжними науковими та освітніми установами та їхніми фахівцями як одного з найбільш перспективних наукових напрямів.

Такі обставини обумовили започаткування підготовки зарубіжними освітніми та науковими установами науково-педагогічних кадрів — магістрів кримінології за спеціальністю «Політична кримінологія» (Universidad Autónoma de Nuevo León) [2, с. 854].

З моменту виникнення напрямку політичної кримінології та протягом останніх років розуміння її сутності зазнавало докорінних змін. Спочатку політична кримінологія існувала як напрямок, присвячений дослідженню взаємозв'язків між злочинністю та політичною діяльністю. Зі зміною підходів учених-соціологів та кримінологів до політичної злочинності та розподілення політичних злочинів на групи (Д. А. Шестаковим вперше було виокремлено дві групи політичних злочинів: злочини населення проти держави та її посадових осіб, злочини держави та її представників проти населення) змінилися погляди на визначення предмету політичної кримінології.

Перші наукові публікації, що вплинули на зародження та становлення вітчизняної політичної кримінології, з'явилися в суспільстві в пострадянський період у зв'язку із нагальною потребою нового осмислення злочинних зловживань вищих посадових осіб держави. Ці зловживання, на думку більшості вчених, полягали у масових політичних репресіях як окремих громадян, їхніх сімей, соціальних груп, що були «чужими» для радянського суспільства, так і цілих народів [3, с. 264].

Сьогодні політична кримінологія вдало запроваджена в навчальний процес у зарубіжних університетах та є однією з провідних дисциплін на кафедрах політичних та соціальних наук. Питання щодо викладання зазначеної дисципліни у якості спеціального курсу, спрямованого на додаткове отримання кримінологічних знань про політичну злочинність, закономірності її відтворення та існування, а також заходи, які її утримують на соціально прийнятному рівні, вирішується різноманітними способами, найбільш розповсюдженим з яких є викладання політичної кримінології як факультативного курсу на факультетах юри-

дичної спрямованості [4, с. 261]. У зарубіжних країнах (США, Франція та ін.) існує фах політичного кримінолога.

В Україні політична кримінологія як самостійний напрямок кримінології та навчальна дисципліна тільки починає свій розвиток (про що свідчать роботи А. П. Закалюка, Н. А. Зелінської, О. М. Костенка, О. М. Литвинова, Ю. В. Орлова). Однак дослідження політичної злочинності, яка пов'язана не тільки зі злочинами, які вчиняються проти держави, а й зі сферою політичного буття суспільства, є важливим для всього комплексу наук кримінально-правового циклу.

Список використаних джерел

1. Зелінська Н. А. Концепт «політична злочинність» // Н. А. Зелінська, Актуальні проблеми держави і права. — 2005. — С. 491–497.
2. Кабанов П. А. Российская политическая криминология: спорные вопросы и неоднозначные ответы // Право и политика. — 2013. — № 7. — С. 854–867.
3. Кабанов П. А. Российская политическая криминология как отрасль криминологической науки: Власть и право // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского: Власть и право. — Нижний Новгород : Изд-во ННГУ. — 2003. — Вып. 2 (7). — С. 257–266.
4. Губанова Е. В. Политическая криминология: интеграция двух наук / Е. В. Губанова // Право і суспільство. — 2013. — № 6/2. — С. 259–261.

КРИМІНОЛОГІЯ РАДИКАЛЬНА

Кримінологія радикальна — напрям кримінології, концепція якого базується на усвідомленні причини злочинності у недосконалому політичному та соціальному рівні держави та пригніченні з її боку, існуванні аномій (від франц. *anomie* — беззаконня, відсутність норм) та стигм (від грец. *stigma* — клеймо). Прихильники радикальної кримінології (Г. Блох, Д. Гейс, Д. Конгер, В. Міллер, Р. Куїнні, Ф. Зак, Я. Тейлор, П. Валтон, Д. Янг) вважають злочинця заручником обставин, у яких він вимушений вчиняти злочин для задоволення природних потреб.

Радикальна кримінологія стала послідовницею соціальної кримінології, яка на початку 60-х років була названа «соціологією девіантної поведінки», в основу якої покладено дві теорії: теорію аномії Еміля Дюркгейма та теорію стигматизації Едвіна Лемерта, Говарда Беккера і Кая Еріксона.

Теорія аномії належить французькому соціологу позитивісту Емілю Дюркгейму, який уважав, що аномія, як протилежність стабільного соціального порядку, виникає тоді, коли держава і суспільство послаблюють свій контроль за велінням індивідів. Це відбувається в епохи промислових, економічних і соціально-політичних криз [1, с. 257].

У ХХ ст. значний внесок у розробку концепту аномії вніс американський соціолог Р. Мертон, для якого невідповідність між цілями і засобами їх досягнення виступає одним із головних підстав стану аномії. Учений виділяє кілька основних типів відносин між цілями і засобами в соціальній діяльності індивідів і груп: законотворчу поведінку, обрання позитивних цілей та настільки ж позитивно забарвлених засобів їх досягнення; протиправну поведінку, коли вибір позитивних цілей супроводжується свободою у виборі засобів; ритуальну поведінку, яка передбачає зосередженість на засобах в умовах повного відходу від тих цілей, яким вони мають служити; ескапістську поведінку, яка передбачає негативне ставлення і до соціально значимих цілей, і до засобів їх досягнення (характерно для алкоголіків, наркоманів, самогубців); бунтарсько-революційну поведінку, що заперечує загальноприйняті, традиційні цілі та засоби і замінює їх новими цілями і новими засобами [1, с. 258].

Прихильники теорії стигматизації взяли за основу головну ідею конфліктології, відповідно до якої індивіди часто не можуть порозумітися один з одним через те, що розходяться у своїх інтересах і поглядах на життя. При цьому ті, хто знаходяться при владі, мають можливість висловлювати свої погляди і принципи в нормах, що визначають інституційне життя, і з успіхом навішують негативні ярлики на порушників цих норм. Їх цікавить процес, у результаті якого окремі індивіди отримують клеймо девіантів, починають розглядати свою поведінку як девіантну [1, с. 260].

Прихильники теорії стигматизації — Едвін Лемерт, Говард Беккер і Кай Еріксон — стверджують, що, по-перше, жоден вчинок сам по собі не є кримінальним або некримінальним по суті. «Заперечність» вчинку обумовлена не його внутрішнім змістом, а тим, як оточуючі оцінюють такий вчинок і реагують на нього. Відхилення завжди є предметом соціального визначення. По-друге, усім людям властива девіантна поведінка, пов'язана з порушенням певних норм. Прихильники даної теорії заперечують популярну ідею про те, що людей можна поділити на нормальних і тих, що мають якісь патології [2, с. 304].

Прихильники теорії стигматизації називають такі дії первинною девіацією, визначаючи її як поведінку, що порушує соціальні норми, але зазвичай виходить з-під контролю правоохоронних органів.

О. Гумін вважає, що радикальна кримінологія обґрунтовує необхідність кардинальних заходів як умови боротьби зі злочинністю, а саме — знищення системи соціальної нерівності, суспільства багатих і знедолених, їхню експлуатацію, безробіття, убогість, нещасття [3, с. 176].

Радикали продемонстрували, яким є співвідношення науки і політики в розробці ефективної суспільної системи впливу на злочинність. Наукові напрями умовно можна розділити на дві групи: з одного боку — ті, що підтримували правлячі політичні кола і які розвивали свої наукові концепції в руслі панівної політики, з іншого боку була опозиція.

Опозиційні напрями також неоднорідні. Одні вчені прагнуть відгородитися від політики, заглиблюючись у фундаментальні проблеми, аналіз яких можливий безвідносно до політичної реальності. Їхній головний науковий інструмент — інтелект, логіка і спеціальні методики. Інші, розуміючи, що в руслі порочної державної політики реалізувати продуктивні наукові ідеї неможливо, вступають у боротьбу з нею. Інтелект, логіка і спеціальні методики в їхньому арсеналі відступають на задній план [4, с. 97].

Науковий радикалізм, політична сміливість, готовність до самопожертви стають їхнім девізом. Для виникнення радикального напрямку в науці необхідні певні умови. До них можна віднести відносну зрілість фундаментальних теорій, розробку достатньо чіткої концепції практичного вирішення проблеми ефективного впливу на злочинність.

На думку українського кримінолога О. М. Костенка, однією з актуальних фундаментальних проблем, від вирішення якої залежить прогрес українського суспільства, є проблема експлуатації людини людиною. Якщо є експлуатація — є поділ на «класи»: «клас» експлуататорів і «клас» експлуатованих. З позицій принципу соціального натуралізму, запропонованого О. М. Костенком, суспільство завжди ділиться на два класи: 1) «клас» із розвинутою соціальною культурою; 2) «клас» із відсутньою соціальною культурою [5, с. 121-122, 190-191].

Сьогодні радикальна кримінологія розвивається менш стрімко, що, у першу чергу, пов'язано із соціальним та політичним розвитком держави. Марксистські теорії майже відійшли на задній план, а отже поділ людей на класи сьогодні вже не є актуальним.

Список використаних джерел

1. Бачинин В. А. Соціологія: Три курса лекцій студентам-юристам / В. А. Бачинин. — Х. : Консум, 2003. — 576 с.

2. Волков Ю. Г., Добреньков В. И., Нечипуренко В. Н., Попов А. В. Социология : учебник / под ред. проф. Ю.Г. Волкова. — Изд. 2-е, испр. и доп. — М. : Гардарики, 2003. — 512 с.
3. Гумін О. Інтегративна функція кримінології в системі наук про людину / О. Гумін // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. — 2014. — № 782. — С. 175–181.
4. Иншаков С. М. Зарубежная криминология. Учебное пособие. — М. : Изд. группа ИНФРА. М-НОРМА, 1997. — 374 с.
5. Костенко О. М. Культура і закон — у протидії злу : монографія. — К. : Атіка, 2008. — 352 с.

КРИМІНОЛОГІЯ ПЕНІТЕНЦІАРНА

Кримінологія пенітенціарна (від лат. *penitentarius* — виправний) — учення про злочинність в установах відбування покарань, пов'язаних з ізоляцією особи від суспільства.

Протягом усієї історії існування кримінології як самостійної науки особлива увага вчених приділялася профілактиці рецидивної злочинності (індивідуальній профілактиці злочинів, що охоплює осіб, які вчинили злочини та стосовно яких суд прийняв рішення про застосування покарання, пов'язаного з ізоляцією від суспільства), що зумовило виникнення й розвиток пенітенціарної кримінології, яка є відносно новим науковим напрямом, сформованим для забезпечення поглибленого вивчення причин та умов злочинів, які вчиняються у пенітенціарних закладах.

В останні роки, особливо у зарубіжних країнах, достатньо велика увага приділяється вивченню взаємозв'язку пенітенціарної науки з кримінологією. Це пояснюється тим, що в зарубіжних країнах часто галузь пенітенціарних знань відносять до кримінології. Результатом такого взаємозв'язку стала поява нової галузі знань — пенітенціарної кримінології, оскільки до предмета кримінології входить учення про особу злочинця та попередження злочинів, а у сферу інтересів пенітенціарної науки — вивчення поведінки засуджених та попередження рецидиву злочинів як під час виконання покарання, так і після його відбуття [2, с. 304].

Представниками пенітенціарної кримінології є О. М. Джужа, М. М. Гернет, Є. Г. Ширвиндт, О. Я. Естрін та інші. Окремі питання пенітенціарної кримінології досліджувалися професором Я. І. Гілінським, який зазначав, що пенітенціарна кримінологія є соціологією покарання, яка включає в себе знання про реальне відбування покарання, контингент осіб, що відбувають покарання (арештантів), взаємовідносини між ними, персоналом пенітенціарних установ, побут (традиції, норми поведінки, жаргон), злочини, що вчиняються засудженими.

Виникнення пенітенціарної кримінології, у першу чергу, зумовлене необхідністю відвернення можливості виникнення певного роду девіацій, що притаманні для осіб, які відбувають призначене їм покарання. Існування кримінальної субкультури (фонового для злочинності явища), яке виражається в сукупності «норм» поведінки засуджених (жаргон, татуювання, жести) негативно впливає на психіку особи, наслідком чого є переоцінка цінностей та підміна сталих у суспільстві понять.

Сучасні погляди на пенітенціарну кримінологію є неоднозначними. З одного боку основним напрямком дослідження є злочинність осіб, які відбувають покарання, з іншого — злочинність працівників установ та закладів відбування покарання. Найбільшу зацікавленість викликають злочини, які вчиняються засудженими спільно із працівниками пенітенціарних закладів. Так, наприклад, М. В. Елеськін вважає, що специфіка злочинності у виправних установах зумовлена існуванням злочинності серед працівників виправних установ. На думку вченого, у пенітенціарних закладах складається сприятлива ситуація для

вчинення корупційних правопорушень, проступків і заступництва або потурання їх приховування, до того ж є готовий брати участь у цій корупції спецконтингент засуджених, з їх протиправними поглядами і переконаннями, що сприяли вчиненню ними злочинів. Окрема частина з них, «підкована» кримінальною ідеологією, безумовно, прагне шляхом підкупу повернутися на свободу і займатися своєю звичною «справою». Тому вони шукають і нерідко знаходять тих, хто, нехтуючи принципами моралі і права, заради наживи чи іншої вигоди готовий «продавати» свої владні повноваження, честь та гідність [3, с. 417].

В Україні розвитку пенітенціарної кримінології сприяла ратифікація Мінімальних стандартних правил поводження з в'язнями від 30 серпня 1955 р.

За рекомендацією п'ятого Конгресу Організації Об'єднаних Націй з профілактики злочинності та поводження з в'язнями, що відбувся у 1975 р., Економічна та Соціальна Рада (резолюція 1993 (LX) від 12 травня 1976 року) зверталася до Комітету з попередження злочинності і боротьби з нею з проханням вивчити сферу застосування Мінімальних стандартних правил (по суті, питання про те, які категорії осіб, що підлягають затриманню, охоплені Правилами) і сформулювати комплекс процедур для їх здійснення, тобто подати рекомендації про те, як слід забезпечувати гласність і дотримання цих Правил у національному пенітенціарному праві, у тому числі про процедури представлення доповідей Організації Об'єднаних Націй з питань про їх застосування [4].

Таким чином, зусиллями міжнародної правової спільноти, зарубіжних та вітчизняних учених-кримінологів було зроблено великий внесок у кримінологічну науку. Із появою пенітенціарної кримінології актуальними стали дослідження, у яких вивчалися питання злочинів, що вчиняються в місцях позбавлення волі та шляхи боротьби із ними [5, с. 213]. Ученими було розроблено комплекси заходів, серед яких: здійснення постійного оперативного (у тому числі і за допомогою технічних засобів) контролю за криміногенними зонами в установах виконання покарань, проведення комплексних профілактичних операцій в установах виконання покарань за участю всіх підрозділів, реалізація заходів протидії професіоналізації та консолідації злочинців, забезпечення психологічної підтримки засуджених, які прибувають у місця позбавлення волі, особливо в період пенітенціарної адаптації, вдосконалення постпенітенціарної практики контролю, вжиття необхідних заходів щодо виявлення осіб, які потребують психологічного, клініко-психіатричного або іншого обстеження з метою блокування і усунення відхилень, які травмують психіку.

Все це на сьогодні є міцним інструментарієм боротьби із пенітенціарною злочинністю та системою, яка утворює предмет і завдання пенітенціарної кримінології.

Список використаних джерел

1. Іванов Ю. Ф. Кримінологія : навч. посіб. / Ю. Ф. Іванов., О. М. Джужа. — К. : Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2006. — 264 с.
2. Антонян Е. А. Некоторые современные теории в пенитенциарной науке / Е. А. Антонян // Е. А. Антонян, Пробелы в российском законодательстве. Юридический журнал. — 2008. — № 1. — С. 304–306.
3. Елеськин М. В. Криминологическая характеристика и тенденции динамики преступности в исправительных учреждениях / М. В. Елеськин // «Черные дыры» в российском законодательстве. — 2006. — № 1. — С. 416–420
4. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями // Права людини і професійні стандарти для працівників міліції та пенітенціарних установ в документах міжнародних організацій. Українсько-Американське Бюро захисту прав людини. — Київ, 1996. — 52 с.

5. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни. — 2-ге вид. перероб. і доп. — Х. : Право, 2009. — 288 с.

Бесчастный Виктор Николаевич,
доктор наук по государственному управлению,
профессор, заслуженный юрист Украины
(Донецкий юридический институт МВД Украины)

Назымко Егор Сергеевич,
доктор юридических наук, старший научный сотрудник
(Донецкий юридический институт МВД Украины)

Лосич Сергей Васильевич,
кандидат юридических наук
(Донецкий юридический институт МВД Украины)

КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЕ ТЕОРИИ: ОБЩЕЕ ПОНЯТИЕ И ХАРАКТЕРИСТИКА ОТДЕЛЬНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ

В предлагаемой статье даны определения криминологических терминов, которые разрабатывались учеными института и вошли в «Украинскую криминологическую энциклопедию» (вышла в 2017 году).

Термины даны по принципу «от общего к частному (частичному)». Изложение материала начато с базового определения криминологических теорий. В дальнейшем рассматриваются те теории противодействия преступности, которые сейчас возрождаются в отечественной науке и которые вызывают наибольший интерес среди юристов, ученых и всех, кто интересуется вопросами противодействия преступности.

Ключевые слова: криминология, теории, преступность, детерминанты, противодействие, предупреждение, нейтрализация.

Victor Beschastnyy,
doctor of science on public administration
(Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of
Ukraine)

Egor Nazymko,
doctor of laws
(Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of
Ukraine)

Sergey Losych,
candidat of law sciences
(Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of
Ukraine)

CRIMINOLOGICAL THEORIES: GENERAL CONCEPTS AND CHARACTERISTIC OF SEPARATE AREAS

In the offered article criminological definition of terms are given, which were developed by scientists of the Institute and included in the "Criminological Ukrainian Encyclopedia" (published in 2017).

The terms are presented according to the principle "from general to specific (partial)". The presentation of the material was started with a basic definition of criminological theories. Further theories of combating crime are regarded, which are being revived in the native science, that are of most interest among the lawyers, scholars and all those who is interested in combating crime.

Key words: criminology, theories, crime, determinants, resistance, prevention and neutralization.

Надійшла до редколегії 15.01.2017

УДК 343.988

Джу́жа Анастасія Олександрівна,
кандидат юридичних наук
(Національна академія внутрішніх справ)

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ВІКТИМОЛОГІЇ ЯК НАУКИ ПРО ЖЕРТВУ ЗЛОЧИНУ

У статті розглянуто основні концепції формування сучасної теорії кримінологічної віктимології. Автором проведений історичний аналіз зародження віктимології як науки про жертву злочину, як розділу кримінології, як самостійної дисципліни, а також виокремлено напрями тематики віктимологічних досліджень.

Ключові слова: віктимологія, жертва злочину, еволюція, кримінологія, теорія кримінологічної віктимології.

Загальновідомо, що перші систематизовані знання про жертву злочину було викладено в працях Г. Гентіга, Б. Мендельсона, Елінбергера, Ф. Вертхама та ін. Натомість питання необхідності розвитку віктимології як самостійного наукового напрямку пізніше досліджували послідовники Г. Гентіга — Б. Мендельсон, Р. Гассер, І. Ліпман, Д. Руссель та інші кримінологи, які стверджували, що новий напрям зможе більш ефективно забезпечити логічний і міждисциплінарний підхід до традиційної для кримінології теми жертви злочину. Нова наука мала синтезувати і систематизувати різнопланові дані про потерпілого в єдине ціле для більш глибокого та всебічного розуміння причин злочинів й умов, що сприяють їх вчиненню [1, с. 7; 2, с. 23]. Виокремлення віктимології як самостійного наукового напрямку, дійсно, змогло істотно розширити можливості вчених щодо розуміння феномена злочинності загалом.

Сам факт виникнення віктимології як наукової дисципліни і період часу, коли це виникнення датовано, — явище далеко не випадкове. Цьому сприяли відповідні умови як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру [3, с. 10].

По-перше, загальновідомий кумулятивний характер розвитку науки [4, с. 45; 5, с. 397; 6, с. 137] виявився при формуванні вчення про потерпілого. Поступово накопичувалися спостереження, факти, думки, окремі дослідження. Розвивалися й теорія кримінального права, кримінологія та їх різноманітні новітні напрями. Особливо ретельно відпрацьовувалися поняття «злочинність», «злочинець». Отже, логіка розвитку наукових знань у теорії і практиці боротьби зі злочинністю мала призвести до «відкриття» поняття «жертви» злочину. До того ж було накопичено достатній обсяг наукових знань, який міг би стати трампліном для якісного стрибка у створенні вчення про жертву.

По-друге, тут діяв і закон диференціації наук [2, с. 24]. Водночас кримінологія в тлумаченні багатьох учених розвивалась як наука про злочинність і злочинця, що охоплювала всі дисципліни кримінально-правового циклу. Ось чому мав розпочатися зворотній процес — виокремлення з кримінології власних теорій, що вивчають свої макро- і мікрооб'єкти. Жертва злочину не могла залишатися поза увагою.

По-третє, після «відкриття» поняття «жертви» [4] почав діяти закон «кристалізації» знань [1, с. 43], і віктимологія досить швидко стала «обростати» все новими упорядкованими системами понять і наукових фактів.

По-четверте, на виникнення віктимології, безперечно, вплинула Друга світова війна з її незліченними жертвами, жорстокістю і злочинами. І хоча віктимологія на першочерговому етапі розвитку не ставила перед собою завдань спеціального вивчення жертви війни та військових злочинів, зокрема геноциду, але сам факт злочинного знищення мільйонів ні в чому не винних людей стимулював думку про необхідність більш глибокого дослідження жертви злочинних посягань за допомогою спеціально створеної для цієї мети теорії [1, с. 44].

По-п'яте, виникненню віктимології сприяв технічний прогрес, а саме — зростання інтенсивності автомобільного руху, неухильне збільшення кількості жертв дорожньо-транспортних пригод, а також різке зростання нещасних випадків на виробництві.

Шостою умовою можна назвати суспільний зв'язок науки з політикою.

Учення про злочинне діяння, чітка дефініція цього поняття класичної школи кримінального права виникли тоді, коли після перемоги буржуазії потрібно було закріпити буржуазну законність на противагу феодальному свавілляю.

Новий підхід до вивчення особи злочинця, розвинутий Ч. Ломброзо та його школою, мав цілком відповідне призначення: теоретичне обґрунтування нічим не обмеженої репресії, ліквідацію будь-яких правових формальних гарантій [3, с. 11]. Учення про жертву, найбільш повно сформульоване кримінологом Гансом фон Гентігом, багато в чому виконувало також соціальне замовлення. Швидко зростання рівня злочинності примусило вчених і практиків знаходити нові, більш ефективні, шляхи боротьби з нею, не торкаючись при цьому підвалин суспільного устрою. Крім того, розвиваючи теорію жертви злочину в плані виявлення провокуючої, винної ролі потерпілого в генезисі злочину, тогочасна юстиція отримала додаткові можливості в зручних для неї випадках перекидати всю провину на жертву злочину. Водночас віктимологія в загальному плані, коли досліджуються усі аспекти проблеми, неминуче мала призвести до розроблення питань, пов'язаних із захистом жертви і відшкодуванням шкоди при навіть незначній участі органів держави. Віктимологія із самого початку була прогресивним явищем у кримінологічній науці, оскільки об'єктивно створювала умови для відомої їй гуманізації, з одного боку, і розкриття глибинних суперечностей постіндустріального суспільства — з іншого. Уже перші емпіричні дослідження в галузі віктимології засвідчили, що, по-перше, між кількістю зареєстрованих поліцією жертв злочину та їх фактичною кількістю є величезний розрив, виявлений шляхом опитування населення; по-друге, у більшості випадків жертвами грабежів і розбоїв є не великі підприємці, а дрібні торговці й ремісники; по-третє, жертвами зґвалтування частіше стають жінки з принижених верств населення [3, с. 12-13].

Таким чином, важливо визначити головні тенденції еволюції віктимології як наукового напрямку кримінології та науки про жертву злочину.

Зокрема, вивчення жертв злочинів необхідне для вирішення багатьох проблем, насамперед, пов'язаних з організацією їх фізичного захисту, проте не менш важливо на основі отриманої інформації посилити спеціальне запобігання злочинам, застосовуючи заходи віктимологічного характеру.

Саме тому серед перспективних напрямів у теорії кримінології та практиці важливе місце посідає віктимологія, становлення якої з усією переконливістю свідчить про перспективність вивчення чинника жертви для вирішення проблем не тільки кримінології, а й усього спектру кримінальних наук. До середини ХХ ст. головним предметом наукових досліджень у сфері запобігання злочинам були сам злочин, злочинність як соціальне явище та злочинець, що цілком закономірно. Але для практичної діяльності з розкриття і розслі-

дування злочинів цього виявилось недостатньо. Саме потреби практики примусили фахівців звернутися до особи потерпілого (жертви) як до джерела інформації про злочин і необхідного елемента реконструкції події злочину. А це вже галузь криміналістики, і саме фахівці цієї науки одними з перших серйозно зацікавилися феноменом жертви.

Проте цей інтерес до встановлення істини у справі залишається й донині. Передісторія злочину, психологія жертви і все, що стосується жертви як особи, містилося тоді тільки в межах криміналістичної методики і тактики.

До того ж до середини ХХ ст. проблема жертви злочину набула інші, більш широкі контури. Вона стала по суті кримінологічною, тобто наближеною до детермінації конкретного злочину і злочинності. У зв'язку з цим, постало питання необхідності детального вивчення жертви злочину, її соціальних установок, психологічних особливостей, регуляторів поведінки в тих або інших життєвих ситуаціях.

Отже, проблема потерпілого виникла давно. Її витoki беруть початок із звичаєвого права. Варто зазначити, що стародавні законодавці часто приділяли проблемі потерпілого набагато більше уваги, ніж правові системи та юриспруденція на значно пізніших етапах розвитку людського суспільства.

Саме тому розвиток проблеми потерпілого заслуговує досить уважного вивчення та узагальнення. На нашу думку, без такого узагальнення філософських та правових поглядів античного світу в досліджуваній сфері важко створити повноцінну концепцію сучасної віктимології. Ситуація, що породила проблему потерпілого у сучасному її розумінні, історично виникла як суперечливість між інтересами потерпілої особи та інтересами держави, між особистими та публічними витокami цього процесу. При цьому суперечливість їх зародження та розвиток дістали відповідне відображення в законодавстві тих держав, у яких зміцнювався рабовласницький лад [1, с. 46]. Водночас «пережитки» родового ладу, названого Ф. Енгельсом «чудовим», частково збереглися. Саме вони виявляють особливий інтерес для історії розвитку правових поглядів, які мають віктимологічне значення.

Іншими джерелами ідей сучасної віктимології є літературні твори та суспільна практика.

Джерела права, у тому числі й звичаєвого, у первіснообщинному ладі та в рабовласницькому суспільстві, так або інакше торкаючись питань, пов'язаних із суспільно-юридичним статусом потерпілого, вказували також на потребу більш широкого вивчення особи та поведінки жертв з метою з'ясування істотних обставин справи. Деякі думки про значення потерпілого для вирішення судових справ було сприйнято та модифіковано юриспруденцією пізніших формацій через певну спадковість або пряму рецепцію права. Загалом, юридична, а пізніше — кримінологічна наука, недостатньо досліджували проблеми жертв злочинів. Винятком є творчість Чезаре Беккарія (1738–1794 рр.), у класичній праці якого «Про злочин та покарання» (1764 р.), позначеній гуманістичними ідеями, певне місце відведено потерпілому як особистості, людині, а не лише як учасникові процесу [1, с. 47]. При цьому, не відокремлюючи питання про жертву злочину, Ч. Беккарія висвітлив багато думок із глибоким віктимологічним змістом.

Зокрема, Ч. Беккарія вважав неправильним, коли «дехто вимірює важливість злочинів більше за гідність потерпілої особи, за їх значенням для суспільного блага». Він стверджував, що справжнім мірилом злочинів є шкода, заподіяна ними суспільству, водночас надавав важливого значення й особистій безпеці приватних осіб. Діалектику відношення «злочинець — жертва», аналіз причин конкретного злочину Ч. Беккарія відобразив у міркуваннях щодо дітовбивства. Ці злочини, на його погляд, є наслідком неминучої суперечності, яку відчуває жінка, що стала жертвою свого безсилля або насильства. Їй потрібно робити вибір між ганьбою чи смертю. Далі Ч. Беккарія зазначає, що кращим засобом запо-

бігання дітовбивства були б закони, які справді охороняють слабкість від тиранії [4, с. 192].

Погляди Ч. Беккарія, пов'язані з проблемами потерпілих, черговий раз підтверджують, що жодне фундаментальне вчення про злочин, жодне кримінальне законодавство, яке претендує на повноту, не можуть оминати питання щодо жертви злочину, навіть у випадках, коли всю увагу зосереджено на злочинцеві та його діяннях.

Водночас, відповідно до метафізичної доктрини щодо повної незалежності вольового акту від будь-яких попередніх факторів, класична школа права розглядала злочинність не як соціальне, а як юридичне явище, не пов'язане із суспільними відносинами [1, с. 49]. Звідси й впливали положення про абсолютну провину злочинця щодо оцінки його вини у вчиненому діянні. При переважаючій зацікавленості до самого абстрактного діяння, недостатній або зовсім відсутній увазі до злочинця як особистості не варто було чекати виявлення суттєвого інтересу до проблем жертви злочину.

Антропологічна школа кримінального права, зокрема її найяскравіший представник Чезаре Ломброзо, майже повністю відкидав правові інститути кримінального права, юридичний характер злочину, і всю свою увагу зосереджував на злочинцеві, на його особистості, виокремлюючи при цьому «природженого злочинця» як основного його типу (пізніше у віктимології, за аналогією, виникає ідея про «природжену жертву»). Суть ломброзіанства достатньо висвітлено в літературі. Нам лишається тільки констатувати, що антропологічна школа, а разом з нею соціологічна та їх відгалуження (учні Ч. Ломброзо — Е. Феррі, Р. Гарофало), повернувшись від діяння до діяча, випустили з уваги жертвувистіму так, як і класична школа кримінального права. Наприкінці XIX — на початку XX ст. на роль жертви вже звернули увагу у своїх працях учені-юристи, кримінологи, психологи, філософи. Цей період «передісторії віктимології» ґрунтовно дослідив канадський професор Езза Абдель Фаттах у роботі «Віктимологія: що це таке?» (1967 р.). Автор особливо відзначив заслуги Л. Фейербаха, Ф.Т. Джаса та ін. [3, с. 14].

Важливе місце серед ідей, що передували сучасній віктимології, посідає робота Георга Клейнфеллера про підбурювання до вчинення злочину особисто потерпілим [3, с. 15]. Робота була не помічена не тільки дослідниками історії віктимології, а й основоположниками цього напрямку. Хоча її написано переважно з позиції кримінального права, вона містить майже всі елементи сучасних віктимологічних досліджень. Автор розглянув проблему не лише на прикладі вбивств, як це роблять інші автори, а й на прикладі інших злочинів, зокрема таких, як нанесення тілесних ушкоджень, статеві злочини, образа, шахрайство. Окремі розділи присвячено випадкам, коли підбурювання (провокація) самої жертви пом'якшує відповідальність посягача, або зовсім її виключає. Не залишився без уваги й нейтральний характер жертви в генезисі злочину. Крім того, у роботі міститься добротний огляд грецької міфології та класичної художньої літератури, а також низка джерел права, у яких ця ідея дістала визнання. Праця Г. Клейнфеллера свідчить про те, як обережно потрібно ставитися до питання про пріоритети ідей у створенні теорії сучасної віктимології. Зазначена робота та деякі інші дослідження жертви злочину залишалися невеличкими острівцями у величезному потоці робіт, присвячених вивченню злочинів, злочинця та злочинності загалом. Водночас вражає те, що видатні вчені в галузі права та кримінології не побачили проблеми жертви, з якою теорія та практика зіштовхувалися так часто, як із проблемами злочину та злочинця. Але те, що не помітили юристи, а потім ще й кримінологи, помітили інші дослідники, фахівці пенології.

Як свідчить аналіз наукової літератури, сучасні віктимологічні дослідження вчених, юристів, соціологів, психологів, медиків та інших фахівців являють собою досить різнобарвну картину без єдиних вихідних принципів. До того ж існують дослідження, що заслуговують на увагу науки з погляду фактичної інформації, яка в них міститься.

За своєю тематикою віктимологічні дослідження, що проводилися за останні роки, можна звести до декількох основних напрямів.

Перший напрям охоплює питання концептуального характеру — про предмет віктимології, поняття жертви злочину, співвідношення віктимології з іншими науками, роль потерпілого в судовій практиці, про типологію жертви [5].

Другий напрям — це вивчення жертви, її стосунків зі злочинцем у різних видах злочинів проти особи й особистої власності. У цьому напрямі висвітлено спеціальні дослідження про потерпілих від статевих злочинів та вбивств. Проблеми цього напрямку відображено в працях Г. Шульце [6], Е. Рессмана [7], Г. Кайзера [8] та інших учених.

Третій напрям охоплює численні дослідження проблеми компенсації жертвам (С. Шефер та ін.). Ця проблема в умовах занепаду соціального страхування і соціального забезпечення становить значний інтерес для наукових досліджень [1].

Відповідно до змісту зазначених напрямів, можна констатувати, що наука віктимологія виникла спочатку як розділ кримінології, а пізніше вже набуває самостійного розвитку. Наприкінці XIX — на початку XX ст. тема жертви розглядається в роботах юристів, психологів і, звичайно, кримінологів.

У XX ст. представники інтеракціонізму, досліджуючи чинники злочинності, звернули увагу на значну роль жертви в процесі криміналізації особистості. При цьому, якщо за початковий вихідний пункт розвитку віктимології взяти західні кримінологічні дослідження 40–50 рр. XX ст., то можна дійти висновку про те, що жертва злочину або ж соціальний процес стосунків «жертва — злочинець» ще не входили до визначальних параметрів аналізу кримінології, незважаючи на те, що вже тоді особливо важливим вважалося особисте ставлення злочинця до жертви, передусім у разі вчинення вбивства. Щоправда, визнавався факт існування так званої схильності окремих осіб до того, щоб стати жертвою певного злочину. Наявність цієї схильності, як і самої жертви злочину, визначалася як «основоположна частина ситуації вчинення злочину», що за своєю сутністю належить до «внутрішньої ситуації злочину» і «відповідного випадку», способу вчинення злочину, а також порівнюваних аспектів злочину, таких як «місце злочину» і «час вчинення злочину» [3, с. 16].

Визначити вченого, якого можна було б назвати «батьком» або першовідкривачем віктимології в її сучасному розумінні, важко. Однак відносно датою народження віктимології прийнято вважати 1941 р., коли з'являється стаття німецького кримінолога, який емігрував до США, Ганса фон Гентінга (1888–1974 рр.) «Зауваження з приводу інтеракції між злочинцем і жертвою» [9], а через сім років — монографію «Злочинець і його жертва. Дослідження по соціобіології злочинності» [10].

Отже, віктимологічна концепція виникла наприкінці 40-х — початку 50-х рр. XX ст. у США, а її автором був кримінолог Ганс фон Гентіг. Ця концепція отримала розвиток у всьому світі й існує дотепер. У ній було сформульовано деякі головні поняття, терміни, концепції вчення про жертву злочинного посягання.

Проблему становлення віктимологічної думки у сучасній українській доктрині започаткували О. М. Джужа та Є. А. Цибуля ще у 1987 році в роботі «Проблеми становлення віктимологічної профілактики у виправно-трудовах установах». Пізніше, у 1998 році, О. М. Джужею та Є. М. Моїсеєвим опубліковано монографію «Проблеми кримінальної віктимології (кримінологічний, психологічний та пенітенціарні аспекти)» [11], у якій досліджено, зокрема, виникнення та становлення кримінальної віктимології, структуру особи потерпілого та профілактику її віктимної поведінки, можливості використання результатів дослідження зазначених проблем у діяльності правоохоронних органів у боротьбі зі злочинами та пенітенціарній практиці.

У подальшому розвитку віктимологічних досліджень і його понятійного апарату важливу роль відіграли праці В. О. Тулякова і, передусім, його монографія «Віктимологія

(соціальні та кримінологічні проблеми)» [12], видана у 2000 році. В монографії розглянуто теоретичні основи проблем сучасної віктимології як перспективного напрямку соціально-правових досліджень, які забезпечують підвищення ефективності протидії злочинності. Узагальнивши і проаналізувавши думки сучасних вітчизняних і зарубіжних учених з різних аспектів проблеми, автор сформулював низку нових положень загальної теорії віктимології і теорії поводження з жертвами злочинів.

У 2015 році опублікована монографія О. М. Джузи «Запобігання злочинам: кримінологіко-віктимологічна парадигма» з сучасним поглядом на розвиток віктимології в Україні [3], а у 2016 році — монографії Джузи А.О. «Основні напрями удосконалення віктимологічного запобігання правопорушенням в Україні», у якій досліджено комплекс теоретичних і практичних питань сучасного стану формування та реалізації стратегії і тактики віктимологічного запобігання правопорушенням в Україні [13] та Т. В. Корнякової «Віктимологічне моделювання у системі заходів забезпечення кримінологічної безпеки суспільства» [14].

Список використаних джерел

1. Полубинский В. И. Криминальная виктимология : [моногр.] / Полубинский В. И. — [2-е изд., доп.]. — М. : ВНИИ МВД России, 2008. — 210 с.
2. Ривман Д. В. Криминальная виктимология / Д. В. Ривман. — СПб. : Питер, 2002. — 304 с.
3. Джуза О. М. Запобігання злочинам: кримінологіко-віктимологічна парадигма : [моногр.] / О. М. Джуза. — К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. — 331 с.
4. Беккариа Чезаре. О преступлениях и наказаних : пер. с итал. / Чезаре Беккариа. — К. : Ин Юре, 2014. — 240 с.
5. Hentig, Hans von: Remarks on the Interaction of Perpetrator and Victim. Journ Crim. 31 : Victimology. — Toronto — London, 1974. — P. 45–53.
6. Тімуш І. С. Інтегральний погляд на право / І. С. Тімуш. — К. : Атіка, 2009. — 283с.
7. Криминология = Kriminologie Lexicon: Словарь-справочник : для практикующих криминалистов / пер. с нем / [сост. Кернер Х. Ю.]; отв. ред. пер. А. И. Долгова. — [4-е перераб. изд. справочника Э. Рессмана]. — М. : Норма, 1998. — 391 с.
8. Kaiser G. Criminology. Ein Lehrbuch / Kaiser G. — Heiderlberg, 1996; Boers K. Kriminalitätseinstellungen und Opfererfahrungen / G. Kaiser, J. Jehle. — М. (Hrsg.), Kriminologischer Opferforschung. — Heidelberg, 1995.
9. Hentig H. Remarks on the Interaction of Perpetrator and Victim / H. Hentig // The Journal of Criminal Law and Criminology. — 1941. — V. 31. — P. 303–309.
10. Hentig H. The Criminal and His Victim (Studies in the Sociobiology of Crime) / H. Hentig. — N.Y., 1948.
11. Джуза О. М. Проблеми кримінальної віктимології (кримінологічний, психологічний та пенітенціарні аспекти) : [моногр.] / О. М. Джуза, Є. М. Моїсєєв. — К. : НВТ «Правник». — Нац. акад. внутр. справ України, 1998. — 84 с.
12. Туляков В. О. Віктимологія (соціальні та кримінологічні проблеми) : [моногр.] / В. О. Туляков. — О. : [б.в.], 2000. — 480 с.
13. Джуза А. О. Основні напрями удосконалення віктимологічного запобігання правопорушенням в Україні [текст] : моногр. / А. О. Джуза. — К. : Нац. акад. внутр. справ, 2016. — 304 с.
14. Корнякова Т. В. Віктимологічне моделювання у системі заходів забезпечення кримінологічної безпеки суспільства [текст] : монографія / Т. В. Корнякова, О. Л. Со-

коленко, Г. С. Юзіков ; Дніпропетр. нац. ун-т ім. Олеся Гончара. — Дніпропетровськ : Ліра, 2016. — 219 с.

Джу́жа Анастасия Александровна,
кандидат юридических наук
(Национальная академия внутренних дел)

ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ВИКТИМОЛОГИИ КАК НАУКИ О ЖЕРТВЕ ПРЕСТУПЛЕНИЯ

В статье рассмотрены основные концепции формирования современной теории криминологической виктимологии. Автором проведен исторический анализ зарождения виктимологии как науки о жертве преступления, как раздела криминологии, как самостоятельной дисциплины, а также выделены направления тематики виктимологических исследований.

Ключевые слова: виктимология, жертва преступления, эволюция, криминология, теория криминологической виктимологии.

Dzhuzha Anastasia,
candidat of law sciences
(National Academy of Internal Affairs)

HISTORICAL BACKGROUND OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF VICTIMOLOGY AS THE SCIENCE OF CRIME VICTIM

The article discusses the basic concepts of the formation of the modern theory of criminological victimology. The author conducted a historical analysis of the origin of victimology as a science of crime victim, as a branch of criminology as an independent discipline and subject areas singled victimological research.

Victim ideas are born thousands of years ago. Self-protection of the potential victim at the dawn of mankind has been the main method of impact on crime. Then, as the emergence and development of other mechanisms of influence on the social evil of self-defense has moved into the category of specific problems. The state and society, trying to protect the identity, developed other measures that did not require the victim to participate in their implementation, and this figure is a kind of «lost» in the criminological analysis that focused on phenomena such as delinquency, crime, criminal. However, most of the legal systems included the right to self-defense, which was the legal support of the potential victim.

In XX century, representatives of the scientific direction, called «interactionism», conducted an audit of all crime factors. Their attention was not lost and the significant role of the victim in the process of criminalization of the individual. Fragmentary research on the role of the victim in the genesis of crime made by many scientists and writers. In the book «Criminology» Sutherland E the third chapter devoted to the analysis of crime victims. These statistics showed them that the highest probability of becoming a victim of murder in those aged 25-30 years, regardless of sex and race. The probability of becoming a victim of crime in the Negro in the United States is 100 times higher than that of the representatives of other nationalities. «

Italian writer Annie Vivant in one of his stories held a motivational analysis of the personality of a serial killer. Vivant described an episode in the life of this maniac, when the optimal behavior of his sacrifice saved the life. Lure women to the country, the maniac began to prepare for her murder. At this point, the woman herself demanded that he killed her (intuition told her that the only way to salvation). Such unusual behavior of women discouraged maniac who used to get pleasure from the kind of trembling victim, the victim is saved. «

In 1941, a German criminologist Herbert von Hentig, hiding from the Nazis in the US, published an interesting article «Remarks on the Interaction of Perpetrator and Victim». After seven years of his pen monograph «The Criminal and His Victim (Studies in the Sociobiology of Crime)». Inspired by the interactionist approach, N. Hentig remained under the strong influence of German biopsychic criminological school. Victim issues in his book was dedicated only the last part, which is called «Victim» (in the first part investigated the problem of the body structure as a factor of crime dealt with in the second-tsiobiologicheskie elements of the crime, in the third - the geography of the crime problem).

Victim ideas attracted the attention of many scientists.

Key words: victimology, victims of crime, evolution, criminology, victimology criminological theory.

Надійшла до редколегії 15.01.2017

УДК 343.625.3 (477)

Кондратов Дмитро Юрійович,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет внутрішніх справ)

Дегтярьов Сергій Євгенович,
ад'юнкт
(Донецький юридичний інститут МВС України)

ІНСТИТУТ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА УХИЛЕННЯ ВІД УТРИМАННЯ НЕПРАЦЕЗДАТНИХ БАТЬКІВ: СУЧАСНИЙ ПРАВОВИЙ ДОСВІД ДЕРЖАВ ДАЛЕКОГО СХОДУ

Звертаючись до діючих джерел сучасного кримінального права держав Далекого Сходу, автори статті наводять, розглядають, порівнюють та узагальнюють зміст тих кримінально-правових норм, які передбачають кримінальні покарання за ухилення від фінансового утримання непрацездатних батьків. Автори виявляють та детально аналізують невід'ємні та важливі як спільні, так і відмінно-індивідуальні характерні складові, ознаки та риси, притаманні відповідним, предметно-спрямованим нормам сучасного кримінального права держав, які належать до означеного географічного регіону.

Ключові слова: держави Далекого Сходу, правова сім'я змішаного типу, сучасне кримінальне право, утримання, непрацездатні батьки, похилі, безпомічні та хворі члени сім'ї, протизаконне ухилення від сплати грошових коштів, кримінальна відповідальність, покарання, позбавлення волі, штраф.

Злочинне діяння, яке відтворює чіткі кваліфікаційні ознаки злісного, свідомого, умисного, нічим невинного і, таким чином, об'єктивно протиправного ухилення з боку повнолітньої, працездатної та правоздатної особи від здійснення обов'язкового, передбаченого законом, грошово-матеріального та іншого подібного утримання своїх непрацездатних батьків, зазнало криміналізації згідно із змістом відповідних, предметно-спрямованих норм сучасного кримінального права майже кожної держави, незалежно від того, до якої правової сім'ї чи до якого географічного регіону або культурно-цивілізаційного ареалу така держава належить.

Найвагомішою причиною, яка зумовлює нагальну необхідність, універсальну важливість та очевидну раціональність криміналізації вказаного правопорушення, є потенційна небезпека спричинення низки тяжких, а у більшості випадків трагічних та незворотних наслідків для життя, здоров'я, безпеки, а також людської честі та гідності непрацездатних, похилих, хворих батьків, які законодавчо визнаються фізично та соціально безпомічними, надзвичайно вразливими особами.

Неабияка соціальна небезпечність та очевидна асоціальність згаданого правопорушення полягає у тому, що його вчинення є явним прикладом злочинного, неприпустимого невиконання тією чи іншою повнолітньою, працездатною та правоздатною особою свого фундаментального, передбаченого законом (правом) та загальноісторичною моральною традицією, соціального зобов'язання не тільки по відношенню виключно до її власних непрацездатних батьків, але й по відношенню до цілого, фрагментарно цілісного інституту сім'ї та сімейних відносин, основними та необхідними рисами якого є природна біологічна, соціальна, морально-ціннісна, громадська та правова наступність, постійна та всебічна відтворюваність.

Саме тому як умисне, так і необережне, або безвідповідальне, однак по суті також злочинне ухилення від надання грошових коштів, необхідних для утримання непрацездатних батьків, визнаються абсолютно протизаконними і суцільно ганебними діями.

Достатньо актуальними, цікавими і, безперечно, гідними науково-дослідницької уваги особливостями відповідних норм сучасного кримінального права тих чи інших окремих держав, зокрема і держав Далекого Сходу, є певні відмінності та спільні риси, притаманні передбаченим таким нормами каральним санкціям, більш або менш чітко визначені кваліфікаційні ознаки даного правопорушення, особливості тлумачення його суб'єктів та об'єктів, а також особливості у розумінні їхніх фундаментальних обов'язків та прав.

Власне, саме тому надзвичайно актуальним видається новітнє ґрунтовне, комплексне, глибоке та детальне вивчення норм зарубіжного кримінального законодавства щодо відповідальності за вчинення вказаного правопорушення.

Здійснення новітніх наукових досліджень у рамках цієї актуальної проблематики зарубіжного кримінального законодавства надасть сучасним українським науковцям-правникам сприятливу можливість не лише дізнатися про зазначені національні нормативно-правові стандарти окремих держав Далекого Сходу, але й, за необхідності, розробити та внести ґрунтовні та раціональні проекти корисних, новаторських законотворчих пропозицій, змін, поправок, спрямованих на виважене та корисне реформування відповідних спеціальних норм сучасного кримінального права України.

У кримінальному праві України проблеми кримінально-правової охорони сімейних правовідносин у частині зобов'язань із утримання непрацездатних батьків висвітлювалися переважно на рівні навчальної літератури, науково-практичних коментарів або порушувалися при вирішенні суміжних питань кримінально-правової охорони прав та свобод людини й громадянина. Зокрема, кримінально-правових аспектів відповідальності за злісне невиконання обов'язків щодо утримання непрацездатних батьків у вітчизняній юридичній науці торкалися П. П. Андрушко, Л. В. Афанасьєва, М. І. Бажанов, О. І. Белова, М. Й. Коржанський, С. Я. Лихова, С. М. Морозюк, В. О. Навроцький, З. В. Ромовська, І. В. Семенов, В. В. Сташис та інші фахівці. Віддаючи належне науковим доробкам указаних авторів, слід визнати, що недослідженими взагалі або мало вивченими на сьогодні залишаються питання кримінальної відповідальності за ухилення від утримання непрацездатних батьків у зарубіжному кримінальному законодавстві, зокрема, і у сучасному кримінальному законодавстві держав Далекого Сходу.

Метою даної статті, таким чином, є виявлення та детальний аналіз, обґрунтоване порівняння та належне узагальнення очевидних невід'ємних, важливих та актуальних (як спільних, так і відмінно-індивідуальних) складових, ознак та рис, притаманних відповідним, предметно-спрямованим нормам сучасного кримінального права держав Далекого Сходу, право яких у цілому прийнято відносити до правової сім'ї змішаного типу, оскільки воно відтворює певні елементи як романно-германської, так і англо-американської правової сім'ї, а також релігійної, традиційної та соціалістичної правових систем. Досягнення

поставленої мети здійснюється за допомогою звернення до діючих англомовних джерел сучасного кримінального права (далі — КК) низки держав Далекого Сходу.

Одними з основоположних, системоутворюючих елементів саме тих норм сучасного кримінального права, які передбачають кримінальну відповідальність за злочинне ухилення від здійснення передбаченого законом, обов'язкового фінансового утримання непрацевдатних батьків, є певні ознаки, характерні складові, сукупні та відмінні характеристики особи, яка є потенційною жертвою даного або ж того чи іншого подібного правопорушення.

Необхідно зауважити, що відповідні, предметно-спрямовані норми сучасного кримінального права деяких держав Далекого Сходу цілком аналогічні з такими ж самими нормами сучасного кримінального права багатьох інших держав, які, у свою чергу, представляють, наприклад, романно-германську або ж англо-американську правову сім'ю, відтворюють відносно сукупне, узагальнене, подекуди дещо еклектичне унормоване поняття (уявлення) про потенційну (фактичну) жертву правопорушення, яким є злісне, свідоме, умисне, нічим не виправдане, протиправне ухилення від передбаченого законом, обов'язкового фінансового утримання певної категорії осіб.

У такому випадку далеко не завжди має місце достатньо чітке виокремлення саме непрацевдатних батьків у якості жертви даного або ж подібного йому правопорушення.

Так, відповідно до п. (1) ст. 271 «Залишення родича по висхідній лінії» Розділу XXVIII «Злочинне залишення та погане поведження» Частини II «Спеціальні положення» КК Південної Кореї, ст. 271 «Нехтування обов'язком здійснювати турботу про осіб похилого віку та дітей» Розділу 8 «Злочинні порушення порядку соціалістичного колективного життя» КК Північної Кореї, ст. 307 Розділу 4 «Злочинне залишення дітей, хворих осіб та осіб похилого віку» Загального розділу X «Злочини проти життя та тіла» Частини II «Окремі злочини» КК Таїланду, ст. 261 Розділу IV «Злочини, які становлять посягання на права особи та демократичні права громадян» Частини II «Спеціальні положення» КК Китаю, ст. 143 «Залишення або спричинення небезпеки» Розділу I «Злочини проти життя» Загального розділу II «Злочини проти осіб» Частини II «Спеціальні положення» КК Східного Тимору, ст. 294 і ст. 295 Розділу XXV «Злочинне залишення» КК Тайваню, потенційними жертвами даних правопорушень визначено загальну категорію осіб, які потребують допомоги (є безпомічними) або є нездатними проживати незалежно (окремо) та працювати через похилий або ж дитячий вік, хворобу, фізичну та/або розумову неміч [1; 2; 3; 4; 5; 6].

Таким чином, суб'єктно-об'єктне уособлення саме непрацевдатних батьків у якості потенційних жертв даних правопорушень дещо опосередковано відтворюється в кримінально-правових нормах цих шістьох держав Далекого Сходу через вищезазначені фундаментальні чинники, якими виступають похилий вік, хвороба, фізична та/або розумова неміч та неможливість працювати та жити незалежно/окремо.

Однак виділені в зазначених нормах сучасного кримінального права Південної Кореї, Північної Кореї, Таїланду, Китаю, Східного Тимору та Тайваню чинники фізичної та психічної безпомічності, похилого віку та інші самі по собі вказують також на те, що потенційною та фактичною жертвою даних правопорушень може стати ціла низка осіб, які перебувають у найрізноманітнішому стані родинних та інших зв'язків із потенційним та фактичним правопорушником. Тому п. (2) статті 271 КК Південної Кореї, п. 3 ст. 143 КК Східного Тимору та ст. 295 КК Тайваню, на відміну від аналогічних статей КК Північної Кореї, Таїланду та Китаю, роблять додаткове зауваження, згідно з яким дане правопорушення може бути вчинене проти того чи іншого родича по висхідній лінії (батьки, дідуся, бабусі тощо), а також сторони в межах офіційного шлюбу [1; 5; 6].

Інше ж, більш узагальнене та одномірне тлумачення поняття про особу, яка може виступати потенційною жертвою розглядуваного правопорушення, представлено в рамках

ст. 152 «Відмова або ухилення від виконання обов'язку здійснювати фінансове утримання» Розділу XV «Злочини, які становлять посягання на інститут шлюбу та сімейний устрій» КК В'єтнаму. У рамках зазначеної статті мова йде про особу, яка користується передбаченим для неї законом правом перебувати за певних фундаментальних обставин на фінансовому утриманні іншої (другої) особи, яка ж, у свою чергу, є юридично зобов'язаною здійснювати таке утримання такої (першої) особи [7].

Отже, у розглянутій вище нормі сучасного кримінального права В'єтнаму немає місця нормативної вказівки на вік і стан фізичного або психічного здоров'я чи родинної належності людини, яка може виступати потенційною жертвою даного правопорушення. Проте саме по собі вказане юридично унормоване право певних осіб перебувати за певних фундаментальних обставин на чіємусь фінансовому утриманні та відтворює цим правом зобов'язання інших осіб здійснювати таке утримання також достатньо віддалено, опосередковано і непрямо відтворює необхідний чинник родинних зв'язків узагалі та родинних зв'язків між непрацездатними батьками та їхніми повнолітніми, працездатними та правоздатними дітьми зокрема.

Однак вищенаведені кримінально-правові норми Південної Кореї, Північної Кореї, Таїланду, Китаю, Східного Тимору та Тайваню також зазначають юридичне право певних осіб перебувати за певних фундаментальних обставин на фінансовому утриманні інших осіб. Таким чином, південнокорейське, північнокорейське, тайське, китайське, тиморське та тайванське загальне тлумачення поняття потенційної жертви даного та подібного йому правопорушення, у межах якого, як ми бачимо, ураховується не тільки її вік, стан її фізичного та психічного здоров'я, але і щойно зазначені фундаментальні, юридично унормовані соціальне право та соціальне зобов'язання, видається, на відміну від щойно наведеного в'єтнамського тлумачення, змістовно більш розширеним.

Треба зауважити, що відповідні норми сучасного кримінального права деяких інших держав Далекого Сходу, за прикладом Південної Кореї, Східного Тимору та Тайваню, демонструють зразки відносно чіткої унормованості інших фундаментальних, інституціоналізованих рис та ознак потенційної жертви даного та багато в чому подібного йому правопорушення, а саме таких рис та ознак, які достатньо прямо та безпосередньо зазначають ту чи іншу необхідну ступінь родинного зв'язку між жертвою та правопорушником.

Так, відповідно до ст. 324 «Залишення сім'ї» Розділу 2 «Залишення сім'ї» Загально-го розділу 3 «Злочини проти неповнолітніх осіб та інституту сім'ї» Частини 2 КК Камбоджі та ст. 120 «Злісне ухилення від утримання батьків, сторони в рамках офіційного шлюбу або народжених чи прийомних дітей» Розділу 17 «Злочини проти дітей, інституту сім'ї та громадської моралі» Спеціальної частини КК Монголії, особами, які можуть виступати у якості потенційних жертв правопорушення, що виражається у нездійсненні фінансового утримання, є одна із сторін у рамках діючого офіційного шлюбу, або колишня сторона такого шлюбу, неповнолітня особа, або родичі по низхідній лінії (народжені діти, онуки), або ж родичі по висхідній лінії, і зокрема саме батьки, які є нездатними здійснювати трудову діяльність, а також прийомні діти [8; 9].

Таким чином, як ми бачимо, відповідні норми сучасного кримінального права Камбоджі та Монголії, на відміну від вищенаведених аналогічних норм Північної Кореї, Таїланду, Китаю та В'єтнаму, достатньо чітко описують ознаки злочинного ухилення від обов'язкового, передбаченого законом, фінансового утримання родичів по висхідній родинній лінії і, що є дуже важливим, зокрема саме батьків, із зазначенням хоча і загальних, однак чітко інституціоналізованих чинників та ознак, які так чи інакше зумовлюють непрацездатність таких осіб.

Що ж стосується характерних рис та ознак суб'єкта даного та будь-якого іншого подібного правопорушення, тобто рис та ознак самого потенційного або ж фактичного

правопорушника, то вони, відповідно до зазначених норм сучасного кримінального права і Південної Кореї, і Північної Кореї, і Таїланду, і Китаю, і Східного Тимору, і Тайваню, і В'єтнаму, і Камбоджі, і Монголії, загально та природно обумовлюються та опосередковуються потенційною можливістю невиконання або ж фактичним невиконанням таким правопорушником вищезгаданого правового зобов'язання здійснювати передбачене законом, обов'язкове фінансове утримання непрацездатних батьків, а також інших вищенаведених осіб. Також зазначимо, що в рамках згадуваних вище норм сучасного кримінального права Камбоджі та Монголії вищезазначене соціальне зобов'язання правопорушника відтворюється в рамках офіційно прийнятого рішення тієї чи іншої судової інстанції [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9].

Принагідно зауважимо на тому, що в якості ще одних надзвичайно важливих, характерних рис та ознак, притаманних суб'єкту даного та будь-якого іншого подібного правопорушення, сучасне кримінальне право саме В'єтнаму чітко відзначає фактичну можливість і здатність потенційного або ж фактичного правопорушника здійснювати необхідне фінансове утримання передбачених законом осіб, а також факт попереднього притягнення такого правопорушника до відповідальності за вчинення даного правопорушення, а також поточні, тобто рецидивні злочинні прояви з його боку [7].

Надзвичайно важливим є те, що вищенаведені предметно-спрямовані норми сучасного кримінального права дев'ятиох перерахованих держав Далекого Сходу розрізняються у визначенні конкретного змісту та кваліфікаційних, змістовних ознаках самого протиправного діяння як такого, яке, у свою чергу, відтворює необхідний комплексний причинно-наслідковий зв'язок між правопорушником та постраждалою особою в рамках інституту кримінальної відповідальності за ухилення від фінансового утримання непрацездатних батьків або ж за вчинення іншого подібного правопорушення.

Так, відповідні норми сучасного кримінального права Південної Кореї, Таїланду, Східного Тимору та Тайваню, як це чітко зазначено у самих назвах вищенаведених статей та розділів Спеціальної частини їх кримінальних кодексів, відтворюють кримінальну відповідальність за протиправне діяння, яким є саме залишення вищезазначених осіб, тобто свідомо відмова від надання таким особам усього необхідного їм комплексного, передбаченого законом піклування [1; 3; 5; 6].

Природним видається усвідомлення того, що надзвичайно вірогідними антигуманними наслідками злочинного залишення напризволяще тих чи інших непрацездатних осіб, зокрема похилих та хворих, безпомічних батьків, може виявитися цілковита відсутність у них грошових коштів, необхідних для прийнятного харчування, придбання лікарських препаратів, одягу, а також цілої низки інших життєво необхідних побутових речей, що, у свою чергу, може спричинити настання голодної смерті, різних тяжких захворювань, страждань від голоду або змусити потерпілих осіб займатися жебрацтвом чи іншою антисоціальною діяльністю. Зазначені тяжкі наслідки такого залишення тих чи інших непрацездатних осіб, зокрема і батьків, зумовлюють очевидний кримінологічний вимір даного протиправного діяння.

Так, у рамках наведених норм сучасного кримінального права Південної Кореї та Таїланду сукупно відзначається вірогідність спричинення певних загроз саме для життя відповідних осіб у разі вчинення правопорушення, яким є злочинне залишення їх напризволяще [1; 3].

У наведених нормах сучасного кримінального права Східного Тимору та Тайваню мова прямо йде про те, що залишення потерпілих осіб може спричинити їхню смерть або тяжкі тілесні ушкодження [5; 6].

Зазначені ж норми сучасного кримінального права Камбоджі, Монголії, Китаю та В'єтнаму, на відміну від аналогічних норм Південної Кореї, Таїланду та Східного Тимору,

навпаки, чітко виокремлюють злочин, яким є не залишення тих чи інших непрацевдатних осіб, а саме ухилення від передбаченого законом, обов'язкового фінансового утримання непрацевдатних батьків та інших вищеперахованих вище соціально вразливих осіб. Так, наприклад, у рамках наведених статей КК Камбоджі та Монголії мова йде про невиконання потенційним правопорушником відповідного рішення тієї чи іншої судової інстанції, яке зобов'язує його сплачувати грошові кошти вищевказаній групі осіб, зокрема і батькам [8; 9].

Умисна відмова та умисне ухилення від виконання обов'язку щодо здійснення фінансового утримання перерахованих вище осіб визнається у якості злочину в рамках зазначених норм сучасного кримінального права Північної Кореї, Китаю та В'єтнаму [2; 4; 7].

Що ж стосується безпосередньо видів кримінальних покарань, передбачених за вчинення даного або ж будь-якого іншого подібного правопорушення, то відповідно до вищенаведених статей КК восьми перерахованих вище держав Далекого Сходу ними є фіксовані терміни позбавлення волі та/або ж фіксовані грошові штрафи. Крім того, відмінною рисою кримінального законодавства Північної Кореї є можливість застосування трудових робіт як кримінального покарання до осіб, які визнані винними у вчиненні подібних злочинних діянь [2].

Звичайне (тобто без кваліфікуючих ознак) залишення осіб, указаних у вищенаведених статтях КК Південної Кореї та Таїланду, карається в обох державах однаково: позбавленням волі на термін не більше трьох років. Розміри ж штрафів, які призначаються у разі вчинення даного правопорушення, складають для Південної Кореї та Таїланду не більше п'яти мільйонів південнокорейських вон та шести тисяч тайських батів відповідно. Причому сучасне кримінальне право цих держав передбачає вибір між цими двома покараннями або ж застосування обох видів покарань одночасно (Таїланд) [1; 3].

Проте зазначені норми сучасного кримінального права і Південної Кореї, і Таїланду передбачають суттєве подовження термінів позбавлення волі та збільшення розмірів фіксованих штрафів, якщо при вчиненні даного правопорушення (залишення) мають місце певні обтяжуючі обставини.

Так, відповідно до п. (3) наведеної статті КК Південної Кореї, якщо залишення осіб, зазначених у п. (1), спричиняє загрозу їхньому життю, то правопорушник вже може бути позбавлений волі на термін не більше семи років. Якщо ж дане правопорушення вчинено проти родича по висхідній лінії, наприклад батьків, то, відповідно до п. (2) згадуваної вище норми, правопорушник позбавляється волі на термін не більше десяти років або ж сплачує грошовий штраф у розмірі не більше п'ятнадцяти мільйонів південнокорейських вон. Якщо ж залишення напризволяще родича по висхідній лінії спричиняє загрозу його життю, то правопорушник, відповідно до п. (4), вже може бути позбавлений волі на необмежений термін, причому не менше двох років. У ст. 275 «Смерть або ушкодження, спричинені залишенням» окремо зазначається, що у випадку, коли метою залишення виступає спричинення родичу по низхідній або висхідній лініях тих чи інших ушкоджень або смерті, правопорушника вже може бути покарано позбавленням волі на термін не більше семи років [1].

Відповідно ж до ст. 308 КК Таїланду, якщо наслідком залишення осіб, указаних у ст. 307 КК, стало отримання ними тяжких тілесних ушкоджень або їхня смерть, то правопорушник може бути покараний, відповідно до положень ст. 290 (позбавлення волі від трьох до п'ятнадцяти років за злочин, яким є спричинення смерті іншої особи через завдання їй тілесних ушкоджень, однак без попереднього наміру спричинити її смерть), ст. 297 (позбавлення волі від шести місяців до десяти років за злочин — завдання тяжких тілесних ушкоджень) або ст. 298 (позбавлення волі від двох до десяти років за злочин, передбачений ст. 297, учинений за наявності будь-яких обставин, указаних у ст. 289) [3].

Таким чином, можна зробити висновок про те, що наведені норми сучасного кримінального права Південної Кореї та Таїланду передбачають відносно тривалі терміни позбавлення волі за вчинення даного правопорушення.

Так само відносно тривалими є терміни позбавлення волі, передбачені і нормами вищенаведених статей сучасного кримінального права Східного Тимору. Зокрема, злочинне залишення безпомічної особи у цій країні карається позбавленням волі на термін від одного до шести років. Однак якщо наслідком такого залишення стали тяжкі тілесні ушкодження залишеної особи або її смерть, то термін позбавлення волі становить від двох до восьми років або від п'яти до п'ятнадцяти років відповідно. Проте, у п. 3 наведеної статті зазначається, що якщо жертвою даного злочину є сторона офіційного шлюбу, або родич по низхідній лінії, або один із батьків, або побічний родич другого ступеня, або особа, яка всиновила/вдочерила правопорушника, або яка сама є всиновленою/узятою за дочку правопорушником, або ж особа, яка мешкає разом із правопорушником на умовах, на яких проживають чоловік та дружина, то вказані покарання збільшуються на одну третину [5].

Залишення безпомічної особи, яка має перебувати на законному фінансовому утриманні іншої особи, та не здійснення цієї іншою особою фінансового утримання безпомічної особи карається, відповідно до ст. 294 КК Тайваню, позбавленням волі на термін не менше шести місяців або не більше п'яти років. Якщо ж, учинення даного правопорушення спричиняє смерть потерпілої особи, то передбаченим покаранням є довічне позбавлення волі або позбавлення волі на термін не менше семи років; якщо ж наслідком даного правопорушення стало завдання безпомічній особі тяжких тілесних ушкоджень, то правопорушника може бути позбавлено волі на термін не менше трьох та не більше десяти років. Згідно ж зі ст. 295 КК Тайваню, термін покарання за вчинення такого злочину збільшується наполовину, якщо жертвою злочину стала особа, яка доводиться правопорушникові прямим родичем по висхідній лінії [6].

Достатньо поміркованими видаються терміни позбавлення волі, передбачені наведеними нормами сучасного кримінального права В'єтнаму (від двох місяців до трьох років) та Китаю (п'ять років або менше). Додатковими ж покараннями та засобами впливу за кримінальним законодавством цих країн визначено висловлення попередження та виправні заходи по відношенню до правопорушника, які не передбачають позбавлення волі (В'єтнам) та утримання під вартою або нагляд за правопорушником (Китай) [7; 4].

Ще менший термін позбавлення волі за несплату грошових коштів, необхідних для фінансового утримання непрацездатних батьків (від одного місяця до одного року), а також штраф у розмірі від ста тисяч до двох мільйонів камбоджійських рієлів передбачено наведеною нормою сучасного кримінального права Камбоджі. Однак, відповідно до положень ст. 325 «Додаткові покарання (сутність та тривалість)», передбачено наступні додаткові покарання та деякі досить оригінальні заходи суто морального впливу на фактичного правопорушника: втрата правопорушником його певних прав на період не більше п'ятьох років; публікація протягом періоду, який не перевищує двох місяців вироку, прийнятого по відношенню до фактичного правопорушника; опублікування такого вироку у друкованих засобах масової інформації; аудіовізуальна трансляція змісту прийнятого вироку протягом періоду, який не перевищує восьми днів [8].

Найменший термін позбавлення волі за злочин, яким є злісне ухилення від виконання відповідного рішення судової інстанції, яке зобов'язує правопорушника здійснювати фінансове утримання батьків, передбачено в КК Монголії — від 3 до 6 місяців. У якості альтернативи позбавленню волі передбачено сплату фіксованого штрафу у розмірі від 51 до 150 помісячних заробітних плат [9].

Найбільш гуманним законодавством, яке передбачає відповідальність за ухилення від піклування про похилу особу, або дитину, або особу, яка є нездатною працювати, ви-

ступає КК Північної Кореї, оскільки санкція зазначеної норми взагалі не передбачає покарання у вигляді позбавлення волі чи навіть штрафу. Так, у цій країні за вчинення вказаного злочину до винного можуть бути застосовані лише короткострокові громадські роботи протягом періоду, який є меншим двох років [2].

Таким чином, відповідні предметно-спрямовані норми сучасного кримінального права дев'ятьох розглянутих держав Далекого Сходу достатньо комплексно репрезентують інститут кримінальної відповідальності за злочинне ухилення від здійснення передбаченого законом, обов'язкового фінансового утримання непрацездатних батьків та вчинення інших подібних правопорушень означеного географічного регіону.

У межах розглянутих норм сучасного кримінального права представлених держав Далекого Сходу відтворюються групові, тобто сукупні, спільні характерні складові, ознаки та риси, притаманні потенційній жертві та потенційному правопорушнику, а також представлено певні групові відмінності щодо визначення змісту самого протиправного діяння як такого та його чітких кваліфікаційних ознак.

Основними кримінальними покараннями, призначення та застосування яких передбачено за вчинення даного або подібного йому правопорушення, є фіксовані та інші терміни позбавлення волі, тривалість яких становить від кількох місяців до довічного тюремного ув'язнення, та фіксовані розміри грошових штрафів. Передбачено також і застосування таких окремих заходів, які є значною та соціально важливою альтернативою позбавленню волі або ж сплаті штрафу, як нагляд, виправні заходи, які не передбачають позбавлення волі, а також низку окремих заходів, спрямованих на моральний, громадський осуд правопорушника, моральний вплив на його поточну та подальшу поведінку, загальну профілактику даного та подібного правопорушення.

Список використаних джерел

1. Criminal Act of the Republic of Korea [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.oecd.org/site/adboecdanti-corruptioninitiative/46816472.pdf>.
2. The Criminal Law of the Democratic People's Republic of Korea [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [http://www.globalforumljd.org/sites/default/files/docs/library/DPRK%20Criminal%20Law_2009\(EN\).pdf](http://www.globalforumljd.org/sites/default/files/docs/library/DPRK%20Criminal%20Law_2009(EN).pdf).
3. Thailand Criminal Code [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://www.unodc.org/tldb/pdf/Thailand/THA_Pena_CodeEN.pdf.
4. Criminal Law of the People's Republic of China [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.fmprc.gov.cn/ce/cgvienna/eng/dbtyw/jdwt/crimelaw/t209043.htm>.
5. Penal Code of Timor-Leste [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://www.unodc.org/res/cld/document/penal.code_html/Penal_Code_Law_No_19_2009.pdf.
6. Taiwan Criminal Code [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://docs.google.com/file/d/0B3trLdAfiNMfTjZLRXZLS254UWc/edit?pref=2&pli=1>.
7. Penal Code of the Socialist Republic of Vietnam [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/56207/111125/F97325861/VNM56207%20Eng.pdf>.
8. Penal Code of the Kingdom of Cambodia [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://sithi.org/admin/upload/law/Criminal_Code_Book_with_cover_Jan_2014.pdf.
9. Criminal Code of Mongolia [Електронний ресурс]. — Режим доступу : ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/82785/90914/F283556865/MNG82785.pdf.

Кондратов Дмитрий Юрьевич,
кандидат юридических наук, доцент
(Харьковский национальный университет внутренних дел)

Дегтярев Сергей Евгеньевич,
адъюнкт
(Донецкий юридический институт МВД Украины)

ИНСТИТУТ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА УКЛОНЕНИЕ ОТ СОДЕРЖАНИЯ НЕТРУДОСПОСОБНЫХ РОДИТЕЛЕЙ: СОВРЕМЕННЫЙ ПРАВОВОЙ ОПЫТ СТРАН ДАЛЬНЕГО ВОСТОКА

Обращаясь к действующим источникам современного уголовного права государств Дальнего Востока, авторы статьи приводят, рассматривают, сравнивают и обобщают содержание тех уголовно-правовых норм, которые предусматривают уголовные наказания за уклонение от финансового содержания нетрудоспособных родителей. Авторы выявляют и подробно анализируют неотъемлемые и важные, как общие, так и отличительно-индивидуальные характерные составляющие, признаки и черты, присущие соответствующим, предметно-направленным нормам современного уголовного права государств, принадлежащих к указанному географическому региону.

Ключевые слова: страны Дальнего Востока, правовая семья смешанного типа, современное уголовное право, содержание, нетрудоспособные родители, пожилые, беспомощные и больные члены семьи, противозаконное уклонение от уплаты денежных средств, уголовная ответственность, наказание, лишение свободы, штраф.

Dmitry Kondratov,
candidate of legal sciences
(Kharkiv National University of Internal Affairs)

Degtyarev Sergey,
adjunct
(Donetsk law Institute of the MIA of Ukraine)

INSTITUTE OF CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR DENIED FROM THE CONTENT OF DISABILITIES: THE MODERN LEGAL EXPERIENCE OF THE FAR EAST COUNTRIES

Turning to the current sources of modern criminal law in the Far East, the authors of the article lead, review, compare and summarize the content of those criminal law provisions that provide for criminal penalties for evading the financial maintenance of disabled parents. Authors identify and analyze in detail the integral and important, both general and distinctive-individual characteristic components, features and features inherent in relevant, subject-directed norms of modern criminal law of states belonging to the specified geographical region.

Key words: countries of the Far East, a legal family of mixed type, modern criminal law, maintenance, disabled parents, elderly, helpless and sick family members, illegal evasion of payment of money, criminal responsibility, punishment, imprisonment, fine.

Надійшла до редколегії 15.01.2017

УДК 343.23+351.856.2

Лень Валентин Валентинович,
кандидат юридичних наук, доцент
(ДВНЗ «Національний гірничий університет»)

ЗЛОЧИНИ, ПРЕДМЕТОМ ЯКИХ Є ДЕРЖАВНІ НАГОРОДИ: ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ

Розглядаються питання необхідності визначення факторів культурної цінності і вартості орденів, медалей СРСР та України, які є предметом злочинів, що важливо для призначення і проведення мистецькознавчої експертизи, кваліфікації вчиненого та відшкодування завданих збитків.

***Ключові слова:** злочин, нагорода, культурна цінність, вартість нагороди, кваліфікація, фактори.*

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні та багатьох інших державах ці питання є актуальними. В Україні, державах СНД, Європи та світу набуло широкого розмаху колекціонування нагород, зокрема державних орденів, медалей СРСР (певна частина з них є рідкісними і цінними), а також нагород України й інших держав. Це явище у багатьох державах є незаконним, відповідно — нелегальним та високолатентним. Більшість орденів СРСР, окремих медалей СРСР та окремих нагород України, інших держав, а також республіканські нагороди (нагороди республік), які заснували до утворення СРСР, у перші роки СРСР (вони існували певний час, а потім нагородження ними припинилося), мають культурну цінність (художню, наукову, колекційну, мистецькознавчу, історичну, етнографічну тощо) та значну вартість (ціну). Слід відверто зазначити: мистецтвознавці, фалеристи, історики, колекціонери, військові, певні державні діячі і політики більшості країн вважають ордени СРСР одними з найкрасивіших нагород світу. Це справжні витвори мистецтва, які мають культурну цінність та значну вартість (ціну). Більшість із них відрізняється композицією, декором, вишуканістю, красою та високою майстерністю виконання. Певні ордени, медалі СРСР — це вкрай рідкісні нагороди.

Не є таємницею, що сьогодні в Україні, інших державах учиняється багато незаконних дій щодо державних нагород, зокрема і злочинів, предметом яких є ордени та медалі. У більшості випадків це умисні злочини, наприклад крадіжка (ст.185 ККУ), грабіж (ст.186 ККУ), розбій (ст.187 ККУ), вимагання (ст.189 ККУ), шахрайство (ст.190 ККУ), незаконне привласнення особою знайденого або чужого майна, що випадково опинилося у неї (ст.193 ККУ), умисне знищення або пошкодження майна (ст.194 ККУ), погроза знищення майна (ст.195 ККУ). Хоча можуть бути злочини, учинені і з необережності, а це необережне знищення або пошкодження майна (ст.196 ККУ) та порушення обов'язків щодо охорони майна (ст.197 ККУ). А втім, вкажемо, останній зазначений нами злочин, передбачений ст. 197 ККУ, може вчинятися й умисно [1, с.202-203, 206-207, 208, 212-213, 215-216, 224, 228, 229-230]. За нагородами рідкісними, цінними «полюють». Уточнюємо: ми розглядаємо лише державні нагороди СРСР, України, а саме ордени, медалі та республіканські ордени, про які зазначалось вище. Мова не йде про іноземні нагороди, недержавні нагороди — громадські, відомчі (галузеві), церковні тощо. Часто кримінальні правопорушення, пов'язані з

державними нагородами, учиняються у сукупності з іншими злочинами. Частина національних чинних законодавчих норм, інших нормативно-правових приписів щодо цього не спрацьовують, а то й нехтуються. Переконані, що це відбувається через їхню недосконалість і не відповідність сьогоденню. Вважаємо: всі представники різноманітних владних державних структур, зокрема органів кримінальної юстиції, усвідомлюють масовий характер правопорушень у державі, пов'язаних, перш за все, з державними нагородами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що згідно з Законом України «Про державні нагороди України», його положення розповсюджуються на нагороди СРСР та республіканські нагороди, що входили до його складу [2].

В Україні великий внесок у розвиток нагородної системи, нагородної справи і нагород зробили науковці: Д. Табачник, В. Литвин, І. Курас та інші. Позитивним є те, що з'являються поодинокі дослідження українських учених-правознавців, зокрема А. Пінаєва, В. Гринчишина, Д. Коритька, А. Майдебури. Однак лише перший із них криміналіст.

Більш широко проводять дослідження в інших державах. Так, в Росії — В. Дуров, О. Павліков, І. Пак, О. Сміслов, В. Музалевський та багато інших, зокрема, правники: Д. Белоцеркович, В. Дуель, А. Дьомін, А. Малько, Д. Полянський, Є. Сердобінцева, Є. Трофімов та ін. Зокрема, криміналісти: М. Журавльов, Ф. Бражник, В. Нирков, О. Спиридонова, В. Григор'єв, І. Солоненко та ін. У Казахстані — Р. Жаляльдинов, І. Карін та ін. У Чехії — В. Мержичка, В. Новотни та ін. У Білорусі — А. Подлинський та ін.

Метою статті є дослідження питання правильної і точної кваліфікації злочинів, предметом яких є ордени і медалі СРСР, України та республіканські ордени, затверджені до утворення СРСР.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи цю складну, комплексну, багатоаспектну проблему, необхідно зазначити, що, перш за все, для кримінального і кримінально-процесуального права важливими є питання правильної і точної кваліфікації вчиненого, а це і визначення завданих збитків, тобто встановлення вартості незаконно вилучених нагород. Відповідно, для цього необхідно призначати, як мінімум, мистецькознавчу експертизу, а це, у свою чергу, зобов'язує поставити грамотно правильні, професійні питання, які будуть сприяти повному, всебічному та об'єктивному розслідуванню, тобто зробити все, щоб досягти максимального, позитивного законного результату — встановлення істини по кримінальному провадженню, притягнення винних до справедливої відповідальності і покарання, повернення викраденого (у стані, в якому нагороди були до незаконного вилучення) потерпілому або відшкодування завданих збитків потерпілому у тому разі, коли нагороди зникли (загублені, передані невстановленій особі, перероблені тощо) або приведені в такий стан, що втратили колекційну цінність та відповідну вартість (ціну) й об'єктивно не задовольняють вимоги потерпілого.

Не слід робити, як постійно робилось раніше, у попередні десятиліття. Сьогодення, реальність об'єктивно вимагає інших, сучасних, підходів, зокрема і у зазначеному вище питанні.

Задля цього необхідно спиратися на встановлені нами раніше (у попередніх наукових дослідженнях), а зараз удосконалені основні фактори (елементи, чинники) визначення культурної цінності та вартості (ціни) державних орденів, медалей СРСР та України. Фактори (елементи, чинники) подаються у відносно довільному порядку.

1. Рік затвердження ордена, медалі впливає на вартість (ціну) і культурну цінність, тобто чим раніше затверджена нагорода, тим вона має більшу вартість (ціну) та культурну цінність. У першу чергу це стосується одного виду нагород.

2. Кількість виготовлених нагород, тобто чим більше виготовлено нагород, тим менша їхня вартість (ціна) та культурна цінність. Наприклад, станом на травень 2014 р. український орден «За мужність» III ст. виготовлено у кількості як мінімум 384925 знаків. Де-

що менше відбулось ним нагороджень, відповідно, ордени з першими і невеликими порядковими номерами будуть мати більшу вартість (ціну), ніж ордени з великими порядковими номерами. Вартість (ціна) орденів з першими і невеликими порядковими номерами буде постійно зростати через те, що нагородження орденом «За мужність» III ст. будуть продовжуватися, а їхні номери збільшуватися.

3. Кількість нагороджень, тобто чим більше відбулось нагороджень, тим меншою є вартість (ціна) і культурна цінність нагороди.

4. Порядковий номер нагороди (у разі, якщо вона номерна), тобто чим менше порядковий номер, тим більша вартість (ціна) і культурна цінність нагороди. Разом з тим зазначимо: якщо кількість нагороджень або/і виготовлення певного виду нагороди або її типу незначне (наприклад, орден Ушакова I ст.), то порядковий номер ордена фактично не впливає на його вартість (ціну) та культурну цінність.

5. Фактична категорія нагороджених за статутом або всупереч, тобто, наприклад, якщо певним орденом буде нагороджена відома особистість (високопосадовець, державний, громадський, військовий, інший видатний діяч, письменник, артист тощо), то її орден, як правило, буде мати більшу вартість (ціну), ніж такий самий орден, який належить звичайній, маловідомій особі.

6. Категорії для нагороджень, тобто нагорода за статутом для певних (передбачених, обмежених, наприклад, для «полководців», «флотоводців», тобто військових, які займають високі посади в армії, на флоті, можливо, МВС, КДБ — СБУ тощо) категорій осіб буде мати більшу вартість (ціну) і культурну цінність, ніж нагорода, призначена для широкого кола нагороджень.

7. У разі, коли певна державна нагорода (вид) має типи (вони можуть різнитися за способом виготовлення, розміром, вагою, видом металу та його пробою, видом і вагою, кольором, чистотою каміння (природне, неприродне (синтетичне), видом емалі, зображенням у цілому або його певних елементів, способом кріплення до одягу тощо), у такому разі різні типи мають різну вартість. У переважній більшості ранні типи нагороди за роками виготовлення мають більшу вартість (ціну) та культурну цінність, ніж наступні. Відповідно, перші типи нагороди мають невеликі порядкові номери.

8. Відмінні, суттєві, можливо, індивідуальні особливості деталей (елементи), декору, емалі серед певного виду або типу ордену, медалі будуть, певною мірою, впливати на вартість (ціну) та культурну цінність. Це може бути збільшена або зменшена рельєфність певної деталі, зайва (або навпаки) позолота, непередбачена в описі деталей (елементів) тощо. Наприклад, на певних екземплярах, а точніше — певній партії медалі «За победу над Японией» на військовому мундирі (кітелі) Й. Сталіна рельєфне (випукле) зображення ордену Суворова I ст. має нахил вправо.

9. Зміст, сутність статуту нагороди, тобто військовоє або/і трудове спрямування нагороди, або нагородження за вислугу років; у певний мірі це також впливає на її вартість (ціну) та культурну цінність.

10. Вид металу (недорогоцінний — томпак, нейзильбер, латунь, мідь, нікель тощо, дорогоцінний — платина, паладій, золото, срібло), тобто нагорода з дорогоцінного металу буде мати більшу вартість, ніж нагорода, виготовлена не з дорогоцінного металу. Це загальне правило: більш цінна та нагорода, яка виготовлена з більш дорогоцінного металу, наприклад, з платини буде мати більшу вартість (ціну), ніж нагорода зі срібла. А втім, це правило здебільшого не застосовується при визначенні вартості (ціни) та культурної цінності певних, як правило перших типів, нагород одного виду.

11. Вага дорогоцінного металу. Інколи чим більше вага, тим нагорода має більшу вартість (ціну) і культурну цінність.

12. Проба дорогоцінного металу (якість, склад), тобто, як правило, чим вища проба

металу, тим більшу вартість (ціну) і культурну цінність буде мати нагорода.

13. Вид каміння — природне, синтетичне, дорогоцінне, напівдорогоцінне, недорогоцінне, тобто нагорода з дорогоцінним камінням буде мати більшу вартість (ціну) і культурну цінність.

14. Вага (маса), розмір, чистота (якість), колір, а також зональність (розповсюдження рівномірності) кольору огранованого дорогоцінного, напівдорогоцінного каміння, тобто чим більше вага, розмір, чистота, рідкість і цінність та зональність кольору каміння, тим нагорода має більшу вартість (ціну) і культурну цінність.

15. Спосіб виготовлення нагороди (цільноштампована, паяна, збірна тощо): як правило, чим складнішим є технологічний процес виготовлення, тим більша вартість (ціна) і культурна цінність нагороди.

16. Місце розташування, носіння за значимістю (старшинством, рангом, чином, ієрархією), згідно з офіційно встановленими Правилами (Порядком), тобто певне значення має питання ієрархії нагороди: чим більш значуща нагорода за старшинством, тим більша її вартість (ціна) та культурна цінність.

17. Стан (рівень) зношеності, псування, пошкодження, переробки нагороди, тобто чим більше вказаних недоліків має нагорода, тим вона має меншу вартість (ціну) та культурну цінність.

18. Історія військового, трудового шляху нагороди впливає на її вартість (ціну) та культурну цінність, тобто якщо нагорода має тривалу і/або славетну історію, вона, як правило, має більшу вартість (ціну) та культурну цінність.

19. У разі, коли нагорода має ступені, то, як правило, вища ступінь нагороди має більшу вартість (ціну) та культурну цінність, ніж нагорода нижчого ступеня цього виду.

20. Наявність до ордену орденської книжки, посвідчення до медалі, малих і великих грамот до медалей «Золотая Звезда», «Серп и Молот», наявність звання Герой Радянського Союзу, Герой Соціалістичної Праці та інших документів (часто комплект), що підтверджують нагородження, у більшості випадків збільшує вартість (ціну) нагороди та, безумовно, підтверджує її оригінальність (справжність), ідентичність. Додатково це можуть бути і «рідні» коробочки для зберігання цих нагород, фото нагородженої особи з нагородою, привітання з нагородженням військового командування, керівництва галузі, підприємства, організації, установи або представника влади (центральної, місцевої).

21. Область, регіон, країна, тобто вартість (ціна) і культурна цінність певного ордену, медалі і їх типів може бути різною, залежно від місця вчинення певних дій з нагородою. Так, орден Отечественной войны I ст. (1985 р. виготовлення) у той же Україні, Польщі та Великобританії буде мати різну вартість (ціну) та культурну цінність. Наприклад, у Великобританії ціна 1 гр. срібла 925° інша, ніж в Україні, та кількість указаної державної нагороди значно менша, як в Україні.

22. Політичний режим країни, законодавство, соціально-політична атмосфера, стабільність загальнодержавна і фінансово-економічна і багато інших чинників також будуть впливати на вартість (ціну) та культурну цінність державних нагород.

23. Ордени, в цілому, мають більшу вартість і культурну цінність, ніж медалі. Перш за все тому, що орден має вищий статус [3, с. 242–245].

Всі визначені фактори (елементи, чинники), у переважній більшості, тісно, гармонійно пов'язані між собою. Часто один фактор надає, певною мірою, значення іншому. Разом з тим кожний фактор індивідуально впливає на вартість (ціну) та культурну цінність будь-якого ордену, медалі та їх типи. Наприклад, при розбої або шахрайстві для визначення спричиненої шкоди і, відповідно, правильної, точної кваліфікації вчиненого з урахуванням усіх ознак, або на етапі призначення (постановка кваліфікованих, правильних, точних питань) та проведення мистецькознавчої експертизи або криміналістичної ідентифікації та ін.

Отже, ця інформація є не лише професійно цікавою, вона у багатьох випадках є просто необхідною представникам правоохоронних, митних, прикордонних органів, експертам, криміналістам, суддям, адвокатам, музейним працівникам, мистецтвознавцям, історикам, фалеристам, колекціонерам, реставраторам, військовим, членам експертно-фондових, фондово-закупівельних комісій, представникам різних державних та громадських структур тощо.

Висновки. Таким чином, вважаємо, що при будь-яких умисних злочинних посяганнях або необережному знищенню, пошкодженню майна, а також цивільно-правових відносинах, інших випадках, предметом яких є державні нагороди СРСР, України — ордени, медалі, ми маємо враховувати зазначені вище фактори (елементи, чинники) при визначенні культурної цінності та вартості (ціни). Ми не повинні, наприклад, при грабежі або умисному знищенні майна — ордена Леніна (1930 р. виготовлення, перший тип) кваліфікувати ці дії, орієнтуючись лише на вагу дорогоцінного металу — срібла 925° (ціну на час вчинення злочину) цієї нагороди, а слід враховувати усі фактори. Разом з тим зазначимо, що на сьогодні ринкова вартість (ціна) цього типу ордена Леніна складає не менше 40000 тисяч доларів США. Це у будь-якій країні, будь-якого колекціонера, власника, організатора аукціону тощо. Їх виготовлено лише 700 екземплярів, певна кількість з яких за цей історичний період з часу затвердження і виготовлення вже втрачена. Безперечно, цей тип ордена Леніна є культурною цінністю, незважаючи на одіозність особистості В.І. Ульянова (Леніна).

Ще раз наголошуємо: ці фактори (елементи, чинники) є важливими і необхідними при призначенні мистецькознавчої експертизи. Наприклад, при вчиненні різних видів викрадень (крадіжка, грабїж, розбїй тощо). У свою чергу, це вкрай необхідно для точної кваліфікації вчиненого. Ми не повинні кваліфікувати злочин, наприклад, крадіжку, предметом яких є державні ордени, медалі СРСР та України, точніше окремі, певні нагороди, як звичайну крадіжку, тобто викрадення корови, свині, телевізора, будівельних матеріалів тощо. Ми не ставимось так, як до банальної крадіжки, наприклад, при викраденні рідкісної і дорогої картини з виставки, галереї, музею або приватної колекції.

Визначені фактори (елементи, чинники) є важливими і для встановлення справжності (ідентичності), оригінальності державних нагород [4, с. 8].

Наприклад, при проведенні криміналістичної ідентифікації (експертна, слідча, судова), тобто специфічного методу, що дозволяє розв'язувати вузькі ідентифікаційні завдання, суть яких зводиться до встановлення тотожності окремого об'єкта, має стійку зовнішню форму [5, с. 33].

Кінцевим результатом має бути і встановлення матеріальної істини.

Ці питання є важливими у багатьох напрямках правозастосування, відповідно, вони стосуються різних галузей права за певних обставин і ситуацій.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. — 5-те вид., допов. — Х. : Право, 2013. Т. 2: Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. — 2013. — 1040 с.
2. Закон України «Про державні нагороди України» від 16.03.2000 р.
3. Лень В. В. Державні ордени, медалі СРСР та України: історико-правове дослідження : монографія. 2-ге вид. випр. і доп. — Запоріжжя : Дніпровський металург, 2016. — 400 с.
4. Лень В. В. Фактори (елементи, чинники) визначення культурної цінності і вартості державних орденів, медалей СРСР і України / В. В. Лень // Materials of the XII International

scientific and practical conference Conduct of modern science-2016. Volume 6. Law. Public administration.

Sheffield. Science and education LTD, 3-8.

5. Кузьмічов В. С. Криміналістика : навч. посіб. / В. С. Кузьмічов, Г. І. Прокопенко; за заг. ред. В. Г. Гончаренка та Є. М. Моїсєєва. — К. : Юрінком Інтер, 2001. — 368 с.

Лень Валентин Валентинович,
кандидат юридических наук, доцент
(ГВУЗ «Национальный горный университет»)

ПРЕСТУПЛЕНИЯ, ПРЕДМЕТОМ КОТОРЫХ ЯВЛЯЮТСЯ ГОСУДАРСТВЕННЫЕ НАГРАДЫ: ВОПРОСЫ КВАЛИФИКАЦИИ

Рассматриваются вопросы необходимости определения факторов культурной ценности и стоимости орденов, медалей СССР и Украины (которые являются предметом преступления), что важно для назначения и проведения искусствоведческой экспертизы, квалификации совершенного и возмещения причиненного вреда.

Ключевые слова: преступление, награда, культурная ценность, стоимость награды, квалификация, факторы.

Len Valentyn V.,
candidat of law sciences
(State Higher Education Institution
"National Mining University")

CRIMES WHICH ARE SUBJECT TO THE STATE AWARDS: QUALIFICATION QUESTIONS

The questions need to identify the factors of cultural values and the value of orders, medals of the USSR and Ukraine, the subject of which they are committing a crime. Important for the appointment and conduct of the examination of art, skill and perfect compensation prichenennogo harm.

Key words: crime, reward, cultural value, the value of awards, qualifications, factors.

Надійшла до редколегії 15.01.2017

УДК 316.624:343.6

Рибчинський Михайло Михайлович,
аспірант
(Донецький юридичний інститут МВС України)

ФАКТОРИ ЗРОСТАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ В СЕРЕДОВИЩІ БІЖЕНЦІВ І НЕЛЕГАЛЬНИХ МІГРАНТІВ

У статті аналізується низка факторів і чинників, котрі сприяють активізації та зростанню злочинних проявів у середовищі біженців і нелегальних мігрантів. Особливу увагу звернено на активізацію ісламського фундаменталізму, котрий породжує дестабілізуючий вплив на політико-правове становище певних країн. Наголошено, що активний мусульманський фундаменталізм створює досить нестерпні умови для існування багатьох жителів окремих країн Азії та Африки, що зумовлює значну хвилю біженців і нелегальних мігрантів у більш розвинені країни. Водночас біженці та нелегальні мігранти значною мірою стають джерелом поширення в Західній Європі ідей мусульманського фундаменталізму, проявів делінквентної поведінки і проявів тероризму. Також підкреслено, що проблеми, пов'язані з біженцями та нелегальними мігрантами, мають міжнародний характер. Особливо це стосується криміногенного аспекту й делінквентних проявів з боку біженців і нелегальних мігрантів.

Ключові слова: делінквентна поведінка, біженці, нелегальні мігранти, тероризм, злочинність, глобалізований світ, ісламський фундаменталізм.

Актуальність. Серед проблем, що постали в Україні в останні роки, однією з найскладніших є зростання обсягів нелегальної міграції. Це викликає занепокоєння насамперед тому, що це явище досить тісно пов'язане з різними видами злочинності, зокрема з контрабандою зброї, наркотиків, торгівлею людьми, поширенням тероризму тощо. При цьому необхідно враховувати, що існує ціла низка факторів і чинників, котрі сприяють активізації та зростанню злочинних проявів у середовищі біженців і нелегальних мігрантів. Їх ґрунтовне дослідження є вкрай необхідним для багатьох країн світу, які страждають від тероризму. Зокрема, це стосується і України.

Аналіз використаних джерел. Враховуючи те, що процес ґрунтового дослідження факторів зростання злочинних проявів у сучасному світі серед біженців і нелегальних мігрантів потребує вивчення всього комплексу наявної інформації щодо цієї проблематики, основою джерельної бази даної статті у першу чергу стали електронні ресурси соціальних мереж та інші ЗМІ. Окрім цього, у статті використано цілу низку праць українських і зарубіжних учених, у яких тією чи іншою мірою висвітлюються фактори, пов'язані з активізацією та зростанням злочинних проявів у середовищі біженців і нелегальних мігрантів. Особливо ж слід відзначити роботи А. Борисова [3], Є. Зозулі [27; 28], А. Ігнатенко [2], Є. Клена [9], Р. Ланди [1], В. Левковського [26], Е. Микитенко [29], Р. Старовойтенко [8], Ф. Фукуями [4] та ін. У той же час слід зауважити, що процес вивчення факторів зростання

злочинності в середовищі біженців і нелегальних мігрантів потребує більш комплексного та ґрунтовного дослідження зазначеної проблематики.

Метою даної статті є аналіз цілого комплексу факторів і чинників, які сприяють активізації та зростанню злочинних проявів у середовищі біженців і нелегальних мігрантів. І насамперед це стосується тих обставин, котрі зумовлюють небезпеку тероризму в Україні та світі загалом.

Виклад основного матеріалу. Серед усього значного спектру факторів, що створюють передумови для зростання злочинності в середовищі біженців і нелегальних мігрантів, особливо в наш час виділяється ісламський фундаменталізм. Починаючи з кінця 1970-х — початку 1980-х років, саме він став провідним чинником суспільно-політичного життя мусульманських країн Близького Сходу. Відтоді ми можемо лише констатувати постійну активізацію ісламського фундаменталізму. Діяльність політичних сил, котрі виступали під його гаслами, мала значною мірою дестабілізуючий вплив на ситуацію всередині певних країн та їх міжнародне становище. У зв'язку із загостренням проблеми біженців і нелегальних мігрантів, від проявів ісламського фундаменталізму почали потерпати і країни Західної Європи. Фактор ісламського фундаменталізму також став одним із визначальних у процесі активізації тероризму в сучасному світі.

Як відзначив Р. Г. Ланда, на етапі формування мусульманського фундаменталізму один із провідних ідеологів фундаменталізму С. Кутб писав, що «іслам потребує відродження», а воно «визнає лише одну річ — зруйнування силою та насиллям, повне знищення, не залишаючи великого й малого» [1, с. 32]. У подальшому послідовники С. Кутба всіляко прагнули реалізувати його настанови. Відтак в арабських країнах виникло 145 ісламських неурядових релігійно-політичних організацій фундаменталістської орієнтації, що практикують усі види терору. Частина їх вдавалася до політичних методів боротьби та легальних форм діяльності, але у більшості випадків верх там здобули екстремісти, іноді відкрито оголошуючи про створення всередині НРПО бойових загонів для ведення терору. Для них характерні фанатизм, схильність до насильства, забуття національної приналежності заради релігійної ідеї та релігійної єдності [2, с. 102, 103].

Таким чином, уже з 1970-х років активно діяло нове покоління підпільних фундаменталістських груп, для котрих, як відзначав відомий єгипетський публіцист М. Хейкал, «не існувало нічого, окрім язичництва та ісламу, окрім правління людей, які перешкоджають встановленню правління Аллаха» [3, с. 124]. У результаті, з одного боку, активний мусульманський фундаменталізм створював досить нестерпні умови для існування багатьох жителів Близького Сходу, Центральної Азії та окремих країн Африки, що спричинило значну хвилю біженців і нелегальних мігрантів у більш розвинені країни. А з іншого боку — саме біженці та нелегальні мігранти значною мірою стали джерелом поширення в Західній Європі ідей мусульманського фундаменталізму, проявів делінквентної поведінки і проявів тероризму.

На думку Ф. Фукуяма, «правдоподібним поясненням сили фундаменталізму є те, що його сприймали як реакцію на потужний позов лібералізму, з яким мусульманський світ зіткнувся вперше» [4, с. 25]. Проте, на нашу думку, вплив мусульманського фундаменталізму на західну цивілізацію відбувається поступово, демонструючи свої традиції, власну політичну і правову культуру тощо.

Починаючи з 11 вересня 2001 року, глобального характеру набула боротьба проти світового тероризму. Однак слід зазначити, що витoki цієї проблеми формувалися протягом всього процесу глобалізації, особливо в 1980-х — 1990-х роках. Якщо проаналізувати склад терористичних угруповань, то стає очевидним, що більшість терористів походили з середовища біженців і нелегальних мігрантів. Значною мірою саме делінквентна (проти-

правна та асоціальна) поведінка біженців і незаконних мігрантів стала джерелом поширення терористичних тенденцій і проявів.

Делінквентна поведінка являє собою сукупність протиправних учинків людини, за які може призначатися покарання згідно з чинним законодавством України [5, с. 165]. Звичай поняття «делінквентна поведінка особистості» асоціюється з асоціальною, протиправною схильністю певних осіб, спрямованою як проти окремих людей, так і суспільства в цілому. Слід наголосити, що саме делінквентна поведінка біженців та незаконних мігрантів досить часто стає основою, підґрунтям тих чинників, що сприяють активізації та зростанню злочинних проявів, а нерідко й терористичних дій. Досить показовим підтвердженням вищезазначеної тези є події, що сталися навесні-влітку 2016 року в США та країнах Західної Європи.

Вночі 12 червня 2016 року невідомий відкрив вогонь у нічному клубі «Pulse» в Орландо (Флорида, США). Під час перестрілки зі спецназівцями нападник був убитий. Спершу повідомлялося про 20 загиблих і 42 постраждалих. Згодом кількість жертв зросла до 50, постраждалих — до понад півсотні. ФБР розпочало розслідування цієї події в якості теракту [6].

Згодом стало відомо, що ця найкраща бійня в історії США була спрямована проти відвідувачів нічного гей-бару «Pulse». Підозрюваним у цьому злочині став 29-річний Омар Седик Матін. За даними поліції, злочинець був добре озброєний, мав при собі бойову гвинтівку, пістолет, і, найімовірніше, якийсь вибуховий пристрій. Спочатку близько двох годин ночі він відкрив стрілянину в клубі, потім вийшов на вулицю і вступив у перестрілку з викликаним терміново нарядом поліції з дев'яти осіб. Потім знову проник у клуб і захопив близько 30 заручників. Усі вони були звільнені, нападник убитий [7]. Попри те, що існувала інформація про приналежність О. Матіна до терористичної організації «Ісламська держава», за свідченням як і дружини вбивці, так і спецагента ФБР Р. Хоппера, не було знайдено доказів ідеологічних підвалин скоєння злочину чи ознак планування злочину з-за кордону. На думку батька злочинця, Омар був дуже розлючений після того, як побачив поцілунки пари гомосексуалістів на очах оточуючих, у тому числі власних дітей, а відтак, імовірно, це вплинуло на рішення вчинити масовий розстріл. Дружина засвідчила схильність чоловіка до агресії та насильства, котрі він постійно виявляв з будь-якого незначного приводу, у тому числі і щодо неї. Однак це не завадило вихідцю з афганської сім'ї абсолютно легально придбати пістолет та штурмову рушницю, обидва знаряддя вбивства були цілком законно придбані. На думку *Р. Старовойтенка*, під терористичною атакою може опинитись будь-яка спільнота людей чи окрема особистість. Максимальне поширення цивільної зброї як знаряддя вбивства вкрай небезпечно, особливо зараз, у період зростання потужності екстремістських угруповань, які всіляко мотивують до використання крайніх методів насильства [8].

Трагедія в Орландо має багато спільного з аналогічною трагедією, що сталася 20 липня 2012 року також у США, в Аврорі, передмісті Детройта (штат Колорадо). Тоді через стрілянину, зчинену на показі нового фільму про Бетмена, 12 людей загинуло, близько 70 осіб було поранено. Винним у цьому злочині був 24-річний Д. Голмс, який називав себе Джокером [9].

Адвокати Д. Голмса визнали, що він убивав людей, але наполягали, що їхній підзахисний неосудний і потерпає від важкого психічного захворювання й був «у стані транзиторного психозу, коли вчинив дії, які призвели до трагічної загибелі людей». Обвинувачення стверджувало, що напад, очевидно, був умисним, оскільки Голмс планував його і запасався зброєю протягом декількох місяців, а також замінував свою квартиру за допомогою більш ніж 30 саморобних гранат, аби вбити кожного, хто б намагався туди увійти. У результаті судового процесу Д. Голмс уникнув страти, оскільки присяжні не змогли прий-

ти до одноголосного рішення, і автоматично отримав довічний термін ув'язнення без права на дострокове звільнення [10].

Таким чином, напади набувають ознак і характеру системності. Вражають масштаби жертв, хоча для демократичного суспільства кожне життя має цінність. У повідомленнях американських ЗМІ відійшло на другий план не менш жахливе вбивство, яке сталося за день до масового розстрілу у гей-клубі. Після концерту в Орландо, під час автограф-сесії з прихильниками, була застрелена 22-річна талановита співачка, переможниця пісенного конкурсу NBC «Voice» Крістіна Гріммі. Її вбивцею виявився божевільний фан, який так само купив зброю, приїхав на концерт і здійснив зухвале вбивство на очах глядачів, батьків та охоронців [11].

Життя можна врятувати під час беззбройного нападу, але навіть велика кількість людей беззахисна перед озброєним злочинцем чи неврівноваженою особистістю. Для США індивідуальні трагедії, побутові вбивства, в тому числі молодих зірок, стають пересічною подією, проте ми спостерігаємо, що таких подій стає все більше, частіше вбивають поодиноці, зростає кількість жертв і під час масових розстрілів. Без обмеження доступу до цивільної зброї, посилення контролю за її використанням зупинити хвилю вбивств та насильства не можливо [12].

Суттєво впливовою на фактори та чинники, що сприяють активізації та зростанню злочинних проявів, стала делінквентна поведінка біженців та нелегальних мігрантів у країнах Західної Європи у 2016 році. Так, 18 липня 2016 року молодий чоловік з ножом та сокирою атакував пасажирів приміського потяга в Баварії, на залізничній ділянці між містечком Оксенфуртом та містом Вюрцбургом. Нападником виявився 17-річний біженець, який за два роки до цього прибув до Німеччини з Афганістану. У результаті було поранено п'ять осіб. Після аварійної зупинки потяга зловмисник вистрибнув з вагона й спробував утекти, але натрапив на спецпризначенців, які за збігом обставин опинилися неподалік і застрелили злочинця. Терористичне угруповання «Ісламська держава» взяло на себе відповідальність за цей напад. За словами міністра внутрішніх справ ФРН Томаса де Мезьєра, 17-річний біженець перейнявся пропагандою джихадистів, але немає доказів, що він діяв за вказівкою ІД. Також Томас де Мезьєр закликав мешканців Німеччини бути готовими, що напади, які здійснюють невеликі групи радикалів чи джихадистів-одинаків, триватимуть [13]. Контакти з терористичним угрупованням «Ісламська держава» підтримував і сирійський біженець Джабер аль-Бакр, затриманий під час підготовки терактів у німецькому місті Хемніц 9 жовтня 2016 року. Згідно з попередніми висновками слідчих, цей чоловік готував вибуховий пристрій, імовірно, у формі жилета смертника. Сирієць з'ясовував, як виготовляти вибухові пристрої в Інтернеті й закупив всі необхідні матеріали. За даними слідчих, Джабер аль-Бакр не встиг вибрати мішень для майбутньої атаки [14].

22 липня 2016 року в Мюнхені 18-річний німець іранського походження відкрив стрілянину з пістолета біля торгового центру «Олімпія», у результаті якої загинуло 9 осіб і близько 20 осіб, разом з дітьми, було поранено. Сам стрілець учинив самогубство. Нападником у Мюнхені виявився Алі Давіа Сонболі, який мав подвійне громадянство Німеччини та Ірану, він народився і виріс у Мюнхені. Про це повідомив керівник поліції Мюнхена Губерт Андре [15]. Заслуговує на увагу і той факт, що напередодні злочину від імені злочинця його друзям і знайомим через мережу «Фейсбук» було розіслано запрошення прийти в торговельний центр «Олімпія» [16].

Мюнхенський стрілець, як розповіли поліцейські, був буквально «схиблений на масових убивствах». У його будинку під час обшуку поліцейські знайшли газетні вирізки про напади, а також статтю із заголовком «Чому учні вбивають», у якій йшлося про випадки масових убивств у навчальних закладах. Відтак, як заявив Г. Андре, між стріляниною в Мюнхені й п'ятою річницею нападів А. Брейвіка є очевидний зв'язок. Також було повідо-

млено, що мюнхенський стрілець міг страждати на психічне захворювання. Г. Андре висловив припущення, що трагедія в Мюнхені, швидше за все, не пов'язана з тероризмом: «Поведінка злочинця відноситься скоріше до божевілья, зв'язку з ІДІЛ немає». Також є інформація, що він сам був жертвою нападів у 2010 і 2012 роках [17].

Згодом поліція Мюнхена заарештувала 16-річного афганця за підозрою в тому, що він допомагав мюнхенському стрілку в нападі на людей. Стало відомо, що він та стрілець перебували певний час в одній психіатричній клініці. У поліції вважають, що затриманий знав, але промовчав про плани свого друга відкрити стрілянину по людях. Також стало відомо, що саме затриманий афганець відправляв запрошення у «Фейсбуці» на зустріч біля торгового центру «Олімпія». По людях, які прийшли на це місце, зловмисник і відкрив вогонь. Сонболі готував атаку протягом року. Ідея прийшла йому в голову після відвідин містечка Вінненден, де в 2009 році 17-річний Тім Кречмер розстріляв 15 людей, а потім здійснив самогубство. Мотиви злочинця залишаються нез'ясованими, однак атака сталася в день 5-річчя терактів, скоєних у Норвегії місцевим ультраправим націоналістом Андерсом Брейвіком, у ході яких загинуло 77 осіб. У результаті мюнхенської атаки загинуло 9 людей, у тому числі 2 підлітки і жінка — громадяни Туреччини, один підліток — виходець із мусульманської громади Греції, а також троє косовських албанців: 14-річні подруги Армеля Сегаші і Сабіна Суляй та 20-річний Диямант Забрджа [18]. Цілком очевидно, що наведений вище приклад є особливим зразком делінквентної поведінки злочинців молодого віку з середовища біженців і мігрантів, які страждали різного роду фобіями та психічними збоченнями. І цей чинник є одним із домінуючих у процесі зростання злочинності.

Загальновідомо, що неусвідомлена поведінка особи (душевнохворої) не карається. Цілком очевидно, що частина біженців і нелегальних мігрантів, які схильні до протиправних учинків, усвідомлено користуються цим. До цього слід додати, що у цілому, ігноруючи право та законодавство тих країн, де вони проживають, нелегальні мігранти та біженці добре знають і використовують лише ті правові норми, котрі їм вигідні та потрібні.

25 липня 2016 року в німецькому місті Ройтлінгені від рук 21-річного сирійського біженця на ім'я Мухаммед, що прибув до Німеччини з Алеппо півтора роки тому і влаштувався на роботу в ресторан «Мангал», постраждали п'ятеро ні в чому не винних людей. За словами очевидців, цей молодий чоловік посварився з колишньою пасією (45-річною мігранткою з Польщі, яка працювала в тому ж ресторані посудомийкою), після чого увірвався в ресторан, схопив мачете, яке використовували для нарізування м'яса, і почав розмахувати ним над головою. Він зарубав вагітну посудомийку і поранив двох відвідувачів, а потім вибіг на вулицю. Там він ударив мачете випадкового перехожого і напав на проїжджаючий автомобіль, вибивши скло і серйозно поранивши водія. Як стверджують свідки, нападник «поводився як божевільний і біг за патрульною машиною, розмахуючи своїм ножем». Син власника, 21-річний Альпер, який під'їжджав у цей момент до ресторану, збив Мухаммеда. Чоловік залишився живим, поліція, яка прибула на місце пригоди, затримала його [19].

28 липня 2016 року в німецькому місті Бремен поліцією було затримано 19-річного біженця з Алжиру, що втік із психлікарні і погрожував підірвати торговий центр. До того ж стало відомо, що затриманий висловлював симпатії стрілку з Мюнхена, який убив дев'ятьох людей, а також — бойовикам терористичної організації «Ісламська держава». Однак зв'язок з ІДІЛ не було підтверджено [20].

Увечері 3 серпня 2016 року був скоєний напад на перехожих на Рассел-сквер у центрі Лондона. У результаті нападу загинула 60-річна американка Дарлін Хортон, дружина відомого професора психології університету Флориди Річарда Вагнера, який викладав у період літньої сесії за програмою London Study. Нападник був затриманий через шість хвилин після надходження перших повідомлень про напад. При затриманні поліцейські використовували електрошокери. Пізніше в поліції Лондона заявили, що напав на перехо-

жих норвежців сомалійського походження. За свідченнями правоохоронців, напад не був терактом [21].

10 серпня 2016 року чоловік, який погрожував підірвати себе в центрі для біженців у місті Ньюборг (острів Фюн, Південна Данія), був затриманий поліцією. Ним виявився 22-річний прохач притулку з Ірану. За дві години до цього один із мігрантів заліз на дах центру для біженців в Данії та погрожував підірвати себе. Прибулі по тривозі на місце події поліція і рятувальники провели в будівлі центру евакуацію [22].

У Європолі відмічають, що нині велику небезпеку несуть пропагандистські матеріали «Ісламської держави», поширювані в Інтернеті. З їх допомогою вже радикалізували неповнолітніх мігрантів і мусульман із сімей мігрантів в Німеччині, що призвело до дрібних терористичних актів [23].

Проблема злочинності в середовищі біженців та нелегальних мігрантів стає все більш актуальною і для України. Так, наприклад, влітку 2016 року на Одещині в селі Олександрівка Лиманського району поліція затримала 48-річного чоловіка за підозрою у зґвалтуванні 6-річної дівчинки. Зловмисник виявився уродженцем далекого зарубіжжя і з 2003 року легально проживає в Україні. У чоловіка, якого підозрюють у зґвалтуванні дівчинки, є дружина і діти. Підозрюваному обрано запобіжний захід у вигляді утримання під вартою. Поліція відкрила кримінальне провадження за ч. 4 ст. 152 КК України «Зґвалтування». Зловмиснику загрожує до 15 років в'язниці. Цей злочин викликав широкий суспільний резонанс [24].

8 серпня 2016 року в сектор комунікацій Головного управління Національної поліції України в Тернопільській області правоохоронцям надійшло повідомлення про бійку в одній із квартир по вулиці Тролейбусній. На місці події поліцейські виявили громадянина Руанди з травмами голови. Потерпілий повідомив, що його побив громадянин Нігерії, який перед приїздом поліцейських пішов із квартири. Незабаром правоохоронці знайшли чоловіка. Помітивши патрульних, іноземець спробував сховатися, але правоохоронцям вдалося наздогнати його. Утікач поведився неадекватно і агресивно. Коли на нього надягали наручники, нігерієць укусив поліцейського. Неадекватного чоловіка затримали. Виявилося, що він уже шість років знаходиться на території України незаконно. Іноземцю повідомили про підозру в порушенні ч. 2 ст. 345 КК — умисне заподіяння працівникові правоохоронного органу чи його близьким родичам побоїв, легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень у зв'язку з виконанням цим працівником службових обов'язків. Чоловікові загрожує обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк [25].

Нині ситуація з нелегальною міграцією в Україні має тенденцію до ускладнення, про що свідчать такі факти: збільшення кількості нелегальних мігрантів і поява нових каналів нелегальної міграції; використання організаторами нелегального переправлення мігрантів можливостей легального прибуття їх в Україну під виглядом навчання, туризму, з метою подальшого прямування до країн Західної Європи; розширення посередницької мережі і спроби організаторів нелегальної міграції залучити до злочинної діяльності посадових осіб правоохоронних органів, працівників транспортних та інших організацій.

Слід зауважити, що Україні приділяється значна увага з боку нелегальних мігрантів через її географічне положення, спільні кордони з вісьмома країнами та фактично знаходження на межі Європи й Азії. Внаслідок цього Україна поступово перетворюється на своєрідну буферну зону. Це може призвести до: використання каналів нелегальної міграції міжнародними терористичними організаціями та спецслужбами іноземних держав; залучення незаконних мігрантів до протиправної діяльності кримінальних структур; поширення інфекційних захворювань та зростання безробіття і, зрештою, до дестабілізації соціально-економічної ситуації в країнах-реципієнтах.

Нелегальна міграція, криміналізація суспільства, контрабандна діяльність мають стійку тенденцію до зростання, що безпосередньо загрожує національній безпеці України. Можна також стверджувати, що в Україні активізується діяльність організованої злочинності, яка спеціалізується, насамперед, на створенні транснаціональної системи управління нелегальними міграційними потоками. Збільшення неконтрольованої нелегальної міграції призвело до значного посилення криміналізації суспільства в прикордонних районах. Зростає кількість затримань громадян України — жителів прикордонних населених пунктів — посередників, переправників і помічників нелегальних мігрантів. Для значної частини населення, зокрема на угорській ділянці українського кордону, сприяння порушникам кордону стало традицією і основним засобом для існування.

Зазначені небезпеки посилюються через те, що в останні роки поширюється тенденція поступового перетворення України з «країни-транзитера» в «країну-накопичувача» нелегальних мігрантів. Ситуація загострюється також через те, що значна кількість нелегальних мігрантів — вихідці з регіонів, охоплених військовими конфліктами, де тероризм та кошти наркобізнесу є шляхом досягнення політичної влади (Афганістан, Пакистан, Бангладеш, Шрі-Ланка, північні штати Індії). Затримані іноземці нерідко вже мають досвід бойових дій і брали участь у партизанських операціях або збройних нападах. Такі мігранти створюють потенційну небезпеку для України. Нині, як ніколи, в умовах АТО перед підрозділами Державної прикордонної служби України, МВС, СБУ та Міністерством оборони все більшою мірою постає завдання активізації взаємодії щодо запобігання нелегальній міграції, виконуючи програму боротьби з тероризмом, контрабандою і наркотрафіком. Тероризм є породженням злочинного світу, проте, серед іншого, він фінансується і за рахунок нелегального переправлення людей, що за прибутковістю наближається до торгівлі наркотиками, контрабанди тощо. Саме тому протистояння цим явищам одночасно є і боротьбою з чинниками, котрі сприяють тероризму. З огляду на це, виникають наступні суттєві проблеми у правоохоронній сфері, зокрема: організована транскордонна злочинність, міжнародний тероризм, нелегальна міграція, незаконне накопичення зброї і наркотиків у прикордонних районах тощо. Нові загрози національній безпеці цивілізованих країн, що актуалізувалися після 11 вересня 2001 року, лише посилюють значимість окремих із вищеназваних факторів, зокрема нелегальної міграції, міжнародної злочинності, торгівлі зброєю, тероризму тощо. Також виникла загроза поширення в Україні діяльності міжнародних терористичних структур і здійснення ними екстремістських акцій під релігійними аполітичними гаслами. У зв'язку зі специфікою цього явища оцінка чисельності незаконних мігрантів є однією із найскладніших. Аналіз інформації Державної прикордонної служби України свідчить про таку стійку характеристику незаконної міграції, використання підроблених документів і відповідних продуманих «легенд»; постійне вдосконалення протиправної діяльності транснаціональних кримінальних структур по організації каналів незаконної міграції; незаконне сприяння й підтримка з боку громадян України, які заробляють на цьому гроші. В умовах слабкості та корумпованості частини владних й адміністративних структур в Україні нелегальним мігрантам легше отримати візу, ніж в інших країнах, виїхати в країни Західної Європи та отримати притулок. Більшість незаконних мігрантів, не маючи реальної можливості легалізуватися в Україні, відчуваючи такі труднощі, як брак грошей або відмову в дозволі на в'їзд в бажану країну, затримуються в Україні на дуже тривалий період. Вони поповнюють кримінальне середовище, на ґрунті якого поширюється наркобізнес, торгівля зброєю, незаконна комерційна діяльність, що служить, у тому числі, оплатою за подальше переправлення незаконних мігрантів у країни Західної Європи [26].

На думку Є. В. Зозулі, важливим завданням є своєчасне виявлення нелегальних мігрантів і прийняття до них відповідних санкцій [27, с. 18, 19]. При цьому важливим завданням є міжнародне співробітництво у боротьбі зі злочинністю, що дозволяє визначити най-

більш ефективні форми боротьби з міжнародним криміналітетом [28, с. 93, 94]. Як вважає Ф. Левківський, на сьогодні особливо актуальними є питання щодо формування повноцінного комплексу кримінально-правових заходів протидії нелегальній міграції; посилення економічних санкцій проти роботодавців, які наймають нелегальних працівників; формування єдиного інформаційного простору й ринку праці країн СНД; організації взаємодії МВС України із зацікавленими відомствами інших держав щодо спільного виявлення та припинення діяльності злочинних груп, що займаються організацією каналів незаконної імміграції [26]. Є. В. Микитенко вважає, що слід переглянути національні та загальноєвропейські нормативні акти з метою оптимізації системи санкцій по відношенню до біженців і нелегальних мігрантів за вчинені делінквентні проступки [29, с. 140, 141]. На нашу думку, необхідно посилити санкції за ті делінквентні вчинки біженців і нелегальних мігрантів, які загрожують національній безпеці держави.

У цілому слід підсумувати, що серед усього широкого спектру факторів, котрі тією чи іншою мірою дають підстави для зростання злочинності в середовищі біженців і нелегальних мігрантів, особливо виділяється ісламський фундаменталізм. Починаючи з 1970-х — початку 1980-х років, він став провідним чинником суспільно-політичного життя мусульманських країн Близького Сходу. Відтоді ми можемо лише констатувати постійну активізацію ісламського фундаменталізму. Діяльність політичних сил, котрі виступали під його гаслами, мала значною мірою дестабілізуючий вплив на ситуацію всередині певних країн та їх міжнародне становище. Із загостренням проблеми біженців і нелегальних мігрантів від проявів ісламського фундаменталізму почали потерпати і країни Західної Європи. Фактор ісламського фундаменталізму також став одним із визначальних у процесі активізації тероризму в сучасному світі.

Активний мусульманський фундаменталізм створює досить нестерпні умови для існування багатьох жителів Близького Сходу, Центральної Азії та окремих країн Африки, що зумовлює значну хвилю біженців і нелегальних мігрантів у більш розвинені країни. Водночас біженці та нелегальні мігранти значною мірою стають джерелом поширення в Західній Європі ідей мусульманського фундаменталізму, проявів делінквентної поведінки і проявів тероризму.

Зростання злочинності в середовищі біженців і нелегальних мігрантів обумовлені цілою низкою причин і обставин. Вони мають характер як індивідуальний (психологічний, морально-етичний розвиток), так і суспільний (релігійне виховання, вплив соціального середовища й соціальних мереж, ЗМІ, різного роду фільмів тощо).

Сучасні політико-правові процеси глобалізованого світу ставлять перед нами все нові виклики. Однак традиційною залишається проблема злочинності в середовищі біженців та нелегальних мігрантів, а також схильності окремих їх представників до вчинення терористичних актів.

Також слід зауважити, що практично всі напади в липні–серпні 2016 року, жертвами котрих стали громадяни Західної Європи, були скоєні молодими біженцями та мігрантами з країн Азії та Африки. При цьому більшість з останніх були психічно неврівноваженими, страждали різного роду фобіями та психічними збоченнями та були пацієнтами психіатричних лікарень.

Взагалі, необхідно наголосити, що проблеми, пов'язані з біженцями та нелегальними мігрантами, мають міжнародний характер. Особливо це стосується криміногенного аспекту й делінквентних проявів з боку біженців і нелегальних мігрантів. Безсумнівно, що це досить часто стає джерелом поширення терористичних тенденцій і проявів, що і становить безпосередню загрозу національній безпеці України. Шляхи вирішення цих проблем лежать саме в площині міжнародного співробітництва в боротьбі з криміналітетом, тероризмом, активізацією міжнародних терористичних структур тощо.

Терористичні акти, що скоюються в країнах Західної Європи та США біженцями та нелегальними мігрантами, заслуговують на ретельне дослідження. Насамперед — з метою недопущення аналогічних злочинів у майбутньому на території України.

Список використаних джерел

1. Ланда Р. Исламский фундаментализм / Р. Ланда // Вопросы истории. — 1993. — № 1. — С. 32–41.
2. Игнатенко А. А. Халифы без халифата / А. А. Игнатенко // Проблемы современной советской арабистики. — Вып. 1. — Ереван, 1988. — С. 195–206.
3. Борисов А. Роль ислама во внутренней и внешней политике Египта (XX век) / А. Борисов. — Москва : Наука, 1991. — 213 с.
4. Фукуяма Ф. По той бік кінця історії / Ф. Фукуяма // Генеза. — Львів. — 1992. — березень. — С. 22–26.
5. Рибчинський М. М. До питання щодо передумов делінквентної поведінки молоді / М. М. Рибчинський // Соціалізація молоді в умовах розбудови демократичної правової держави : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих науковців (Одеса, 16 лютого 2007 р.). — Одеса : Одеський юридичний інститут ХНУВС, 2007. — С. 165–166.
6. Трагедія в Орlando стала наймасовішою смертельною стріляниною : [Електронний ресурс] / Б. а. — Режим доступу : <http://tsn.ua/svit/tragediya-v-orlando-stalana-masovishoyu-smertelnoyu-strilyaninoyu-v-ssha-obama-671510.html>.
7. Найкривавіша бійня в історії США: Поліція озвучила подробиці трагедії в клубі Орlando [Електронний ресурс] / Б. а. — Режим доступу : <http://www.unian.ua/world/1373307-naykrivavisha-biynya-v-istoriji-ssha-politsiya-ozvuchila-podrobitsi-tragediji-v-klubi-orlando.html>.
8. Старовойтенко Р. Трагедія в Орlando: акт екстремізму б'є сумні рекорди [Електронний ресурс] / Р. Старовойтенко. — Режим доступу : <http://uire.org.ua/publikatsiyi/tragediya-v-orlando-akt-ekstremizmu-b-ye-sumni-rekordi/>.
9. Клен Є. Трагедія у кінотеатрі Аврори [Електронний ресурс] / Є. Клен. — Режим доступу : <http://meest-online.com/world/usa/trahediya-u-kinoteatri-avrogy/>.
10. Адвокати «Джокера» з Колорадо визнали, що він вбивав, але вбивав у нападі психозу: [Електронний ресурс] / Б. а. — Режим доступу : <http://txt.newsru.ua/world/11jul2013/strilochok.html>.
11. 10 червня 2016 р. в Орlando після концерту вбито 22-річну популярну співачку Крістіну Гріммі [Електронний ресурс] / Б. а. — Режим доступу : <http://uire.org.ua/publikatsiyi/tragediya-v-orlando-akt-ekstremizmu-b-ye-sumni-rekordi/>.
12. Трагедія в Орlando: акт екстремізму б'є сумні рекорди [Електронний ресурс] / Б. а. — Режим доступу : <http://obozrevatel.com/blogs/09826-tragediya-v-orlando-akt-ekstremizmu-be-sumni-rekordi.htm>.
13. Хронологія спроб ісламістських атак у Німеччині [Електронний ресурс] / Б. а. — Режим доступу : http://zik.ua/zmi/dw/2016/07/23/hronologiya_sprob_islamistskyh_atak_u_nimechchyni_2460.
14. Затриманий у підготовці терактів у Німеччині мав зв'язки з ІД [Електронний ресурс] / Б. а. — Режим доступу : http://vgolos.com.ua/news/zatrymanyu_u_pidgotovtsi_teraktiv_u_nimechchyni_mav_zvyazky_z_id_230132.htmlhttp://vgolos.com.ua/news/zatrymanyu_u_pidgotovtsi_teraktiv_u_nimechchyni_mav_zvyazky_z_id_230132.html?print.

15. Особу мюнхенського стрілка встановлено: німці підводять сумні підсумки [Електронний ресурс] / Б. а. — Режим доступу : <http://patrioty.org.ua/politic/osobu-miunkhenskoho-strilka-vstanovleno-nimtsi-pidvodiat-sumni-pidsumky-127167.html>.

16. Индивидуальный террор с детским лицом // Новая газета. — № 80 от 25 июля 2016 года [Електронний ресурс] / Б. а. — Режим доступу : <http://novayagazeta.html>.

17. Відомо про зв'язок мюнхенського стрільця з убивцею із Норвегії [Електронний ресурс] / Б. а. — Режим доступу : <http://expres.ua/news/2016/07/23/194989-vidomozvyazok-myunhenskogo-strilca-ubuvseyu-norvegiyi>.

18. В Германии арестовали 16-летнего сообщника стрелка из Мюнхена [Електронний ресурс] / Б. а. — Режим доступу : <http://strana.ua/news/24351-v-germanii-arestovali-16-letnego-soobshnika-strelka-iz-myunhena.html>.

19. Нові жертви в Німеччині: чоловік з мачете накинувся на перехожих [Електронний ресурс] / Б. а. — Режим доступу : <http://expres.ua/news/2016/07/23/194989-vidomozvyazok-myunhenskogo-strilca-ubuvseyu-norvegiyi>.

20. Теракт вдалося попередити [Електронний ресурс] / Б. а. — Режим доступу : <http://patrioty.org.ua/politic/terakt-vdalosia-poperedyty-v-nimechchyni-patsiiient-psykhlikarni-pohrozhuval-pidirvatu-torhovyi-tsentr-127778.html>.

21. Женщина, погибшая в Лондоне в результате нападения, была женой профессора американского университета [Електронний ресурс] / Б. а. — Режим доступу : <http://gordonua.com/news/worldnews/zhenshchina-pogibshaya-v-londone-v-rezultate-napadeniya-byla-zhenoy-professora-amerikanskogo-universiteta-143938.html>.

22. В Дании арестован беженец, угрожавший взорвать центр для мигрантов [Електронний ресурс] / Б. а. — Режим доступу : <https://translate.yandex.ua>.

23. Мир сошел с ума: почему люди во всех уголках планеты стреляют, убивают и взрывают друг друга [Електронний ресурс] / Б. а. // 7 я. — 2016. — № 31 (2. 08 — 8. 08). — Режим доступу : <http://112.ua,segodnya.ua>.

24. На Одещині мігрант згвалтував 6-річну дівчинку [Електронний ресурс] / Б. а. — Режим доступу : <http://patrioty.org.ua/society/na-odeshchyni-mihrant-zgvaltuvav-6-richnu-divchynku-video-140117.html>.

25. У Тернополі нелегал з Нігерії накусав патрульного поліцейського на 5 років [Електронний ресурс] / Б. а. — Режим доступу : <http://patrioty.org.ua/society/u-ternopoli-nelehal-z-niherii-nakusav-patrujnoho-politseiskoho-na-5-rokiv-129168.html>.

26. Левковський В. Ф. Нелегальна міграція — загроза національній безпеці України [Електронний ресурс] / В. Ф. Левковський. — Режим доступу : <file:///E:/15%2005%202106/Конф-РИНЦ/Кримінальна%20міграц.pdf> (дата обращения: 27.04.2016).

27. Зозуля Є. В. Діяльність органів внутрішніх справ України щодо реалізації державної політики у сфері міграції (історико-правовий аспект) / Є. В. Зозуля // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. — 2016. — № 2. — С. 15–21.

28. Зозуля Є. В. Міжнародне співробітництво в боротьбі зі злочинністю як історико-правове явище / Є. В. Зозуля // Схід. — 2009. — № 4. — С. 90-94.

29. Микитенко Е. В. Міграційна політика та захист прав громадян: міжнародно-правовий аспект / Е. В. Микитенко // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. — 2011. — № 2. — С. 136–142.

Рыбчинский Михаил Михайлович,
аспирант
(Донецкий юридический институт МВД Украины)

ФАКТОРЫ РОСТА ПРЕСТУПНОСТИ В СРЕДЕ БЕЖЕНЦЕВ И НЕЛЕГАЛЬНЫХ МИГРАНТОВ

В статье анализируется ряд факторов и факторов, которые способствуют активизации и росту преступных проявлений в среде беженцев и нелегальных мигрантов. Особое внимание обращено на активизацию исламского фундаментализма, который порождает дестабилизирующее влияние на политико-правовое положение определенных стран. Отмечено, что активный мусульманский фундаментализм создает достаточно невыносимые условия для существования многих жителей отдельных стран Азии и Африки, обуславливает значительную волну беженцев и нелегальных мигрантов в более развитые страны. В то же время беженцы и нелегальные мигранты в значительной мере становятся источником распространения в Западной Европе идей мусульманского фундаментализма, проявлений делинквентного поведения и проявлений терроризма. Также подчеркнуто, что проблемы, связанные с беженцами и нелегальными мигрантами, имеют международный характер. Особенно это касается криминогенной аспекта и делинквентных проявлений со стороны беженцев и нелегальных мигрантов.

Ключевые слова: делинквентное поведение, беженцы, нелегальные мигранты, терроризм, преступность, глобализованный мир, исламский фундаментализм.

Rybachinskiy Mikhail,
post-graduate student
(Donetsk law Institute of the MIA of Ukraine)

FACTORS OF THE GROWTH OF CRIME AMONG REFUGEES AND ILLEGAL MIGRANTS

The article analyzes a number of factors that contribute to the revitalization and growth of criminal manifestations in the environment of the refugees and illegal migrants. Special attention is paid to the intensification of Islamic fundamentalism, which among other things creates a destabilizing impact on the political and legal position of certain countries. Noted that the active Muslim fundamentalism creates a rather unbearable conditions for the existence of many residents of certain countries of Asia and Africa, which leads to a significant wave of refugees and illegal migrants in more developed countries. At the same time, refugees and illegal migrants in large measure become a source of spread in Western Europe ideas of Muslim fundamentalism, manifestations of delinquent behavior and manifestations of terrorism. Also accentuated that the problems which associated with refugees and illegal migrants, have an international character. This is especially true crime aspect and delinquency manifestations from the refugees and illegal migrants.

Key words: delinquent behavior, refugees, illegal migrants, terrorism, crime, globalized world, Islamic fundamentalism.

Надійшла до редколегії 15.01.2017

УДК 343.98:504.9

София Пилат,

магистр права

(Академия «Штефан чел Маре» МВД Республики Молдова)

ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА ВАНДАЛИЗМ В ЗАРУБЕЖНОМ И УГОЛОВНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ МОЛДОВА: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

Культурное наследие является неотъемлемой и универсальной ценностью любого общества и, следовательно, всего человечества, защита которого выступает как интернациональный долг любого государства. Международным сообществом накоплен достаточный опыт в разработке стандартов в области защиты культурных ценностей и контроля над их соблюдением.

Ключевые слова: культурное наследие, вандализм, осквернение, разрушение, повреждение, правовое регулирование, ущерб, общественное имущество.

Постановка проблемы. Основным в изучении вандализма в различных правовых регулированиях является сравнительный анализ норм уголовного права отечественных и зарубежных стран, который открывает возможность ликвидировать существующие лазейки во внутреннем уголовном праве, а также совершенствовать законодательства об ответственности за вандализм. Не исключением является и сравнительный анализ ответственности за вандализм в уголовном законодательстве зарубежных стран и Республики Молдова.

Изучение зарубежного законодательства в сфере регулирования вандализма указывает на то, что властные структуры многих государств мира всерьез обеспокоены развитием данного преступления, наносящего серьезный ущерб государственной собственности.

Целью статьи является сравнительный анализ ответственности за вандализм в уголовном законодательстве Республики Молдова и законодательствах зарубежных стран.

Изложение основного материала исследования. Анализируя уголовное законодательство Франции, относящееся к романо-германской правовой семье, следует заметить, что действия, влекущие за собой уничтожение и осквернение общественного имущества, регулируются в нескольких статьях Уголовного Кодекса, входящие в состав I Отдела «Об уничтожении, повреждении и порче, не представляющих опасности для людей» из II Главы «Об уничтожении, повреждении и порче».

Уголовный Кодекс Франции предусматривает несколько форм ответственности за уничтожение, повреждение или порчу какого-либо имущества, принадлежащего какому-либо публично-правовому юридическому лицу, осуществляющему функции, связанные с публичной службой. Таким образом, в соответствие со ст. 322-1 пар. (1), уничтожение, повреждение или порча какого-либо имущества, принадлежащего другому лицу, наказывается двумя годами тюремного заключения и штрафом в размере 200000 франков, за исключением случаев, когда причинён лишь незначительный вред. Нанесение без предваритель-

ного разрешения надписей, знаков или рисунков на фасады домов, транспортные средства, общественные пути или городское движимое имущество наказывается штрафом в размере 25000 франков в случаях, когда причинён лишь незначительный вред (ст. 322-1 пар. (2)).

Статья 322-2 предусматривает более суровое наказание за действие, инкриминируемое в предыдущей анализируемой статье УК Французской Республики, а именно лишение свободы сроком на три года и штрафом в размере 300000 франков за преступное деяние, определённое в первом абзаце статьи 322-1 и штрафом в размере 50000 франков за преступное деяние, определённое во втором абзаце статьи 322-1, если уничтоженное, поврежденное или испорченное имущество:

«(1) Предназначено для общественного пользования или убранства и принадлежит какому-либо публично-правовому юридическому лицу или юридическому лицу, осуществляющему функции, связанные с публичной службой.

(2) Представляет собой реестр, подлинник судебного решения или оригинал иного акта, изданного органом государственной власти.

(3) Является предметом недвижимости или движимой вещью, зарегистрированной или состоящей на учете, археологической находкой, найденной при раскопках или случайно, грунтом, включающим археологические останки, или каким-либо иным предметом, обычно охраняемым или хранящимся в музеях, библиотеках или архивах.

(4) Предмет, представленный на экспозиции исторического, культурного или научного характера, организованной публичным лицом или лицом, на которое возложена государственная служба, или действующим в общественных интересах» [17].

Следующая статья, а именно 322-3, ужесточает наказание до пяти лет тюремного заключения и штрафом в размере 500000 франков за преступное деяние, определённое в первой части 322-1 статьи и штрафом в размере 100000 франков за преступное деяние, определённое во второй части 322-1 статьи, в случае, если:

«(1) Оно совершено несколькими лицами, действующими в качестве исполнителей или соучастников.

(2) Оно облегчено состоянием лица, особая уязвимость которого в силу его возраста, болезни, увечья, физического или психического недостатка, либо состояния беременности очевидна или известна исполнителю.

(3) Оно совершено во вред магистрату, присяжному заседателю, адвокату, публичному служащему, представителю закона, уполномоченному министром юстиции, офицеру жандармерии, служащему национальной полиции, таможни, пенитенциарной администрации или любому другому лицу, обладающему публичной властью или выполняющему обязанности по государственной службе, с целью воздействовать своим поведением на исполнение ими своих функций или обязанностей.

(4) Оно совершено во вред свидетелю, потерпевшему или гражданскому истцу, либо с целью воспрепятствовать сообщению фактов, подаче жалобы или даче показаний в суде, либо в связи с сообщенными им фактами, поданной жалобой или показаниями, данными в суде.

(5) Оно совершено в жилом помещении или месте, используемом или предназначенном для хранения денежных средств, ценных бумаг, материальных ценностей или товаров, путем проникновения в эти помещения путем хитрости, взлома или влезания» [17].

Таким образом, следует отметить, что в отличие от положений УК Республики Молдова, который предусматривает в одной и той же уголовно-правовой норме (ст. 288) и основной состав преступления и квалифицированный, во французском Уголовном Кодексе законодатель предусмотрел несколько правовых норм, в которых чётко расписаны способы совершения данного преступления, виды наказаний и отягощающие вину обстоятельства.

В Уголовном Кодексе Республики Казахстан такое преступление как вандализм регламентируется в Главе X «Преступления против общественной безопасности и общественного порядка» ст. 294 «Вандализм». В содержании данной статьи указываются следующие действия, которые влекут за собой определённые виды наказаний, а именно: «осквернение зданий, иных сооружений, памятников истории и культуры, природных объектов, охраняемых государством, надписями или рисунками, или иными действиями, оскорбляющими общественную нравственность, а также умышленная порча имущества на транспорте или в иных общественных местах, наказываются штрафом в размере до трехсот месячных расчетных показателей, либо исправительными работами в том же размере, либо привлечением к общественным работам на срок до двухсот сорока часов, либо арестом на срок до семидесяти пяти суток» [10].

Из вышеизложенного можно сделать вывод, что регламентация данного преступления в УК Республики Казахстан по составу схожа с положениями УК Республики Молдова, в частности в отношении основного состава преступления

Уголовный кодекс Республики Беларусь также содержит соответствующие нормы, регулирующие акты вандализма, а именно ст. 341 «Осквернение сооружений и порча имущества», Раздел XI «Преступления против общественного порядка и общественной нравственности», Глава XXX «Преступления против общественного порядка и общественной нравственности». Согласно данной статье, осквернение зданий или иных сооружений циничными надписями или изображениями, порча имущества на общественном транспорте или в иных общественных местах при отсутствии признаков более тяжкого преступления, наказываются общественными работами, или штрафом, или арестом на срок до трех месяцев [8]. Практически аналогичные положения содержатся и в уголовном законодательстве Российской Федерации, где в Главе IX «Преступления против общественной безопасности и общественного порядка», ст. 214 «Вандализм», пункт (1), упоминается следующее: «осквернение зданий или иных сооружений, порча имущества на общественном транспорте или в иных общественных местах наказывается штрафом в размере до сорока тысяч рублей или в размере заработной платы, или иного дохода осужденного за период до трех месяцев, либо обязательными работами на срок от ста двадцати до ста восьмидесяти часов, либо исправительными работами на срок от шести месяцев до одного года, либо арестом на срок до трех месяцев» [14]. Также стоит отметить, что данная норма появилась в УК Российской Федерации сравнительно недавно, а именно в 1996 году, ранее такого вида нормы не существовало в российском законодательстве.

Анализируя российское уголовное законодательство, регламентирующее вандализм, важно подчеркнуть, что, в отличие от отечественного уголовного права, в ст. 214 УК Российской Федерации перечислены не только способы совершения вандализма, но и мотивы, наталкивающие на совершение данного преступления, к примеру: политические, идеологические, расовые, национальные или религиозные, все вместе они трактуются как отягчающие вину обстоятельства.

В соответствие со ст. 261 УК Республики Польша (Глава XXXII «Преступления против публичного порядка»), личность, которая оскверняет памятник или иное публичное место, устроенное с целью ознаменования исторического события или оказания почестей лицу, подлежит штрафу, либо наказанию ограничением свободы [12]. В отличие от уголовного законодательства Республики Польша, которое к ряду действий угрожающих общественному порядку приписывает и осквернение исторических памятников или иных публичных мест, Уголовный Кодекс Швейцарии, в качестве действий, угрожающих общественному порядку, перечисляет: публичное оскорбление религиозного убеждениями другого, особенно веру в Бога или насмехательство над ним, а также бесчестия предметов религиозного почитания (Раздел XII «Преступления и проступки против общественного спо-

койствия», ст. 261 «Нарушение свободы вероисповедания и религии») [18]. Исходя из вышеизложенного, следует, что в швейцарском уголовном законодательстве родовым (специальным) объектом вандализма являются предметы религиозного почитания.

Аналогичное регулирование содержится и в уголовном законодательстве Японии. Японский Уголовный Кодекс в Главе XXIV «Преступления в отношении мест отправления культа и мест погребения», ст. 188 «Непочтительность к месту отправления культа, препятствование проповеди, молитве или заупокойной службе», предусматривает наказание в виде лишения свободы с принудительным физическим трудом, либо денежным штрафом для того, кто публично совершил непочтительное действие в отношении синтоистского или буддийского храма, кладбища или иного места отправления, или воспрепятствовал проповеди, молитве или заупокойной службе [20].

Иная точка зрения предусмотрена законодательством Дании, которое в XXI Главе «Различные деяния, причиняющие общественный вред», § 194 Уголовного Кодекса, предусматривает наказание в виде простого заключения под стражу или тюремного заключения на любой срок, но не превышающего трёх лет, для лица, которое устраняет, разрушает или повреждает публичные памятники, или иные общественно-полезные объекты, или украшения, принадлежащие обществу или подлежащие общественному сохранению коллекции [3]. В случае появления каких-либо смягчающих обстоятельств, мера пресечения по данному преступлению может быть изменена на штраф. Ещё одна глава УК Дании (Глава XV «Преступления против общественного спокойствия и порядка») в § 139 пар. (2) также включают в себя некоторую форму принудительных мер в виде штрафа или лишения свободы на срок не более шести месяцев за аморальное отношение к объектам религиозного культа [20]. В вышеизложенном контексте констатируем следующий факт: в уголовном законодательстве Дании существуют две практически одинаковые нормы, регламентирующие два схожих состава преступления, разница между ними состоит лишь в том, что ст. 194 находится в XXI Главе Уголовного Кодекса «Различные деяния, причиняющие общественный вред», а ст. 139 входит в состав XV Главы «Преступления против общественного спокойствия и порядка».

Таким образом, вышесказанное позволяет нам сформулировать некоторые выводы, а именно, что правонарушения, связанные с вандализмом в большинстве уголовных законодательств, как правило, регламентируются в главах о преступлениях против общественной безопасности и общественного порядка, к примеру Глава XIII УК Республики Молдова, Глава X УК Республики Казахстан, Глава XXX УК Республики Беларусь, Глава IX УК Российской Федерации, Глава XXXII УК Польши и т.д.

В отличие от законодательств других стран, где такие преступные деяния, как осквернение, уничтожение или повреждение имущества, имеющего историческую, культурную или религиозную ценность для общества, предусмотрены статьями, состоящими в составе глав, которые регламентируют преступления против общественной безопасности и общественного порядка, в УК Республики Узбекистан не существует определённой статьи, предусматривающей наказание для такого рода деяний. Данный кодекс предусматривает уголовную ответственность за умышленное уничтожение или повреждение имущества, принадлежащего к собственности другого лица, но не имущества принадлежащего обществу (Глава XI «Преступления, не связанные с хищением чужого имущества», ст. 173 «Умышленное уничтожение или повреждение имущества») [13].

Также не существует определённой нормы, чётко предусматривающей наказание за осквернение, уничтожение или повреждение общественного имущества и в уголовном законодательстве Эстонской Республики. В Уголовном Кодексе данной страны предусмотрено наказание за умышленное разрушение или повреждение имущества (Глава VI «Пре-

ступления против имущества», ст. 144 «Умышленное уничтожение или повреждение имущества» [19], без определения его вида (общественное или частное).

Схожие положения можно встретить и в уголовных законодательствах Латвийской и Азербайджанской Республики. В УК Азербайджана, к примеру, наказание за умышленное уничтожение имущества, принадлежащего другому лицу, предусмотрено IX Разделом «Преступления в сфере экономики», Главой XXIII «Преступления против собственности». Статья 186 «Умышленное уничтожение или повреждение имущества» [6]. Совершение вышеперечисленных действий из хулиганских побуждений влечёт за собой ответственность, предусмотренную в ст. 221 УК Республики Азербайджан «Хулиганство» (Раздел X «Преступления против общественной безопасности и общественного порядка», Глава XXV «Преступления против общественной безопасности») [6].

Также можно отметить и отсутствие определенных норм, направленных на регулирования действий, состоящих из разрушения или повреждения общественной собственности и в УК Республики Болгария. Согласно болгарскому уголовному кодексу, а именно ст. 216 «Противозаконное уничтожение или повреждение чужой движимой или недвижимой вещи наказывается лишением свободы до пяти лет» (Глава V «Преступления против собственности» Раздел VII «Уничтожение и повреждение имущества») [9]. Таким образом, можно сделать соответствующий вывод, что и в уголовном законодательстве Болгарии не существует специальных норм, которые предусматривали бы ответственность за осквернение зданий, или иных помещений, или уничтожение имущества в общественном транспорте или других общественных местах.

Отсутствие данных норм можно заметить и в УК Испании, который в Главе XII «Преступления против общественного спокойствия» не предусматривает статью, регламентирующую вандализм как отдельное преступление [4]. Несмотря на это, необходимо отметить, что большинство государств до сих пор в своих уголовных законах обращают особое внимание на деяния, приносящие прямую угрозу общественной безопасности и общественному порядку, в частности на те, которые связаны с уничтожением государственной собственности.

Одним из примеров в данном контексте могут служить положения УК Голландии, а именно ст. 170, Глава VII «Преступления против общественной безопасности и собственности», в которой предусматривается наказание в виде тюремного заключения сроком до двадцати лет за умышленное уничтожение или повреждение зданий или иных помещений [1]. Данное наказание считается одним из самых суровых для такого рода преступления как вандализм.

Ссылаясь на УК Республики Молдова, можно отметить, что в отличие от положений уголовных законодательств других стран, молдавское законодательство предусматривает более лёгкое наказание за совершение актов вандализма, а именно штраф от 200 до 500 условных единиц, или неоплачиваемый труд в пользу общества на срок от 140 до 200 часов, или лишение свободы на срок до одного года. В случае появления отягчающих обстоятельств, размер наказания увеличивается: штраф составляет от 200 до 700 условных единиц, срок неоплачиваемого труда в пользу общества составляет от 180 до 240 часов, а срок лишения свободы увеличивается до трёх лет [11].

В Уголовном Кодексе Украины также, как и в молдавском, предусмотрены различные виды и размеры наказаний за осквернение и порчу памятников, представляющих историческую или культурную ценность для общества. Таким образом, в ст. 298 пар. (1) «Уничтожение, разрушение либо повреждение памятников истории или культуры» (Глава XII «Преступления против общественного порядка и нравственности») гласит следующее: «Умышленное уничтожение, разрушение либо повреждение памятников истории или

культуры — наказываются штрафом до ста необлагаемых налогом минимумов доходов граждан или ограничением свободы на срок до трех лет» [15].

В случае появления каких-либо отягчающих обстоятельств, которые предусмотрены пар. (2) и (3) этой же статьи, мера наказания за вышеперечисленные действия, состоящая из ограничения свободы, ужесточается от двух до пяти лет (пар. (1)) или до восьми лет (пар. (2)) лишения свободы [15].

Аналогичное положение встречается и в уголовном законодательстве Грузии, которое также ужесточает наказание за уничтожение или повреждение памятников, представляющих культурную, историческую или природную ценность, в случае появления в составе преступления отягчающих обстоятельств.

Так, лицо, которое умышленно повреждает или уничтожает памятники истории, культуры или природы, либо предметы или документы, имеющие историческую или культурную ценность, наказывается штрафом или лишением свободы на срок до четырёх лет (ст. 257, пар. (1) «Повреждение или уничтожение памятников истории, культуры или природы», Глава XXXII «Преступления против здоровья населения и общественной нравственности») [2]. Те же деяния, повлекшие повреждение или уничтожение особо ценных объектов, наказываются штрафом или лишением свободы на срок от семи до двенадцати лет (ст. 257, пар. (1)) [2].

Уголовное право Китайской Народной Республики, которое по праву можно назвать социалистическим, основанном на романо-германской правовой системе, содержит достаточно конкретные положения, касающиеся уголовной ответственности за уничтожение государственной собственности. Уголовный кодекс КНР под преступлением, посягающим на общественный порядок, подразумевает действия, направленные на умышленное уничтожение государственной или частной собственности, которые предусматриваются в Главе VI «Преступления против порядка общественного управления», § 1 «Преступления против общественного порядка», ст. 293 пар. (3): «изъятие с применением насилия, или умышленная порча, или завладение государственным или частным имуществом при отягчающих обстоятельствах» [5].

Также стоит отметить, что УК КНР в § 1 «Преступления против общественного порядка» включает в себя и преступления, состоящие из осквернения государственной символики КНР (флага или герба). Данные положения абсолютно противоречивы положениям УК Республики Молдова, где преступные деяния такого рода предусматриваются совершенно иной главой и статьёй кодекса, а именно XVII Главой «Преступления против публичной власти и безопасности государства», ст. 347 «Надругательство над государственными символами» [11].

В армянском уголовном кодексе законодатель поместил вандализм в XXV Главу «Преступления против общественного порядка и нравственности», ст. 260 «Вандализм». В соответствии с вышеуказанной статьёй, за осквернение зданий или иных сооружений непристойными надписями или изображениями, повреждение имущества в общественном транспорте или в иных общественных местах при отсутствии признаков более тяжкого преступления применяется наказание в виде штрафа в размере от пятидесятикратного до стократного размера минимальной заработной платы, либо исправительные работы на срок от шести месяцев до одного года, либо арест на срок не свыше двух месяцев [7]. Из вышесказанного следует вывод, что положения 260 статьи УК Республики Армения практически идентичны по содержанию с положениями ст. 288 УК Республики Молдова, различия между ними состоят лишь в отсутствии отягчающих обстоятельств вандализма в УК Республики Армения.

В уголовном праве Федеративной Республики Германия такие преступные деяния, как повреждение предметов общественного достояния регламентируются в XXVII Главе

УК «Повреждение имущества», § 304 «Повреждение предметов общественного достояния». Данная статья предусматривает наказание в виде лишения свободы сроком до трех лет или штраф для того, кто противоправно повреждает или разрушает предметы, которые служат объектом почитания действующего на территории государства религиозного общества, или вещи, предназначенные для богослужения, или надгробные памятники, общественные памятники, природные памятники, предметы искусства, науки или ремесла, которые хранятся в общественных собраниях или публично выставлены, или предметы, которые служат общественным нуждам или для украшения дорог, площадей или сооружений [16]. Кроме того, во второй части той же статьи предусматривается наказание и за попытку совершения данного рода преступления.

Выводы. Анализ уголовных законодательств некоторых стран, безусловно, доказывает существование ряда правил, направленных на урегулирование действий, связанных с осквернением, уничтожением или повреждением объектов общественной собственности. Существование такого ряда положений обеспечивает возможность применения различных санкций для лиц, которые не соблюдают правила, установленные законодателем в отношении сохранения и почитания объектов общественного достояния.

Список использованных источников

1. Уголовный кодекс Голландии. Законодательство зарубежных стран / научное редактирование доктора юр. наук, профессора Б. В. Волженкина. — Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2001. — 510 с.
2. Уголовный кодекс Грузии. Законодательство зарубежных стран / научный редактор З. К. Бигвава. — Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2002. — 409 с.
3. Уголовный кодекс Дании. Законодательство зарубежных стран / научный редактор, канд. юр. наук С. С. Беляев. — Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2001. — 230 с.
4. Уголовный кодекс Испании. Уголовный кодекс Испании / под редакцией Н. Ф. Кузнецовой и Ф. М. Решетникова. — Москва : Зерцало, 1998. — 218 с.
5. Уголовный кодекс КНР. Современное уголовное законодательство КНР / под редакцией Х. М. Ахметшина, Н. Х. Ахметшина, А. А. Петухова. — Москва, 2000. — 432 с.
6. Уголовный кодекс Республики Азербайджан. Законодательство зарубежных стран / научные редакторы Р. М. Асланов и А. И. Бойцов. — Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2001. — 338 с.
7. Уголовный кодекс Республики Армения. Законодательство зарубежных стран / научный редактор доктор юр. наук Е. Р. Азарова. — Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2004. — 450 с.
8. Уголовный кодекс Республики Беларусь. Принят Палатой представителей 2 июня 1999. Одобрен Советом Республики 24 июля 1999. Законодательство зарубежных стран. — Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2001. — 474 с.
9. Уголовный кодекс Республики Болгария. Законодательство зарубежных стран / научное редактирование канд. юрид. наук, проф. А. И. Лукашова. — Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2001. — 298 с.
10. Уголовный кодекс Республики Казахстан. Законодательство зарубежных стран / предисловие доктора юр. наук, профессора И. И. Рогова. — Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2001. — 466 с.
11. Уголовный кодекс Республики Молдова. № 985-XV от 18.04.2002. В: Официальном вестнике Республики Молдова, 13.09.2002, № 128-129/1012.

12. Уголовный кодекс Республики Польша. Законодательство зарубежных стран / научное редактирование кандидата юр. наук, доцента А. И. Лукашова, доктора юр. наук, профессора Н. Ф. Кузнецова и т.д. — Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2001. — 234 с.
13. Уголовный кодекс Республики Узбекистан. Законодательство зарубежных стран / научные редакторы Р. М. Асланов и А. И. Бойцов. — Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2001. — 338 с.
14. Уголовный кодекс Российской Федерации. №63-ФЗ от 13.06.1996. В: Собрание законодательства РФ №25/17.06.1996.
15. Уголовный кодекс Украины. Законодательство зарубежных стран / научные ред. В. Я. Таций и В. В. Сташис. — Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2001. — 393 с.
16. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германия. Законодательство зарубежных стран / научное редактирование доктора юр. наук, профессора Д. А. Шестакова. — Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2003. — 524 с.
17. Уголовный кодекс Франции. Законодательство зарубежных стран / научное редактирование кандидата юр. наук, доцента Л. В. Головки, кандидата юр. наук, доцента Н. Е. Крыловой. — Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2002. — 650 с.
18. Уголовный кодекс Швейцарии. Законодательство зарубежных стран / научное редактирование, предисловие и перевод с немецкого, кандидата юр. наук А. В. Серебренниковой. — Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2002. — 350 с.
19. Уголовный кодекс Эстонской Республики. Законодательство зарубежных стран / научные редакторы В. В. Запелалов и Н. И. Манциев. — Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2001. — 262 с.
20. Уголовный кодекс Японии. Законодательство зарубежных стран / научное редактирование и предисловие док. юр. наук, проф. А. И. Коробеева. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2002. — 226 с.

Sofia Pilat,
master of laws
(Academy "Stefan cel Mare" of the MIA of the Republic of Moldova)

RESPONSIBILITY FOR VANDALISM IN FOREIGN AND CRIMINAL LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA: COMPARATIVE ANALYSIS

Cultural heritage is essential and universal values of any society and therefore the whole of humanity, the protection of which acts as an international duty of any state. The international community has sufficient experience in the development of standards for the protection of cultural property and control over their observance.

One of the main objectives of the globalization of international relations is the cooperation of all states in order to achieve the highest interests of the international community: defending the legal rights and human freedoms, which ensures respecting of international acts.

The strong point in complex studying of vandalism consists in analysis of criminal law and regulations of the other countries, which allow us to make a comparative analysis of our criminal-law rules with foreign ones. The study of comparative criminal law allows to collect best practices from foreign countries and to liquidate gaps in national criminal law.

Key words: *cultural heritage, vandalism, desecration, destruction, damage, legal regulation, damage public property.*

Надійшла до редколегії 15.01.2017

Розділ V
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС
ТА КРИМІНАЛІСТИКА.
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343-1

Войтюк Роман Віталійович,
аспірант
(Національна академія внутрішніх справ)

КРИМІНАЛЬНА ПРОЦЕСУАЛЬНА ФУНКЦІЯ
ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ
ПРАВOPOPУШЕННЯМ У ДІЯЛЬНОСТІ
ДЕТЕКТИВА НАЦІОНАЛЬНОГО
АНТИКОРУПЦІЙНОГО БЮРО УКРАЇНИ

У статті розкрито актуальні проблеми реалізації кримінальної процесуальної функції запобігання кримінальним правопорушенням у діяльності детектива Національного антикорупційного бюро України та запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: *детектив, Національне антикорупційне бюро України, підслідність, корупція, кримінальна процесуальна діяльність, досудове розслідування, запобігання кримінальним правопорушенням.*

Розв'язання проблеми корупції є одним із пріоритетів для українського суспільства на сьогоднішньому етапі розвитку держави. Саме з метою вирішення цих проблем було створено Національне антикорупційне бюро України (далі — НАБУ) — державний правоохоронний орган, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових [1]. Досудове розслідування в НАБУ здійснюють детективи та старші детективи, які є головною ланкою у структурі працівників. Саме на них покладено низку функцій, серед яких однією з найбільш важливих є функція запобігання злочинам.

Окремі проблемні питання діяльності детективів НАБУ вивчали С. С. Аскеров, О. В. Баганець, Ю. М. Бардачов, Р. В. Гречанюк, О. В. Головкін, О. А. Клименко, І. І. Коротич, І. П. Лопушинський, В. Б. Пасічник, Я. Ю. Пилип, А. В. Савченко, А. В. Самодін, Г. І. Сисоєнко, Є. Д. Скулиш, О. Ю. Татаров, В. І. Цимбалюк, В. І. Чечерський, Н. В. Шинкаренко, О. М. Юрченко, Ю. П. Янович та інші. Водночас в Україні відсутні ґрунтовні дослідження кримінальної процесуальної діяльності означеного суб'єкта, зокрема щодо реалізації ним функції запобігання злочинам.

Відтак, метою цієї статті є дослідження актуальних теоретичних і практичних проблем кримінальної процесуальної функції запобігання кримінальним правопорушенням у діяльності детектива НАБУ та визначення можливих напрямків їх вирішення.

Функцію запобігання злочинам у діяльності НАБУ дає підстави виокремити аналіз положень ч. 1 ст. 1 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14 жовтня 2014 р. Вказівка на неї здійснюється шляхом застосування термінів «попередження корупційних правопорушень» та «припинення корупційних правопорушень», а також «запобігання вчиненню нових корупційних правопорушень».

При цьому слід відмітити, що такі функції покладаються на аналогічні органи в зарубіжних країнах. Наприклад, комісари Департаменту оперативної роботи Незалежного антикорупційної комісії Гонконгу застосовують у своїй діяльності тактику попереджувального розслідування з виявлення випадків корупції. З цією метою використовується стратегія, яка включає проведення різних слідчих заходів під прикриттям і більш широке та ефективне застосування інформаційних технологій [2]. Така тактика передбачає проведення комплексу заходів, спрямованих на виявлення осіб, які мають намір учинити злочин або готуються до його вчинення з метою недопущення реалізації їх злочинного умислу.

З метою виконання функції запобігання злочинам на НАБУ відповідно до ч. 1 ст. 16 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14 жовтня 2014 р. покладено обов'язки щодо здійснення оперативно-розшукових заходів з метою попередження, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень, віднесених законом до його підслідності, а також в оперативно-розшукових справах, витребуваних від інших правоохоронних органів (п. 1) та інформаційно-аналітичної роботи з метою виявлення та усунення причин і умов, що сприяють учиненню кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності Національного бюро (п. 5) [1].

Покладення на НАБУ зазначених функцій вважаємо цілком виправданим принаймні з огляду на те, що головне завдання цього правоохоронного органу є протидія кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці [1]. Водночас результатом такої протидії вважаємо максимальне зменшення таких злочинних проявів серед вищих посадовців держави. Функція запобігання злочинам має бути однією з найбільш пріоритетних серед інших функцій НАБУ, оскільки краще не допустити вчинення злочину, ніж потім його розривати та розслідувати.

Однак реалізація цієї функції ускладнена низкою проблемних питань. Вони пов'язані насамперед із тим, що у КПК України 2012 р. на відміну від попереднього кримінально-процесуального закону на слідчих не покладено обов'язок щодо усунення причин і умов учинення злочину у конкретному кримінальному провадженні. У зв'язку з цим склалася ситуація, коли детективи НАБУ відповідно до Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14 жовтня 2014 р. зобов'язані запобігати злочинам, однак КПК України не передбачає механізму реалізації цієї функції.

Цікавим є й досвід Литовської Республіки, де на слідчих спеціальної служби розслідувань, яка є антикорупційним органом, покладено обов'язок надавати Президенту, Сейму та уряду пропозиції щодо нових законодавчих актів, необхідних для ефективного проведення заходів із запобігання корупції [3, с. 167]. Відтак, як бачимо, цей орган здійснює не лише розслідування певної категорії корупційних правопорушень, але й зобов'язаний уживати заходи щодо запобігання злочинам шляхом розробки пропозицій про внесення змін і доповнень до нормативно-правових актів. Законотворча діяльність є досить складною і специфічною, а тому потребує не лише спеціальних знань, але й відповідних навиків.

З метою ефективної реалізації функції запобігання злочинам у діяльності детективів НАБУ вважаємо за доцільне створити у межах цього правоохоронного органу окремий підрозділ, основним призначенням якого повинно бути недопущення та припинення корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також у разі необхідності підготовка

пропозицій щодо усунення причин та умов їх учинення та вжиття відповідних заходів щодо їх реалізації. Практика свідчить, що детективи НАБУ вже зустрілися з низкою проблем кваліфікації злочинів, учинених службовими особами, вирішити які можливо лише шляхом внесення змін і доповнень до кримінального законодавства. Причому не вирішення цих проблем породжує таку ситуацію, коли окремих службових осіб, які *de facto* вчинили певні протиправні діяння, *de jure* не можна притягнути до кримінальної відповідальності.

Відсутність у КПК України обов'язку запобігати злочинам суперечить ч. 1 ст. 1 КК України, згідно з якою одним із його основних завдань закону про кримінальну відповідальність є запобігання злочинам. Водночас, як слушно наголошують учені, забезпечення правильного застосування кримінального права є призначенням кримінально-процесуального права [4, с. 212].

На проблему реалізації функції запобігання злочинам у кримінально-процесуальній діяльності органів досудового розслідування неодноразово звертали увагу вчені [5, с. 84; 6, с. 166]. Причому вони пропонують різні шляхи її вирішення. Наприклад, В. М. Юрчишен вважає за доцільне ст. 91 КПК України доповнити пунктом про обов'язок доказування причин і умов вчинення злочину [6, с. 166]. Водночас А. А. Десятник вважає такий підхід не правильним і пропонує запровадити окрему норму, яка б передбачала реалізацію запобіжної функції [7]. На нашу думку, виявлення причин і умов учинення злочину не є предметом доказування у кримінальному провадженні. З огляду на це вважаємо за доцільне підтримати ідею запровадження окремої кримінальної процесуальної норми про виявлення причин і умов учинення злочину.

У зв'язку з цим пропонуємо доповнити КПК України новою ст. 222-1 такого змісту:

«Виявлення причин і умов, які сприяли вчиненню злочину

1. При проведенні досудового розслідування слідчий зобов'язаний виявляти причини та умови, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення, та вживати заходів щодо їх усунення, зокрема шляхом внесення у відповідний державний орган, громадську організацію або службовій особі подання про вжиття заходів для усунення причин і умов учинення кримінального правопорушення».

На нашу думку, створення такої норми матиме важливе значення для протидії злочинам, підслідним НАБУ. Адже детективи НАБУ, розслідуючи корупційні злочини, виявляють злочинні схеми, які, як правило, реалізуються завдяки недосконалості законодавства та корупціогенні фактори, усунення яких зменшувало б імовірність учинення нових кримінальних правопорушень.

Незважаючи на відсутність дієвого кримінального процесуального механізму усунення причин і умов учинення кримінальних правопорушень, детективи НАБУ мають вагомий напрацювання у цьому напрямку. Наприклад, розуміючи, що самого арешту учасників корупційних схем недостатньо для їхнього знищення, НАБУ і САП проводять позовну роботу. Так, НАБУ виступило з позовом про розірвання тристоронніх договорів про уступку права вимоги боргу за спожиту електроенергію від ВАТ «Запоріжжяобленерго» (в якому понад 50% належить державі) на користь приватної структури.

Судовий розгляд триває. Завдяки роботі САП на основі матеріалів, наданих детективами, ПАТ «Укргазвидобування» домоглося через суд розірвання угод про спільну діяльність із компаніями, задіяними у так званій «газовій схемі Онищенко». У результаті — менш ніж за півроку з моменту припинення цієї схеми «УГВ» заробило вп'ятеро більше, ніж майже за три роки спільної діяльності з приватними структурами, підконтрольними Олександрю Онищенко [8].

Окрім того, детективи НАБУ у своїй роботі неодноразово зустрічалися з прогалинами, колізіями та іншими проблемними питаннями, пов'язаними з недосконалістю законодавчих положень. У зв'язку з цим вони можуть готувати пропозиції щодо вдосконален-

ня законодавства, які варто направляти до Верховної Ради України. Це не лише дозволить в повній мірі реалізувати функцію запобігання корупційним кримінальним правопорушенням, але й у подальшому може сприяти підвищенню ефективності розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень.

У діяльності підрозділів детективів НАБУ щодо запобігання вчиненню корупційних злочинів доцільно було б виокремити деякі напрямки запобіжної функції:

- 1) попередження корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності;
- 2) припинення корупційних правопорушень цієї категорії;
- 3) виявлення й усунення (нейтралізація) причин і умов, які сприяють учиненню корупційних правопорушень.

Водночас більш детальна реалізація вказаної функції можлива шляхом аналізу статистичних даних, повідомлень ЗМІ, вивчення матеріалів кримінальних проваджень, налагодження зв'язків з населенням, особливо з тією його частиною, яка бажає надавати допомогу детективам НАБУ.

Для одержання відомостей про злочини, що готуються, необхідно налагодити ефективну взаємодію детективів НАБУ з Національним банком України, Фондом державного майна України, Антимонопольним комітетом України, Національним агентством з питань запобігання корупції, органами Державної прикордонної служби, органами державної податкової і митної служби, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення підрозділами Національної поліції України, СБУ, Генеральною прокуратурою та іншими державними органами. Для цього необхідно розробити відповідні міжвідомчі інструкції щодо напрямів та форм такої взаємодії.

Узагальнюючи результати проведеного дослідження, можна зробити декілька важливих висновків.

По-перше, закріплення за детективами НАБУ кримінально-процесуальної функції запобігання кримінальним правопорушенням відповідає позитивному досвіду функціонування аналогічних органів в окремих зарубіжних країнах.

По-друге, з метою забезпечення її реалізації вважаємо за доцільне запровадження окремої кримінальної процесуальної норми про виявлення причин і умов учинення злочину.

По-третє, реалізація цієї функції має здійснюватись за такими напрямками: 1) попередження корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності; 2) припинення корупційних правопорушень цієї категорії; 3) виявлення і усунення (нейтралізація) причин і умов, які сприяють учиненню корупційних правопорушень.

По-четверте, ефективна її реалізація потребує налагодження взаємодії детективів НАБУ з іншими державними органами, для чого необхідно розробити відповідні міжвідомчі інструкції щодо напрямів та форм такої взаємодії.

Список використаних джерел

1. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовтня 2014 № 1698-VII [Електронний ресурс]. — Режим доступу:

<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1698-18/print1464154462040811>

2. Мадиев Е. Антикоррупционная политика в странах Восточной Азии : особенности, результаты, перспективы / Е. Мадиев // Институт мировой экономики и политики при Фонде первого Президента Республики Казахстан — Лидера Нации. — 2012. [Електронний ресурс]. — Режим доступу :

<http://2010-2013.iwep.kz/index.php?newsid=599>.

3. Зарубіжний досвід створення та діяльності спеціальних антикорупційних органів [наук.-практ. посіб]. / З. А. Загинець, В. М. Драган, О. Н. Ярмиш та ін. — К. : Національна академія прокуратури України, 2015. — 314 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://pidruchniki.com/84704/pravo/mistse_komisiyi_sistemi_upovnovazhenih_organiv_rotidiyi_koruptsiyi#1488.

4. Грошевий Ю. Актуальні проблеми кримінально-процесуальної теорії та проект КПК України / Ю. Грошевий, О. Капліна // Право України: юридичний журнал, 2009. — № 12. — С. 209–217.

5. Баганець О. Доказування причин та умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення / О. Баганець // Юридична Україна, 2013. — № 8. — С. 83–87.

6. Юрчишин В. М. Місце і роль прокурора у досудовому розслідуванні та їх відображення в теорії, законодавстві і практиці / В. М. Юрчишин. — Чернівці : Родовід, 2013. — 307 с.

7. Десятник А. А. Проблема актуальності кримінально-процесуальної профілактики в рамках нового КПК / А. А. Десятник // Форум права. — 2012. — № 1. — С. 247–252. [Електронний ресурс]. Режим доступу :

<http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-1/12daanku.pdf>.

8. Звіт НАБУ за серпень 2016 — лютий 2017 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://nabu.gov.ua/sites/default/files/reports/nab_report_02_20171.pdf

Войтюк Роман Витальевич,
аспірант
(Национальная академия внутренних дел)

УГОЛОВНАЯ ПРОЦЕССУАЛЬНАЯ ФУНКЦИЯ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ УГОЛОВНЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ДЕТЕКТИВА НАЦИОНАЛЬНОГО АНТИКОРРУПЦИОННОГО БЮРО УКРАИНЫ

В статье раскрыты актуальные проблемы реализации уголовной процессуальной функции предупреждения уголовных правонарушений в деятельности детектива Национального антикоррупционного бюро Украины и предложены пути их решения.

Ключевые слова: детектив, Национальное антикоррупционное бюро Украины, подследственность, коррупция, уголовная процессуальная деятельность, досудебное расследование, предотвращение уголовных правонарушений.

Roman Voytyuk,
postgraduate
(National Academy of Internal Affairs)

CRIMINAL PROCEDURE FUNCTION CRIMINAL OFFENSES PREVENTION OF DETECTIVE BUREAU NATIONAL ANTI-CORRUPTION UKRAINE

In the article actual problems of implementation of criminal procedural functions prevent criminal offences in activities of the detective's National anti-corruption Bureau of Ukraine and the ways of their solution.

Key words: detective, the National anti-corruption Bureau of Ukraine, jurisdiction, corruption, criminal procedural activities, the pre-trial investigation, . the prevention of a criminal offence.

Надійшла до редколегії 15.01.2017

УДК 343.985

Марущак Олександр Анатолійович,
асистент кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права
(Чернігівський національний технологічний університет)

Сало Олександр Петрович,
начальник відділу внутрішньої безпеки
ГУ ДФС у Миколаївській області,
м. Миколаїв, Україна

ДО ПРОБЛЕМИ РОЗСЛІДУВАННЯ УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ ПОДАТКІВ, ЗБОРІВ (ОБОВ'ЯЗКОВИХ ПЛАТЕЖІВ) У ЗОНІ ПРОВЕДЕННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ

Стаття присвячена спробі аналізу проблем розслідування ухилень від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) у зоні проведення антитерористичної операції (АТО). Констатовано, що Україна переживає складні часи: військова агресія РФ, окупація частини території Донецької та Луганської областей України висувають значну кількість питань щодо безпеки, питання соціально-економічного характеру, зокрема і питання оподаткування. Визначено, що суттєвої актуальності набуває питання особливостей оподаткування та розслідування ухилень від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) у зоні проведення антитерористичної операції.

Ключові слова: ухилення, податки, розслідування, антитерористична операція.

Постановка проблеми. Ефективна реалізація податкових правових норм — одна з важливих умов стабільного та послідовного розвитку сучасного українського суспільства, його економічна і соціальна основа. Особливого значення вона набуває у кризовий період, який переживає Україна сьогодні. З одного боку, негайної модернізації потребують суспільні та економічні інститути, саме існування яких безпосередньо залежить від налагодженого механізму оподаткування, з іншого — держава має відповідати перед людиною за свою діяльність, зміст якої визначають права і свободи людини та їх гарантії. Адже утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком української держави. І тут важливим є збереження балансу інтересів особи і держави, так як захисту в даній сфері потребують і особа, і держава.

Україна переживає складні часи: військова агресія РФ, окупація частини території Донецької та Луганської областей України висувають значну кількість питань щодо безпеки, питання соціально-економічного характеру, зокрема і питання оподаткування.

Першочерговими діями невизнаної влади окремих районів Донецької та Луганської областей (далі ОРДЛО) була відмова від законодавчо визначеної процедури оподаткування та запровадження власної фіскальної політики. Отже, суттєвої актуальності набуває питання особливостей оподаткування та розслідування ухилень від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) у зоні проведення антитерористичної операції (далі АТО).

Метою статті є постановка проблеми розслідування злочинів, пов'язаних із ухиленням від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) у зоні проведення АТО.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз спеціальної літератури свідчить, що проблеми функціонування тимчасово окупованих територій є предметом досліджень різних вчених. Переважна більшість публікацій присвячені проблемі злочинності та веденню бойових дій. Проте є низка публікацій, присвячених проблемам оподаткування та суміжним темам. Так, О. Ю. Процьких та М. В. Мазур досліджували питання переміщення через адміністративну межу з окупованою територією та проблеми адміністративної відповідальності, А. Славко — особливості регулювання банківських відносин за умови дії режиму окупованої території та режиму проведення АТО, Ю. В. Касперович — особливості оподаткування на окупованих територіях, О. О. Кармаза — проблеми нотаріального провадження на окупованих територіях, І. Бухтіярова — проблеми оподаткування об'єктів нерухомості, що перебувають на окупованій території України та території проведення АТО, Ю. С. Махинич — проблеми адміністративно-правового регулювання податкової політики щодо обслуговування великих платників податків у зоні проведення АТО та на тимчасово окупованій території України.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж приступити до висунення мети нашого дослідження, вважаємо за потрібне окреслити деякі термінологічні моменти. Згідно з Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», тимчасово окупованою територією визначається: 1) сухопутна територія Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, внутрішні води України цих територій; 2) внутрішні морські води і територіальне море України навколо Кримського півострова, територія виключної (морської) економічної зони України вздовж узбережжя Кримського півострова та прилеглого до них континентального шельфу; 3) повітряний простір над цими територіями [1].

Зазначений закон встановлює певний особливий статус території, пов'язаної з окупацією Кримського півострова.

Як зазначено у пояснювальній записці законопроекту щодо окупації окремих територій Донецької та Луганської областей, досі на рівні закону не врегульовані питання щодо правового статусу тимчасово окупованої території окремих районів, міст, селищ та сіл Донецької та Луганської області. Відсутня будь-яка юридична визначеність щодо порядку визначення межі тимчасово окупованої території, режиму її перетину особами та порядку перевезення через неї товарів. У свою чергу, це призвело до масової корупції на контрольних пунктах в'їзду-виїзду з тимчасово окупованої території, контрабанди та падіння бойового духу Збройних сил України та інших військових формувань, котрі виконують завдання в районі бойових дій. У проекті Закону України «Про тимчасово окуповану територію України» (реєстр. № 3593-д від 19.07.2016), зазначається, що «тимчасово окупована територія України — територія України, захоплена Збройними силами Російської Федерації та/або незаконними воєнізованими чи збройними формуваннями, створеними, фінансованими чи контрольованими Російською Федерацією, та фактично контрольована Російською Федерацією за допомогою органів окупаційної адміністрації. Тимчасово окупованою територією визнається: 1) сухопутна територія Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, внутрішні води цих територій; 2) внутрішні морські води і територіальне море України навколо Кримського півострова; 3) повітряний простір над територіями, зазначе-

ними в пунктах 1 та 2; 4) територія окремих районів і адміністративно-територіальних одиниць Донецької та Луганської областей; 5) внутрішні морські води і територіальне море України вздовж узбережжя окупованої частини Донецької області; 6) повітряний простір над територіями, зазначеними у пунктах 4 та 5» [2].

Наступний документ, який визначає тимчасово окуповані території Донецької та Луганської областей, є Постанова Верховної Ради України «Про визнання окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями». Пункт 1 вказаної постанови закріплює визнати тимчасово окупованими територіями окремі райони, міста, селища і села Донецької та Луганської областей, у яких відповідно до Закону України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей» запроваджується особливий порядок місцевого самоврядування, до моменту виведення усіх незаконних збройних формувань, російських окупаційних військ, їхньої військової техніки, а також бойовиків та найманців з території України та відновлення повного контролю України за державним кордоном України [3].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції» території проведення АТО визначаються Кабінетом Міністрів України [4].

Відповідно до Розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2015 р. № 1275-р «Про затвердження переліку населених пунктів, на території яких здійснювалася антитерористична операція, та визнання такими, що втратили чинність, деяких розпоряджень Кабінету Міністрів України» фактично визначено межі проведення АТО.

На неконтрольованій території, за останніми даними фіскальної служби, працює понад 200 тис. підприємств і підприємців — це 60% усіх платників податків Донецької та Луганської областей і 6% усіх платників податків України. І хоч би як комусь хотілося розчесати всіх під один гребінець тероризму та сепаратизму, там усе ще є компанії, які продовжують працювати за українськими законами, платити податки до українського бюджету, а головне: забезпечувати робочими місцями, доходом і продукцією сім'ї, які живуть на непідконтрольних територіях [5].

Якщо виходити зі статистичних даних Головного управління ДФС у Донецькій області, то за 2014 рік до Зведеного бюджету України Донецькою областю забезпечено податковим надходженням на суму 12 558,7 млн. грн., це на 25,5% менше ніж у 2013 р. [6, с. 4]. Наведені дані свідчать про зменшення рівня надходжень до Зведеного бюджету України, що, безумовно, є наслідком військової агресії з боку РФ.

Актуальною проблемою є організація діяльності органів досудового розслідування ДФС в аспекті здійснення розслідування злочинів, пов'язаних із ухиленням від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів). Вирішення зазначеної проблеми вимагає системного підходу як від законодавчого органу, так і від органів виконавчої влади.

З початком збройного конфлікту органи податкового контролю, як і більшість органів державної влади на території Донецької та Луганської областей, тривалий період часу фактично не функціонували. І лише відповідно до наказу ДФС України «Про переміщення та закінчення простою» від 07.11.2014 р. № 256 територіальні органи, розташовані на тимчасово непідконтрольній українській владі території, переміщено у населені пункти, на території яких органи державної влади здійснюють свої повноваження в повному обсязі.

Опитування слідчих ДФС Донецької області, а також співробітників податкової міліції, що виконували завдання у складі спеціального підрозділу «Фантом», дало нам можливість виокремити основні проблеми, що виникають при розслідуванні злочинів, пов'язаних із ухиленням від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) у зоні проведення АТО. Спробуємо проаналізувати їх та запропонувати шляхи їх вирішення. По-перше, однією із ключових проблем є те, що більшість слідчих органів, що здійснюють ко-

нтроль за додержанням податкового законодавства, не мають досвіду роботи у цій галузі, оскільки більша частина досвідчених слідчих, які працювали у слідчих органах Луганської та Донецької областей, були вимушені перейти на службу до центрального апарату та територіальних підрозділів ДФС, а частина звільнилась з органів податкової міліції чи залишилась на окупованій території.

За даними ДФС, у 2013 році кадровий склад слідчих підрозділів Донецької і Луганської областей виглядав наступним чином. Донецька область: за штатом — 71 слідчий, фактично — 61. Луганська область: за штатом — 62 слідчих, фактично — 30. У 2014 році ситуація значно погіршується. Донецька область: за штатом — 62 слідчих, фактично — 30. Луганська область: за штатом — 50, фактично — 10. У 2015 році також відбувається відтік кадрів. Донецька область: за штатом — 51 слідчий, фактично — 17. Луганська область: за штатом — 35, фактично — 9. Проблеми з кадровим складом негативно позначились і на показниках роботи слідчих підрозділів ДФС. Якщо у 2013 році сумарно слідчі підрозділи Донецької та Луганської областей вносили повідомлення до ЄРДР про вчинення 522 злочинів, передбачених ст. 212 КК України, то у 2014 році — 199 злочинів, а у 2015 — 171 злочин. Не кращі показники із направленими провадженнями до суду: у 2013 році Донецька область з обвинувальним актом до суду спрямовано — 17 проваджень, Луганська — 18; у 2014 році Донецька — 9, Луганська — 2 провадження; у 2015 році Донецька область — 1 провадження, Луганська — 0 проваджень. Такі показники на тлі постійних повідомлень засобів масової інформації про факти викриття конвертаційних центрів у Донецькій та Луганській областях свідчать про значні недоліки в організації досудового розслідування зазначеної категорії злочинів.

Аналогічна ситуація склалась і в експертних установах (НДЕКЦ, КНДСЕ). Відсутність у зоні проведення АТО судових експертів, які мають ліцензію на проведення судово-економічних експертиз призводить до затягування строків досудового слідства та унеможливорює в найкоротші строки отримати висновки судово-економічних експертиз, які у більшості кримінальних проваджень є основним джерелом доказів вказаної категорії справ.

По-друге, у зв'язку із набранням 15 жовтня 2014 року чинності Закону України від 02 вересня 2014 року № 1669-VII «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції», статтю 10 якого передбачено, що протягом терміну дії цього Закону єдиним належним та достатнім документом, що підтверджує настання обставин непереборної сили (форс-мажору), що мали місце на території проведення антитерористичної операції, як підстави для звільнення від відповідальності за невиконання (неналежного виконання) зобов'язань, є сертифікат Торгово-промислової палати України. У зв'язку з отриманням такого сертифікату, підприємства (здебільшого вугільної промисловості) не сплачують податок на додану вартість.

По-третє, згідно зі ст. 3 згаданого Закону введено мораторій на проведення перевірок органами і посадовими особами, уповноваженими на здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності. Органам і посадовим особам, уповноваженим законами здійснювати державний нагляд (контроль) у сфері господарської діяльності, у період та на території проведення антитерористичної операції тимчасово забороняється проведення планових та позапланових перевірок суб'єктів господарювання, що здійснюють діяльність у зоні проведення АТО, крім позапланових перевірок суб'єктів господарювання, що відповідно до затверджених Кабінетом Міністрів України критеріїв оцінки ступеня ризику від провадження господарської діяльності віднесені до суб'єктів господарювання з високим ступенем ризику.

За відсутності акту документальної перевірки платників податків, які знаходяться в зоні АТО, яким встановлюється сума несплачених до бюджету податків, в органів досудового слідства відсутні підстави для внесення відомостей до ЄРДР.

Про фактичну неможливість справляння податків на тимчасово окупованій території та в регіонах, де проводиться антитерористична операція, шляхом проведення виїзних планових та позапланових документальних перевірок зазначає Ю. С. Махинич. Малоімовірно, на його думку, є можливість проведення інших заходів у межах кримінального процесуального та оперативного-розшукового законодавства з метою донарахувань несплачених сум податків, зборів та платежів до Державного бюджету України через такі обставини [7, с. 56].

Початок 2017 року для органів податкової міліції розпочався з того, що всі засоби масової інформації повідомили про «ліквідацію» податкової міліції. Указаний правовий колапс став можливий у зв'язку із технічною помилкою при прийнятті Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу щодо покращення інвестиційного клімату в Україні», п.134 якого виключено із Податкового кодексу України (Розділ XVIII-2 ПОДАТКОВА МІЛІЦІЯ) [8]. Приймаючи зазначений законодавчий акт, апаратом Верховної Ради України допущена технічна помилка, яка внесла суттєві корективи у роботу важливого державного органу.

Виникає цілком логічне запитання: яким чином діяти органам досудового розслідування у такій правовій невизначеності? Судова практика з цього приводу розділилась: одні суди вважають, що податкова міліція є неповноважним на те органом і відмовляють у задоволенні клопотань слідчим ДФС [9], інші розглядають клопотання та задовольняють їх [10]. На жаль, сучасний законотворчий процес перебуває під впливом політичних процесів, пропозиція Голови Комітету Верховної Ради України з питань податкової та митної політики Н. П. Южаніної не знайшла підтримки у сесійному залі. Проте, на нашу думку, указаний недолік діючого законодавства підлягає негайному виправленню. А вже потім, маючи належну законодавчу базу, уряд повинен приступити до реформування податкової міліції через створення служби фінансових розслідувань європейського типу.

Отже, проаналізовані нормативно-правові акти не утворюють єдиного законодавчо визначеного підходу до формування основних напрямків державної політики у цій сфері, а почасти передбачають положення, які не відповідають національним інтересам України. Крім того, зазначені зміни суперечать здоровому глузду та правилам нормотворення, що веде до втрати довіри як до державної влади загалом, так і до парламентаризму зокрема.

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що для вирішення окреслених нами проблем необхідно вжити ряд адміністративно-організаційних заходів:

1. З метою подолання кадрового голоду у слідчих підрозділах ДФС Донецької та Луганської областей необхідно вжити заходи матеріального стимулювання слідчих, збільшити грошове забезпечення тощо.

2. Внести зміни до Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу щодо покращення інвестиційного клімату в Україні» з метою повернення до Податкового кодексу України Розділу XVIII-2 ПОДАТКОВА МІЛІЦІЯ. Після внесення зазначених змін невідкладно приступити до розробки законодавства про службу фінансових розслідувань.

3. У наукових публікаціях піднімалось питання про надання податковим органам права проводити експертизи з питань дотримання податкового законодавства [11]. В. В. Лисенко пропонував створити експертні підрозділи податкової міліції лише за окремими напрямками: 1) судово-економічні експертні дослідження; 2) криміналістичне дослідження документів (почерку, підпису тощо). Як окремий напрям у експертних дослідженнях можна виділити дослідження документів, які виготовлені за допомогою комп'ютерної техніки, і безпосередньо експертизи комп'ютерної техніки [12, с. 226]. Не зважаючи на дискусійність такої пропозиції, зазначимо, що вона може бути сприйнята в контексті особливостей здійснення податкового контролю в зоні проведення АТО.

Список використаних джерел

1. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1207-18>.
2. Проект Закону про тимчасово окуповану територію України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59833
3. Про визнання окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254-viii>.
4. Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1669-18>.
5. Податковий апартеїд [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://dt.ua/columnists/podatkoviy-aparteyid-217287_.html.
6. Звіт про виконання плану роботи Головного управління Міндоходів у Донецькій області на 2014 рік [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://dn.sfs.gov.ua/diialnist/plani-ta-zviti-roboti/191289.html>.
7. Махинич Ю. С. Проблеми адміністративно-правового регулювання податкової політики щодо обслуговування великих платників податків у зоні проведення АТО та на тимчасово окупованій території України / Ю. С. Махинич // Фінансове право. — 2014 — № 4 (30). — С. 54–57.
8. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 5-6, ст.48.
9. Ухвала Дарницького районного суду м. Києва справа №753/63/17 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/64192190>.
10. Ухвала Центрального районного суду м. Николаєва [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/64651087>.
11. Чигрина Г. Л. Джерела доказів у кримінальних справах про ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів . дис. канд. юрид. наук : 12.00.09 / Г. Л. Чигрина. — 2004 — 200 с.
12. Лисенко В. В. Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування податкових злочинів : дис. д-ра. юрид. наук : 12.00.09 / В. В. Лисенко. — 2005. — 499 с.

Марущак Александр Анатольевич,
ассистент кафедры теории и истории государства
и права, конституционного права
(Черниговский национальный технологический университет)

Сало Александр Петрович,
начальник отдела внутренней безопасности
ГУ ГФС в Николаевской области,
г. Николаев, Украина

К ПРОБЛЕМЕ РАССЛЕДОВАНИЯ УКЛОНЕНИЯ ОТ УПЛАТЫ НАЛОГОВ, ЗБОРОВ (ОБЯЗАТЕЛЬНЫХ ПЛАТЕЖЕЙ) В ЗОНЕ ПРОВЕДЕНИЯ АНТИТЕРРОРИСТИЧЕСКОЙ ОПЕРАЦИИ

Статья посвящена попытке анализа проблем расследования уклонения от уплаты налогов, сборов (обязательных платежей) в зоне проведения антитеррористической операции (АТО). Констатируется, что Украина переживает сложные времена: военная агрессия РФ, оккупация части территории Донецкой и Луганской областей Украины выдвигают на повестку дня значительное количество вопросов как чисто сферы безопасности, так и социально-экономического характера, в том числе вопросы налогообложения.

Определено, что существенной актуальности приобретает вопрос особенностей налогообложения и расследования уклонений от уплаты налогов, сборов (обязательных платежей) в зоне проведения антитеррористической операции.

Ключевые слова: уклонение, налоги, расследование, антитеррористическая операция.

Marushchak Oleksandr,
assistant of the department of theory
and history of state and law, constitutional law
(Chernihiv National Technological University)

Salo Oleksandr,
Head of the Internal Security Unit
at Main Department of the State Fiscal
Service in Mykolaiv region,
city of Mykolaiv, Ukraine

THE PROBLEM OF INVESTIGATING EVASION FROM PAYING TAXES, FEES (OBLIGATORY PAYMENTS) IN THE AREA OF ANTITERRORIST OPERATION

The article is dedicated to an attempt to analyze the problems of investigating evasion from paying taxes, fees (obligatory payments) in the area of antiterrorist operation. The author stated that Ukraine is going through difficult times, Russian military aggression, occupation of the territory of Donetsk and Lugansk regions of Ukraine impose on the agenda significant number of issues as purely security nature and socio-economic, including taxation. It is determined that the issue of taxation peculiarities and investigating evasion from paying taxes, fees (obligatory payments) in the area of antiterrorist operation is also urgent. Analysis of the special scientific literature shows that the problems of temporarily occupied territories functioning is the subject of studies conducted by scholars in different fields. The majority of publications are dedicated to the problems of crime and warfare. However, there are a number of publications concerning problems of taxation and related topics. The investigation of evasion from paying taxes, fees (obligatory payments) in the area of antiterrorist operation as the subject of studies is not researched by scholars in the field of law.

The author analyzed the problem of legal definition of the temporarily occupied territories and the area of the antiterrorist operation. It is also founded that the urgent problem of nowadays consists in organization of investigating evasion from paying taxes, fees (obligatory payments) conducting by investigation bodies of the State Fiscal Service. Solving such a problem requires a systematic approach, both by legislature and executive authorities. The author carried out the main problems arising while investigating evasion from paying taxes, fees (obligatory payments) in the area of antiterrorist operation. Such problems include: incomplete of investigative units at the State Fiscal Service due to military events in Donetsk and Lugansk regions; lack of forensic experts licensed to conduct judicial-economic examinations in the area of antiterrorist operation; moratorium on inspections conducting by bodies and officials authorized to exercise state supervision (control) in the field of economic activity; legal uncertainty due to a technical error when adopting Act of Ukraine «On Amendments to the Tax Code to improve investment climate in Ukraine», point No. 134 of which is excluded from the Tax Code of Ukraine (Chapter XVIII-2 TAX POLICE).

Key words: evasion, taxes, investigation, antiterrorist operation.

Надійшла до редколегії 15.01.2017

**ВИМОГИ
щодо оформлення наукових статей,
які публікуються
у збірнику наукових праць
«ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗНАВСТВА
ТА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ»**

1. Структура наукових статей:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття;
- формування цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

2. Вимоги до оформлення тексту наукових статей:

- обсяг статті для публікації (назва статті, відомості про автора, текст статті, використані матеріали, анотація, ключові слова) 6-12 сторінок (інтервал — 1,5, шрифт — Times New Roman, кегель 14, поля: верхнє, нижнє, праве, лівє — 2 см.);
- перший рядок (ліворуч) — УДК статті;
- другий рядок (праворуч) — прізвище, ім'я, ім'я по батькові автора (співавторів) (шрифт напівжирний);
- третій (за необхідності й четвертий) рядок (праворуч) — науковий ступінь, вчене звання, почесне звання, членство в НАПрН України (за наявності), посада та місце роботи автора (співавторів);
- нижче (посередині рядка) назва публікації великими літерами (шрифт напівжирний);
- нижче розміщується анотація (500 друкованих знаків) та ключові слова (4 — 8 слів) українською мовою;
- через інтервал — текст статті;
- посилання на використані джерела здійснюється у квадратних дужках із зазначенням номера джерела та конкретних сторінок, наприклад [1, с. 25 — 26], а самі назви джерел наводити в кінці статті у порядку згадування у тексті (розділ «Список використаних джерел»); список посилань оформлюється за допомогою прикінцевих зносок відповідно до вимог ДСТУ 8302:2015;
- після списку використаних джерел необхідно надати анотацію російською (2 — 4 речення) та розширену англійською (1800 — 2000 друкованих знаків) мовами та ключові слова (4 — 8 слів). І російськомовна, і англійськомовна анотації мають містити прізвище, ім'я, ім'я по батькові автора (співавторів) та назву статті.

3. Вимоги щодо надання матеріалів у редакцію:

- роздрукований примірник наукової статті (підписаний у кінці автором, із зазначенням дати надходження статті до редакції);
- електронний варіант статті просимо надсилати на адресу: dui55@ukr.net

- довідку про автора (співавторів) із зазначенням: П.І.Б. (повністю), наукового ступеня, вченого звання, членства в НАПрН України (за наявності), місця роботи і посади, контактного номера телефону, електронної пошти та поштової адреси (з індексом), на яку необхідно направити примірник збірника наукових праць, розділу наукового збірника, у який доцільніше розмістити статтю;
- фото автора у форматі jpg;
- якщо автор не має наукового ступеня доктора юридичних наук або вченого звання «професор», додатково подається рецензія (до якої прирівнюється рекомендація до опублікування, надана головним редактором збірника або його заступником); усі матеріали, крім поданих докторами наук і професорами, підлягають обов'язковому рецензуванню членами редакційної колегії;
- витяг із протоколу засідання відповідної кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку;
- анотації (російською та англійською мовами).

Відповідальність за достовірність поданої інформації, використаних цитат, оформлення списку використаних джерел покладається на авторів.

Редколегія залишає за собою право повертати матеріали авторам на доопрацювання, скорочувати та редагувати надані тексти.

Автори попереджаються про те, що електронна копія збірника безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України», а також на веб-сторінці видання.

Редакційна колегія збірника

ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗНАВСТВА
ТА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
Збірник наукових праць
№ 1(59) 2017

(Статті друкуються українською та російською мовами)

Редактори: О. Рутвян, О. Федоренко
Комп'ютерний набір: О. Рутвян, Д. Пилипенко
Дизайн: В. Сілка

Видавець

Донецький юридичний інститут МВС України
Дніпропетровська обл., м. Кривий Ріг, вул. Степана Тільги, 21. Тел.: (056) 495 09 69
<http://mail.donbass.com/postmaster@dli.donetsk.ua>
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 3573 від 03.09.2009.
Підп. до друку 31.03.2017. Формат 60x84 1/8 . Друк офсет.
Папір офсет. Ум. друк. арк. 20,9. Обл.-вид. арк. 13,3.
Наклад 100 прим. Зам. № 11\16

Виготовлювач –

ТД «Золота миля», просп. Московський, 135-а, м. Харків
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3223 від 24.06.2008.